

307696

Magyar Tudomány

BŰNÖZÉS

MAGYARORSZÁGON

VENDÉGSZERKESZTŐ: TAMÁSI ERZSÉBET

ÁRHULLÁMOK A TISZÁN

MAGYARORSZÁG

ERDŐSTRATÉGIÁJA

**A TERMÉSZETTUDOMÁNYI
TANÁRKÉPZÉS PROBLÉMÁI**

2001/8

Magyar Tudomány

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FOLYÓIRATA. ALAPÍTÁS ÉVE: 1840

*CVIII. kötet — Új folyam, XLVI. kötet, 8. szám
2001. augusztus*

Főszerkesztő

CSÁNYI VILMOS

Szerkesztőbizottság

ÁDÁM GYÖRGY, BENCZE GYULA, CSÁSZÁR ÁKOS, CZELNAI RUDOLF,
ENYEDI GYÖRGY, KOVÁCS FERENC, KÖPECZI BÉLA, LUDASSY MÁRIA,
NIEDERHAUSER EMIL, SOLYMOSI FRIGYES, SPÁT ANDRÁS, SZENTES TAMÁS,
VAMOS TIBOR

Vezető szerkesztő: SZENTGYÖRGYI ZSUZSA

A lapot készítik:

CSATÓ ÉVA (Könyvszemle), GAZDAG KÁLMÁNNÉ (szerk. titkár), HALMOS TAMÁS (Magyar
medicina), MATSKÁSI ISTVÁN (élettudományok), PERECZ LÁSZLÓ (társadalomtudományok),
SPERLÁGH SÁNDOR (környezetvédelem, tudománypolitika), SZABADOS LÁSZLÓ (olvasószerkesztő),
SZENTGYÖRGYI ZSUZSA (természet- és műszaki tudományok, Kitekintés), F. TÓTH TIBOR
(Szellemi értékek hasznosítása)

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor u. 7., tel/fax: 317-9524

E-mail: matud@helka.iif.hu

www.matud.iif.hu

www.mta.hu

Kiadja az Akaprint Kft.

1115 Budapest, Bártfai u. 65., tel.: 206-7975

E-mail: akaprint@matavnet.hu

*Előfizethető: a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.), a Posta
Hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta
Igazgatóságánál (HELP), 1846 Budapest, Pf. 863 és a folyóirat kiadójánál:
AKAPRINT Kft. 1115 Budapest, Bártfai u. 65.*

Előfizetési díj egy évre: 4032,- Ft.

Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők.

Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban.

Bűnözés Magyarországon

Bevezető

Magyarországon a kriminológia fiatal diszciplinának számít az akadémiai tudományok között. Bemutatkozása a Magyar Tudomány hasábjain jelzi, hogy kutatóinak munkája és eredményei a tudomány magasabb régióiban is elfogadottak.

A kutatás tárgya a társadalmi devianciák, a bűnözés, az igazságszolgáltatás társadalmi háttere, a közbiztonságért felelős szervezetek ideális működtetésének alternatívái. Azt is mondhatnánk, a tudományág kései önállóságának oka, hogy a pártállami rendszerben e témákról vagy hallgatni kellett, vagy éppen titkolt-tiltott területeket érintettek.

A rendszerváltás nemcsak nyitottságot okozott Magyarországon, de védtelenséget is. Hirtelen sokszorosára nőtt a bűncselekmények száma, mindenki számára észlelhetővé vált a közbiztonság romlása, és az azért felelős intézmények, a rendőrség, a Belügyminisztérium, valamint természetesen a jogalkotás és a joggyakorlat bizonytalansága. S ebben a folyamatban természetes módon felértékelődtek azok a vizsgálódások, amelyek megalapozhatták a változás negatív tendenciáinak kiszűrését. A Magyar Tudomány számára készült válogatás megkísérli bemutatni a kriminológia sokoldalúságát és érzékenységét a magyar társadalom kriminális problémáinak forró pontjai iránt.

Finszter Géza tanulmányában arra keresi a választ, hogy a jogalkotás mennyire követi a bűnözés tendenciáinak mozgását, mekkora szerep jut ebben a politikának. Mindezt nem csupán elméleti síkon vizsgálja, hanem a magyar társadalmat erősen foglalkoztató olajbűnügyek kapcsán gondolja

Az összeállítás elkészítésében nyújtott értékes segítségével köszönetet mondunk **Tamási Erzsébet**nek, a Belügyi Szemle felelős szerkesztőjének.

végig, hogy a gazdaságot érintő szervezett bűnözés hogyan használta ki a jogalkotás kezdeti következetlenségét. *Kertész Imre* írásában arra vállalkozik, hogy bemutassa, mérhető-e a szervezett bűnözés, vannak-e használható, tudományos módszerek a világban, amelyek Magyarországon is elképzelhetők. Lehet-e a rendőrséget közvetlenül a bűnözés alakulásának tükrében megítélni? – kérdezi *Szikinger István*. Meggyőződése, hogy „a bűnözés okai a társadalomnak a közbiztonság-védelem számára elérhetetlen, annak eszközei által alapvetően nem befolyásolható szféráiban találhatók”. *Kerecsi Klára* mindezt nemcsak igazolja, de megoldással is szolgál. Cikkében három budapesti kerület bűnözési térképének készültéről számol be, és bizonyítja, a kriminológia tudománya nem csupán elméleteket gyárt, de eredményeinek ismeretében a mindennapi életben is gyakorlati hasznót hozhat. A válogatás utolsó tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a bűnözés modern formái sem álltak meg a határoknál. *Nagy Zoltán András* körképe a számítógéppel elkövethető jogsértésekről, arról tanúskodik, hogy ez a bűnözési forma már nálunk sem a jövő, hanem a jelen bűnözése.

A Magyar Tudomány olvasói természetesen csak ízelítőt kaphattak e tudományág módszeréről és színvonaláról, nemkülönben vizsgálódása tárgyáról. A válogatás nem tükrözheti a tudományág teljesítményének teljes spektrumát, azt azonban igazolhatja, hogy nemcsak helye van a tudományok sorában, hanem eredményeivel hozzájárul a bűnözés megelőzéséhez.

Szabó Dénes

A büntetőjog alkalmazásának csapdái

Megismerhető-e az igazság a büntetőperben? Találkozhat-e az igazság és az igazságosság az ítéletben? Milyen eredmények várhatóak a büntetéstől? A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás több, hasonlóan nehéz kérdéssel találkozik.

Az állam akkor is ragaszkodik a büntetőigény érvényesítéséhez, ha az előbbi felvetésekre csak bizonytalan válasz adható. Elmarad az igazság feltárása akkor, ha az elkövetett bűncselekmény rejtve marad, és akkor is, ha a megismerési folyamatban elháríthatatlan zavar támad. Máskor kiderül, hogy amit igazságnak hittünk és ítelt dologként vitatnunk sem lehetett, az maga volt a legtragikusabb tévedés. Erről mondja Nietzsche, hogy a bíróság igazság monopóliuma a világtörténelem legnagyobb csalása. Lehet, hogy a filozófusnak igaza van ismeretelméleti szempontból, de bizonyosan nincs igaza a jogrend érvényre juttatása tekintetében. Ez a tökéletlen igazságszolgáltatás ugyanis semmivel nem helyettesíthető küldetést teljesít a jog épségének védelmében. Sikerét éppen annak köszönheti, hogy lemondott a minden áron való igazságosztásról, elutasította azt az elvet, amely szerint a mások jogtalansága igazolja a hatósági önkényt. A bölcs ítész ismeri tudásának határait, számol azzal, hogy maradnak megoldatlan ügyek. Tudja azt is, hogy még az anyagi igazságra épített marasztaló ítéleteinek is korlátozott a hatása. A büntetés nem képes reparálni a bűn okozta károkat, ez a teher megmarad azoknak, akik a jogsértés következményeit elszenvedték. A büntetés továbbá önmagában alkalmatlan a bűnös megjavítására, ehhez a rossz úton járók elhatározására van szükség, olyan erkölcsi győzelemre, amelyet esetenként a legszigorúbb büntetés sem képes támogatni, máskor pedig az igazságszolgáltatás nélkül is sikerrel megvívnak.

A büntetőjog alkalmazása alkotmányos rendszerekben a morális javak lelkiismeretes védelmezője, noha nem erkölcsbíró, hanem a jog érvényesítője.¹ Csak azokért az értékekért emelheti fel a szavát, amelyek jogalkotással a jogrend részeivé váltak, és csak olyan módon, ahogyan azt a norma megszabja a számára. Maga nem alkalmas anyagi és szellemi javak előállítására, de működésével hozzáadott értéket termel, a jobbiztonságot. A társadalom cserében kész a hálára, amikor bizalmába fogadja a rendőrt, az ügyészt, a bírót. A jogalkalmazás csapdáinak azokat az élethelyzeteket nevezem, amikor ez a bizalom veszélyesen meggyengül. Az olajügyek ezekre a buktatókra hívták fel a figyelmünket. Különösen három területen keletkezhetnek működési zavarok: a büntetőjog és a politika kapcsolatában, a gazdaság büntetőjogi védelmében és a büntetőjog alkalmazása belső egységének megteremtésében.

¹ Szabó András: Büntetőpolitika és alkotmányosság. Belügyi Szemle, 1995/1., 3. o.

A büntetőjog és a politika

Alkotmányos jogállamban esély van arra, hogy a modern társadalmi élet e két fontos ágazata között harmonikus viszony jöjjön létre. A jognak el kell ismernie a politika szerepét a társadalmi szükségletek közvetítésében, a jogalkotás működtetésében és az állami normák érvényesítéséhez nélkülözhetetlen hatalmi struktúra fenntartásában. Gustav Radbruch ezt úgy fejezte ki, hogy nem szabad a jogtudományt elszakítani a politikától, nehogy egy napon a politika szakadjon el a jogtól.² A politikának viszont el kell fogadnia a jog autonómiáját, ezért csak olyan célokhoz veheti igénybe, amelyre az alkalmas. Az önkorlátozás elve elismeri a jog uralmát, azt, hogy normái a hatalmat gyakorlókat is kötik. A jog a politika egyik kontrollja.

A kölcsönös bölcsességre már csak azért is szükség volt 1990-ben, mert a társadalmi-politikai fordulat a legalitás talaján ment végbe. Egyik napról a másikra sem a régi jogrendszer közel ötezer forrása, sem pedig a jogot professzionálisan működtető szakembergárda nem volt leváltható. A harmóniához azonban bizalom kell, és ebben nagy hiány támadt. A demokratikus átalakulás politikusai kételkedéssel tekintettek az állampárti időkben keletkezett normákra és a régi hatalmat kiszolgáló jogászságra. A jog szakértői hasonló kétségekkel figyelték az új hatalom működését, mert nagyon is megszokták a múltban azt, hogy őket az impérium csúcsain állók engedelmes eszköznek tekinték. A hivatalnok tapasztalta, hogy a polgári értékeket valló politikus hasonló ellenérzésekkel fogadja a jog önállóságát, mint állampárti elődje. A feszültség különösen éles volt a büntetőjog-alkalmazás területén. Először azért, mert a szocialista jogfelfogás itt követelte meg a legteljesebb azonosulást az uralkodó ideológiával, másodsor, mert felmerült a régi rendszer bűnöseinek felelősségre vonása, ami szintén a büntetőjogra várt, harmadszor pedig a bűnözés drámai emelkedése ennek a jogterületnek a folyamatos és növekvő hatékonyságú működtetését sürgette. Végül mindhárom probléma megoldódott, de ebből sem a politika, sem a jog nem jött ki jól.

Hiába figyelmeztetett Kulcsár Kálmán már 1990-ben arra, hogy a demokratikus intézményrendszer működtetéséhez szükség van a jogászai hivatás öntudatra ébredésére, hiába írták le a rendészet kutatói, hogy a jogállamban a rendörködés szakmává válására van szükség, a bűnüldözésben és az igazságszolgáltatásban dolgozók között megmaradtak a szervilizmus régi reflexei, amelyekhez új egzisztenciális félelmek csatlakoztak. A szakma nem volt képes a jog autonómiáját érvényre juttatni a voluntarizmusra hajló, etatizáló politikai szándékokkal szemben. A politika viszont megnyugodva tapasztalta, hogy az engedelmességhez szokott hivatalnoki kar kész kritika nélkül követni a kriminálpolitika napi igényeit.

Magyarországon az igazságtétel a legteljesebb mértékben alárendelődött a legalitás követelményének, de ennek az is következménye lett, hogy a gyanú árnyéka vetült azokra is, akik 1990 előtt jogászai hozzáértéssel és humanista lelkiismeretességgel végezték munkájukat. Szinte senki nem maradt, aki hiteles szakmai kontrollt gyakorolhatott volna a politika jogot érintő elhatározásai felett.

² Péteri Zoltán: Gustav Radbruch és a relativista jogfilozófia néhány kérdése. Állam- és Jogtudományi Intézet értesítője, 1959, II. kötet, 184. o.

A bűnözési hullám és a szervezett kriminalitás démonizálása egyoldalú, csak a szigort hangoztató és azonnali eredményeket sürgető kriminálpolitika kialakítására sarkallt, amely szinte lavinaszerű és követhetetlen büntetőjog-alkotási folyamatot indított el, ugyanakkor pedig a bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás reformja lekerült a napirendről. A társadalmi fejlődéstől messze elmaradt struktúrák konzerválásában a politika és a jog különös módon egymásra talált. A politikus megértette, hogy az államszervezet átalakítása hosszabb folyamat, abból senki nem készíthet a maga számára emlékművet, a közhivatalnokok többsége pedig rájött, hogy a reform a szakma újratanulását igényelné, ami önmagában is kényelmetlen dolog. Mindezt jól jelzi az új büntetőeljárás törvény különös sorsa, amit a jogélet nemzeti gödrének is tekinthetünk.

A modernizáció elmaradása a rendészetet a működésképtelenség határára sodorta, az ügyészséget megakadályozta abban, hogy elsajátítsa új feladatait az állam büntetőjogi igényének érvényesítésében, a bíróságokat pedig abban, hogy a tárgyalás váljék az igazság megállapításának fő színterévé. A rosszul működő büntetőjogi szervezetekben növekedett a hivatali jog sértések veszélye, érzékelhetően terjed a korrupció, csorbát szenved a jogalkalmazás pártatlansága, gyengül a politikai élet feletti kontroll szerepe, csökken a társadalmi támogatottság. Az ilyen körülmények között dolgozó hivatalnokok, ahelyett, hogy szakmájuk csúcsait ostromolnák, a létezésükért szoronganak. Megint időszerű idézni a magyar rendőrséget átvilágító Team Consult cég egyik megállapítását, amely szerint biztonságot csak az képes szolgáltatni, aki maga is biztonságban van.

A kialakult helyzet csak látszólag előnyös a politika számára. Kétségtelen, hogy az autonómiájától megfosztott jogalkalmazás könnyen kezelhető a politikai szándékok teljesítésében, de elveszíti közhitelességét, és ez csapás a politikára is. Amikor a bűnüldözés eredményes, akkor az a látszat keletkezik, hogy a siker mögött manipuláció van (lám, a koalícióban részt vevő, pártjával vitába keveredő országgyűlési képviselőt milyen gyorsan tetten lehet érni). Amikor pedig az igazságszolgáltatás marad el, akkor ezt sem szakmai okokra, hanem a bűnözéssel való összefonódásokra vezetik vissza (azért sikertelen a gazdasági bűncselekmények leleplezése, mert abban politikusok is érintettek). A stratégiai távlatokat nélkülöző kriminálpolitika nem kényszerül arra, hogy a közbiztonság kérdéseiben kompromisszumot keressen az ellenzékkel. Ez lehetővé teszi az ellenfeleknek, hogy a választási küzdelemben a bűnözés alakulása legyen a kormányzati teljesítmény legsebezhetőbb pontja, és ezen a statisztikai manipuláció sem segít. Jól tudjuk, hogy a választási magatartás alakításában a szubjektív biztonságnak sokkal nagyobb a szerepe, mint a bűnügyi statisztikának. A köznyugalom minősége számokkal nem mérhető. Ördögi kör alakul ki, a hatalmat gyakorló politikai erők gyors eredményeket várnak a bűnözés elleni harctól, ez megakadályozza a stratégiai tervezést, viszont a távlatos gondolkodás hiánya elodázza a reformokat, így pedig ezekre a látványos és valóságos eredményekre egyre kisebb esély marad. Végül a politika és jog kiegyensúlyozatlan viszonya magát az alkotmányos jogállamot veszélyezteti, amennyiben lehetővé teszi a bűnüldözés átpolitizálását és a politikai közélet kriminalizálását. Ez pedig már a diktatúrák logikája.

A büntetőjog és a gazdaság

A jog a gazdaság büntetőjogi védelmét két úton képes teljesíteni. Egyfelől a termelés, a forgalom és a szolgáltatások a legnagyobb értékeket előállító és felhalmozó folyamatok, amelyek érthető módon az állam hatóságainak oltalmát igénylik. Másfelől viszont a gazdasági struktúrák maguk is alkalmasak bűncselekmények elkövetésére, megelőzésük csak úgy lehetséges, ha a büntetőjog tilalmakat állít a vállalkozások elé, a bűnüldözés pedig betekinthet az üzleti tevékenységbe. Ezt a gazdálkodók már sokkal kevésbé értik meg, mert a vállalkozói szemlélet nem tűri a hatósági beavatkozást. Életeleme a kockázat, amit a jog tilalomfái ésszerűtlenné tehetnek. Az a veszély is fenyeget, hogy az állam hibás gazdaságpolitikáját a gazdasági büntetőjog hatókörének kiterjesztésével akarja korrigálni. Ez elérheti azt a fokot, amikor a legnagyobb kockázatot a jövedelmezőség szempontjából a jogkövetés jelenti, míg a jogsértő magatartás kis kockázattal biztosít nagy jövedelmet. Ám van más probléma is. Az állam nem csupán a közhatalom szervezete, hanem maga is gazdálkodó tulajdonos. Lehetősége van arra, hogy hatóságként korlátozza leendő üzletfeleinek cselekvési szabadságát, majd pedig az így legyengített partnereivel a maga számára előnyös üzleteket kössön. Ha pedig szerződési kötelezettségeinek nem tesz eleget, a vele szemben fellépő magánfél képtelen lesz igényének érvényesítésére, még akkor is, ha azt neki a bíróság megítéli.

Az államszocializmus viszonyai között mindez nem jelentett problémát. Az állami tulajdon elsőpró nagysága a hatóság és a tulajdonos személyét egyesítette. A termelőegységek élén nem vállalkozók álltak, hanem hivatalnokok, akik utasításokat hajtottak végre, és cserében nem kellett kockázatokat viselniük, szerény, de biztos jövedelmük nem függött a piac ítéletétől. A gazdaságpolitika megvalósításához nem volt szükség a büntetőjogra, mert ehhez elegendő államigazgatási hatósági eszköz állt rendelkezésre, a gazdasági előírások betartatását a hierarchián belüli felügyelet hatásosan volt képes teljesíteni. A hierarchián kívüli ellenőrzés csupán olyan súlytalan látványossággal rendelkezett, mint a népi ellenőrzés. A gazdasági büntetőjog csak ott lépett föl nagyobb intenzitással, ahol a gazdaság magánszereplőinek a magatartását kellett megregulázni (lásd a vám- és a devizabűncselekmények nagy száma). Némileg változott a kép a gazdasági reform idején, amikor növekedett a gazdálkodók önállósága. Nem is véletlenül helyettesítette a meggyengült államigazgatási irányítási kompetenciát a büntetőjog, különösen a nem állami tulajdonú vállalkozásokkal szemben. (Ezt példázzák a tsz-vezetők elleni koncepciós perek a 70-es években.) Az állam mint tulajdonos jutott az újraelosztáshoz szükséges értékek legnagyobb részéhez, ezért az adóknak nem volt meghatározó szerepük. A bérek és árak hatósági döntések nyomán alakultak és semmi közük nem volt a piaci értékeléshez. Mivel ez a helyzet nem ösztönzött a termelékenység és a hatékonyság fokozására, biztosítható volt a teljes foglalkoztatottság, és a gazdálkodásban érvényesülhettek szociálpolitikai megfontolások is. Viszonylag kicsik voltak a jövedelemkülönbségek, és a szerény életszínvonal biztonsággal párosult. Az állami vállalat nem volt alkalmas eszköz arra, hogy bűnös tevékenységet álcázzon, ezért a szervezett bűnözés első jelei nem is itt, ha

nem a vagyoni elleni hagyományos bűncselekmények terepén ütötték fel a fejüket (lakásbetörés-sorozatok a 80-as években).³

A most idézett szerzőnek, Katona Géának egy korábbi, az olajbűnözéssel foglalkozó tanulmánya azért is érdekes, mert a szervezethez tartozó kritériumait nem deduktív módon alkalmazza egy-egy felderített ügyre. Ellenkezőleg, azt vizsgálja, hogy a történeti tényállásban felismerhetőek-e ezek a jelek, továbbá, hogy azok miként voltak bizonyíthatóak a nyomozás során. Az általa elemzett 54 bűnügyből 29-et talált a szervezett bűnözéshez sorolhatónak a következők szerint: hat esetben hierarchikus szervezetet véltek megállapítani, három ügyben volt felismerhető a hivatásszerű elkövetés, 17 esetben átgondolt konspirációval találkozott a felderítés, négy esetben volt nemzetközi bűnkapcsolat, két esetben utaltak jelek a hatósági körökben történt pozíciószerezési kísérletre, egy esetben alkalmaztak üzletszerzés céljából erőszakot, három esetben a gyanúsítottak védelméről gazdasági szervezetek vezetői gondoskodtak, öt esetben pedig törvényellenesen (például tanúk megfélemlítésével) törekedtek a büntetőeljárás megghiúsítására.⁴

A kriminalisztikai szemlélet képes arra, hogy a szervezett bűnözés széles fogalmán belül olyan csoportosításokat hajtson végre, amelyek segítik az eligazodást ebben a bonyolult világban, és meggyőzhetik a bűnüldözést arról, hogy az állam büntetőjogi igényének az érvényesítéséhez nem kell visszatérni a középkori igazságszolgáltatás megoldásaihoz.⁵ A szervezett bűnözés két fogalmat kapcsol össze. Az egyik az emberek legmagasabb rendű céljai kielégítésére alkalmas szervezet, amely számos legális és nemes alkotó művelet egyedül lehetséges formája. A másik a bűn, amely nem alkotó, hanem értékeket romboló tevékenység. A kriminális genezis két módon történhet: vagy a bűn használja fel a szervezeti formák adta lehetőségeket a maga nemtelen céljaira, vagy a szervezet torzul el bűnös irányba. Az egyik esetben a bűn és a megtámadott társadalom konfliktusa kap szervezeti formát, a másik esetben a társadalom és szervezeteinek konszenzusa mögé rejtőzködik a pénzre és hatalomra éhes bűnös szándék. Ebből a képletből alakítható ki a következő csoportosítás.

A racionális szükségletkielégítő közönséges bűncselekmények bünszervezetben történő megvalósítása adja a szervezett bűnözés egyik nagy csoportját, amelyet hívhatunk konfliktusos szervezett bűnözésnek is. (Olyan bűnszövetségek, amelyek vállalkozásszerűen működnek.) Tipikusan ilyenek a szervezeten elkövetett gépjárműlopások, avagy a lakásbetörés-sorozatok. Ezek jellemzője, hogy a véghezviteli magatartások a legális piac kikerülésével, a legális szükségletek tagadásával és a jogszerűen szerzett vagyonok fosztogatásával valósulnak meg. A konfliktusos szervezett bűnelkövetéseknek mindig van közvetlen sértettje, a bűnüldözés által jól kontrollálható és a szituációs bűnmegelőzés hagyományos eszközeivel jelentős mértékben megelőzhető. A közönséges bűnözéssel abban is rokonságot mutat, hogy még

³ Katona Géza: *Szervezett bűnözés Magyarországon*. BM Könyvkiadó, Budapest, 2000

⁴ Bendzsák Katalin – Katona Géza: *Szervezett bűnözés a gazdaságban, az 1993-as „olajügyek” előzetes áttekintése*. Szervezett bűnözés Magyarországon. RTF Rendészeti Kutatóintézet kiadványa, Budapest, 1994, 68. o.

⁵ Edwin Kube: *Technikai fejlődés és a bűnözés formái*. Belügyi Szemle, 1998/9., 43. o.

tömeges előfordulás esetén sem alkalmas a jogkövető társadalom működésének megzavarására.

A racionális szükségletkielégítő vállalkozások bűnös módon történő létrehozása, finanszírozása és működtetése adja a szervezett bűnözés másik ágát, amelyet hívhatunk konszenzusos szervezett bűnözésnek is. (Olyan vállalkozások, amelyek bűnszövetségszerűen működnek.) Ebbe a kategóriába tartoznak mindazok a bűnöző vállalkozások, amelyek tiltott szükségletet elégítenek ki (illegális kábítószer-kereskedelem), forgalomképtelen személyekkel és tárgyakkal üzletelnek (emberkereskedelem, prostitúció, lopott vagy hamisított műkincsek, hamis pénz stb.) avagy forgalomképes tárgyakat tiltott módon bocsátanak áruba (fegyverkereskedelem, sugárzó anyagok, emberi szervek, védett állatok és növényfajok), végül legális vállalkozást törvénysértő módon működtetnek (adócsalás és azzal rokon deliktumok). Ez utóbbihoz sorolható a gazdasági bűnözés valamennyi szervezett formája, az egész feketegazdaság. Mindebből az is adódik, hogy a konszenzusos szervezett bűnözés szélesebb fogalom a gazdasági bűnözésnél, de a gazdasági deliktumok jelentős részét csak szervezeten lehet elkövetni.⁶ A konszenzusos bűnös organizációk jellemzője, hogy a legális piac felhasználására, a legális szükségletek elismerésére, a legális vagyonok gyarapítására törekednek. Az ilyen módon megszervezett deliktumoknak rendszerint közvetlen sértettjük nincs, a bűnüldözés által nehezen kontrollálhatók és a prevenció hagyományos eszközeivel nem megelőzhetők. A szervezett bűnözésnek ez a legveszélyesebb megjelenése, amely tömeges elterjedése esetén képes megbénítani az alkotmányos rendszerek működését.

A konfliktusos és konszenzusos forma egyaránt feltételezi a hivatásszerű bűnözőt, szemben az alkalmi tolvajjal, az egzisztencia bűnös úton való megalapozását, szemben a létüket tengetőkkel, a folyamatos és vagyonosodáshoz vezető haszonszerzést, szemben a bizonytalan zsákmánnyal, a jelentős előny megszerzését kis büntetési kockázattal, szemben a csekély haszon melletti gyakori lebukással, a legális struktúrák adta lehetőségek kihasználását szemben az azokból történő kiszorulás bűnjerjesztő hatásaival⁷.

A konszenzusos bűnözés a piaci törvényeknek engedelmeskedik, térnyerése jelentősen függ a kereslet-kínálat alakulásától, a hiány és a bőség aszimmetrikus elosztásától, a gazdaság erejétől, szerkezetétől és annak szabályozottságától, a hitel- és vámpolitikától és az adórendszerrel is. A szervezett kriminalitásnak ez a vállalkozói iránya adja ennek a bűnözésnek a racionális oldalát és teremti meg a sebezhetetlenség mítoszát. Azt a benyomást kelti, mintha bűnös úton akár társadalmilag hasznos tevékenység is folytatható, amelynek a jogkövető társadalomban is vannak nyertesei. Minthogy a feketegazdaság is ugyanazokra a piaci pozíciókra tekint, mint a legális, állandó törekvése a vele való kapcsolatteremtés. Ennek a sajátos anyagcserének két iránya lehetséges. Az egyik, amikor kilép az illegalitásból és a törvénytisztelők világába kér bebocsátást, ez tipikusan a pénzmosás értelme és célja. A másik út az, amikor a bűnözőcsoport a törvényt képviselő part-

⁶ Nicolas Queloz: A-t-on encore des raisons de distinguer criminalité économique et organisée? Les cahiers de la sécurité intérieure, Paris, 1999, p. 21.

⁷ Pierre Tremblay – Maurice Cusson: Marché criminels transnationaux et analyse stratégique. La criminalité organisée. IHESI, La documentation française, Paris, 1996, p. 21.

nert teszi cinkossá, így kihasználva annak lehetőségeit és kielégítve saját szükségleteit. Ezért társul a bűnöző vállalkozásokhoz szükségszerűen a korrupció. Az első eset vezethet oda, hogy a feketegazdaság fokozatosan visszaszorul, miközben egyre többen lesznek, akikre igaz a régi mondás: az első milliót nem kell firtatni. A második esetben előfordulhat a politikai közélet teljes hitelvesztése, sőt, az is, amit egyes dél-amerikai köztársaságok esetében a „bűnöző állam” megjelenésének szokás nevezni.

A magyar tapasztalatok arra mutatnak, hogy a szervezett bűnözés konfliktusos formái már az államszocializmus viszonyai között is kialakulhatnak, míg konszenzusos formákhoz fejlett piacgazdaság szükséges. Értékelésem szerint az olajbűnügyek bizonyos típusai a két forma közötti átmenetet képviselték, és ez is nehezítette büntetőjogi kezelésüket.

Nálunk 1990 előtt a korlátozott piac nem tette lehetővé a kiemelkedő jövedelmek ismételt befektetését, maradt a pazarló fogyasztás, viszont nem volt lehetőség a bűnös úton szerzett pénzek tisztára mosására sem. Változást hozott viszont az egyéni vállalkozási formák megtűrése a 80-as évek közepétől. Ezek a társasági formák már valóságos piaci viszonyokat feltételeztek, kiugró jövedelmeket eredményeztek, sürgették az értékarányos árrendszer kialakulását, megnövelték az adó szerepét. Ekkor útjára is indult az adóreform. A gazdasági munkaközösségek már alkalmas formát kínáltak a vállalkozói bűnözés számára: terepet adtak a bontakozó szervezett elkövetéseknek. A devizajog liberalizálása felvetette a forint konvertibilissá válását, ami a szakemberek szerint az illegális kábítószerpiac megjelenésével fenyegetett. Úgy tűnt, hogy a szociális piacgazdaság felé tekintő reformerek megértették a büntetőjog növekvő szerepét a liberalizálódó piac védelmében. Ezt jelzi a gazdasági rendőrség létrehozása és az, hogy annak beosztottai meglepően korszerű közigazgatási szemlélettel végezték munkájukat.⁸

Azért tartottam fontosnak a gazdasági folyamatok közvetlenül a rendszerváltást megelőző időszakának részletezését, mert ebből levezethető a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra történt áttérés néhány hazai sajátossága, amely már közvetlen kapcsolatba hozható az olajbűnözéssel. A gazdasági élet liberalizálódása megmagyarázza, hogy miért lehetett olyan gyors és sikeres a privatizáció. Ennek nincs párja a posztkommunista országokban, de Magyarországon ehhez az előzmények is adottak voltak. A külkereskedelmi monopólium felszámolása nélkül nem lehetett volna remélni a külföldi tőke beáramlását, így azonban ezen a téren is az első helyre kerültünk. A vállalkozások ösztönzéséhez elengedhetetlen volt a halasztott vámfizetés intézménye, ami nem csupán az ásványolajimportot támogatta, de számos területen érzékelhető gazdasági haszonnal is járt. Volt azonban egy örökségünk. Az értékarányos árrendszer a háztartási fűtőolaj felhasználásban elviselhetetlen szociális feszültségeket okozott volna, ezért itt – a gazdasági szemléletet megtörve – kettős ár alkalmazására került sor. Minden együtt volt ahhoz, hogy a kőolajszármazékok piaca gazdasági bűnözés kitüntetett terepévé váljon. A kriminalitásra szánt tőke oda hatol be, ahol a legális és az illegális formák szinte kideríthetetlen módon keverednek össze. A privatizáció és az ásványolaj-forgalmazás monopóliumának megszüntetése-

⁸ Kiss Ernő: Az új vállalkozási formák működésével összefüggő elsődleges bűnügyi tapasztalatok. Belügyi Szemle, 1985/6., 89. o.

se ezt kínálta. Kapóra jött, hogy ezen a piacon az ügyes vállalkozók legális módon is hatalmas jövedelemre tudtak szert tenni, tehát a bűnös gazdagodás nem vált feltűnővé. A gazdasági bűnözés sajátja, hogy csak a gyors megtérüléssel kecsegtető, nagy jövedelemmel járó és biztos piacot jelentő területekre szeret behatolni. Az ásványolaj forgalmazása mindezt az előnyt egyszerre jelentette.

Mindez olyan időben történt, amikor a gazdasági büntetőjog kodifikációs munkálatai még a kezdeteknél tartottak. A politika és a bűnüldözés egyaránt úgy gondolta, hogy a méltó válasz csak új törvényi tényállások megalkotásával adható. Olyan heves jogalkotás indult, amelynek következményeként a Btk. gazdasági bűncselekményekről szóló XVII. fejezetében ma „háromszor annyi bűncselekmény van, mint a rendszerváltáskor”.⁹ Tipikus példája ez annak a szemléletnek, amely úgy gondolja, hogy a bűnözés minden változására jogalkotással kell reagálni, a bizonyítás nehézségeinek elhárítását pedig a lazábban fogalmazott törvényhelyektől reméli. A második probléma az volt, hogy a gazdasági bűncselekmények meghatározásai tipikusan keret-tényállások, amelyeknek a tartalmát sokszor rendeleti szintű igazgatási szabályokból ismerhetjük meg. Ez még a jogkérdésekben is szükségessé teheti a szakértő igénybevételét, elbizonytalanítja a jogalkalmazót és végtelenül lelassítja az eljárásokat. Az új feladatokkal találkozó bíróságok ítéleteikkel nem voltak képesek iránymutatást adni a bizonyítás számára. Ezt a bűnüldözés vezetői kifogásolták is.¹⁰

A szervezett bűnözés hamar felismerte ennek a piacnak a lehetőségeit. A kettős árrendszerből adódó ellentmondások feloldására a hatóságok egy sajátos színezési eljárást alakítottak ki, amelynek a kijátszásához illegális laboratóriumokra és tároló kapacitásra volt szükség. Ez már valóban a munkamegosztáson alapuló, bűnös jövedelemszerző vállalkozások terepe volt. Az ilyen cselekmények felderítéséhez nélkülözhetetlen a titkos információszerezés.

Hivatalos értékelések szerint ezen a területen a 90-es évek elején komoly hátrányba került a rendőrség, minthogy a gazdasági rendészeteket felszámolták, a legtapasztaltabb kollégák elhagyták a szolgálatokat, a felderítés eszközei pedig olyan erkölcsi kopásnak voltak kitéve, nem utolsósorban a lehallgatási botrány következtében (lásd Dunagate-ügy), hogy a pozíciók visszaszerzése évek alatt sem történhetett meg. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálata átvezet a bevezetőben említett harmadik témakörhöz. Elemezni szükséges a bűnüldöző és az igazságszolgáltatási szervek egymáshoz fűződő viszonyát, az előkészületi eljárás és a tárgyalási szakasz átalakuló szerepét és azt is, hogy a büntető jogszolgáltatás jelenlegi szervezete milyen mértékben alkalmas megfelelni a törvényesség és az eredményesség együttes követelményének.

⁹ Tóth Mihály: A piacgazdaság büntetőjogi védelme. Belügyi Szemle, 2000/9.

¹⁰ Pintér Sándor: Bevezető gondolatok. Bűncselekmények az ásványolaj-forgalmazásban. Főiskolai Figyelő, Különszám, 1996.

A büntetőjog-alkalmazás egysége

Az alkotmányos jogfelfogás az állam büntetőjogi igényének az érvényesítésére kizárólag a bíróságot hatalmazza fel. Az igazságszolgáltatáshoz képest a nyomozásnak csak előkészítő szerepet tulajdonít, viszont az eljárási kényszerintézkedések az ítélezési funkció szolgálatában nyerhetik el legitimációjukat. A nyomozásnak a bizonyításban játszott helyettesíthetetlen, megismételhetetlen és visszafordíthatatlan szerepe azt igényli, hogy már az előkészítő szakasz is az igazságszolgáltatás kontrollja alatt történjék, ellenkező esetben a bíróság nem lesz abban a helyzetben, hogy képes legyen ellenőrizni a nyomozás során beszerzett bizonyítékok hitelt érdemlőségét, mint-hogy azok a jog által nem kontrollált szakaszban merültek fel. Ha ebbe az eljárási rendbe beletörődnénk, az kiszolgáltatná a bíróságokat a nyomozás tévedéseinek és a szándékos megtévesztésnek is. A bírói függetlenség így nem több, mint játék a szavakkal.

Az ügyészség az a hatóság, amely az igazságszolgáltatás számára ezt az ellenőrző funkciót képes elvégezni. Már a hatályos eljárási törvény is elegendő felhatalmazást tartalmaz a számára ahhoz, hogy ennek a küldetésének megfelelhessen. Más kérdés, hogy a legbonyolultabb bűncselekmények felderítésében szükség lenne lényegesen aktívabb és szakszerűbb felügyeletre. Az olajügyeknek is ez az egyik tanulsága. Minőségi áttörést azonban csak a büntetőeljárás reformja hozhat.

Jelenleg azonban van egy terület, amely alapvetően megtöri a büntetőjog-alkalmazás egységét, ez pedig a nyomozást megelőző titkos felderítés. A szervezett bűnözés leleplezéséhez nélkülözhetetlen dokumentumok olyan hatósági eljárásban születnek, amely csupán nagyon korlátozott külső kontroll alatt áll. Ráadásul az elmúlt évek során bámulatos gyorsasággal szaporodtak azok a hatóságok, amelyek jogosultak titkos információgyűjtésre, köztük olyanok is, amelyek nem nyomozó hatóságok. Ma sem világos, hogy ki rendelkezik a titkos felderítés során beszerzett bizonyítékokkal és milyen célt szolgál ez a bizonyítás. A rendészeti gyakorlat nem is rejti véka alá azt a felfogását, hogy a titkos informálódás a bűnözés elleni küzdelemben a rendészeti szervek veszélyelhárító képességét hivatott növelni, ezért láthatnak el bűnüldözési funkciókat civil és katonai titkosszolgálatok, ezért lehetséges az, hogy a belügyi és nemzetbiztonsági vezetés a szervezett bűnözés elleni küzdelem győzelmeiről számol be anélkül, hogy egyetlen bírósági ítéletet felmutatna ennek igazolására. Márpedig, ha valóban sikerült dokumentálni szervezett bűnözők tevékenységét, akkor vajon miért maradt el felelősségre vonás, és ki hatalmazta fel a végrehajtó hatalmat, hogy lemondjon az állam büntetőjogi igényéről, mikor arról csak igazságszolgáltatási szerv, az ügyész vagy a bíró jogosult dönten. Az általam elfogadhatatlannak tartott szemlélet és gyakorlat most készül törvényben is megjelenni, a szervezett bűnözés elleni koordinációs központ képében.

A legsúlyosabb bűncselekmények elleni felderítések és nyomozások hatékonyságát javítani szükséges. Eredményként elérhető, hogy az ilyen jog sértések esetén az állam az igazságszolgáltatás útján érvényesíteni tudja büntetőjogi igényét. A feltárt és bizonyított tényállások elemzése nyomán következtetések vonhatók le a szervezett bűnözés magyarországi jelenlétére és annak jellemzőire. Ez utóbbi feladat a jogvédelmi (bűnüldöző és igazság-

szolgáltatási) szervek szakmai értékelésén túl tudományos kutatásokkal valósítható meg. Mindaddig a felderítési eredményesség növelését a büntetőtörvények folyamatos módosításával, a titkos információgyűjtés jogosítványainak széles körű biztosításával és a felderítő szervek számának gyarapításával kívántuk elérni. Ezek az intézkedések a büntető igazságszolgáltatás teljesítményét nem javították. Minthogy pedig az alkotmányos jogállamban a bűnözés elleni küzdelem célja nem lehet más, mint a büntetőügyek elintézése bíróságok útján, a jogalkotásnak ezt a célt kell szolgálnia. Az előbbiekből következik, hogy nem a kormányzati hatásköröket szükséges növelni, hanem a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek önállóságát és függetlenségét kell erősíteni. Ezt a kívánalmat fogalmazza meg az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1997. november 6-i 24. számú ajánlása. Továbbá jogállamban nem a szervezett bűnözés biztonságpolitikai kezelése a követendő út, hanem a rendészeti eljárások kriminalisztikai hatékonyságának fokozása és a törvényességi kontrollok épségének a megőrzése eredményezheti a társadalom hatásosabb védelmét. Az ilyen gyakorlat állna összhangban az Európa Tanács belső biztonsági szolgálatok ellenőrzéséről szóló 1402/1999. számú ajánlásával is.

Az alkotmány 51.§ (1) és (2) bekezdése a legfőbb ügyész és az ügyészség feladatává teszi az állampolgárok jogainak védelméről, valamint az alkotmányos rendet sértő vagy veszélyeztető minden cselekmény következetes üldözéséről való gondoskodást. Ezzel van összhangban a büntetőeljárás reform értékű újrakodifikálását megvalósító és 2003. január 1-jén hatályba lépő új eljárási törvény, amely az ügyésznek a nyomozás feletti rendelkezési jogát teljessé teszi, továbbá az ügyészi felügyeletet kiterjeszti a titkos adatgyűjtésre is. Az előbbiekből következik, hogy a jövőben bűncselekmény gyanúja miatt titkos adatgyűjtést kizárólag nyomozó hatósági jogkörrel felruházott szervek végezhetnek. A büntetőeljárási hatályos joganyag 1998-ban és 1999-ben történt valamennyi módosítása ebbe az irányba mutatott. Haszonló törekvések érhetők tetten az úgynevezett maffiaellenes jogalkotásban, amelynek második fordulója most van előkészítés alatt.

A szervezett bűnözés elleni hatósági fellépések teljes körének igazságszolgáltatás alá rendelése nem jelenti azt, hogy a bűnüldözés ne élhetne a készülő bűncselekmények megelőzésének, megszakításának, a bűncselekménygyanús magatartások korlátozásának krimináltaktikai módszereivel, de mindezek ügyészségi kontrollja alkotmányos követelmény.

Ha az előzőekben írt követelményekre a törvényalkotás csak legyint, akkor a jogállam alapeszméi sérülnek meg, szinte észrevétlenül. A bűnüldöző hatóságok nem rendelkezhetnek szabadon az általuk beszerzett és bűncselekmény elkövetésére utaló bizonyítékaikkal, azokat kötelesek átadni az igazságszolgáltatás számára. Nem állhatna elő olyan helyzet, mint az olajügyek felderítésében, ahol a legfőbb ügyész arról nyilatkozott a parlamenti bizottságnak küldött jelentésében, hogy a titkos felderítésekről nem áll módjában értékelést adni, minthogy az nem tartozik hatáskörébe. A jogi helyzet valóban ez, de ezen kellene változtatni. A jogállami megoldásra azért sincs esély, mert a bíróságok könnyű kézzel használják fel a titkos forrásokból merített bizonyítékokat, a védelem pedig hiába kéri ezeknek a dokumentumoknak az ellenőrzését. A felderítésnek az igazságszolgáltatástól való távolságát jól mutatja a Rendvédelmi Szervek Védelmi Szolgálatának a

helye a Belügyminisztérium szervezetében, pedig felderítési kompetenciájába túlnyomóan olyan bűncselekmények tartoznak, amelyek kizárólagos ügyészégi nyomozó hatósági hatáskörbe vannak utalva. Ennek a szolgáltatnak különlegesen szoros ügyészégi felügyelet szinte megkerülhetetlen. Egyébként feloldhatatlan ellentmondás támad akkor, amikor a hatóság bűncselekményre utaló cselekményeit ugyanaz a hatóság hivatott „elhárítani”.

Gondolataimat azzal zárom: az olajügyeket vizsgáló parlamenti bizottság számára soha vissza nem térő alkalom nyílt arra, hogy a hatékony és törvényes bűnüldözés útjában álló jogi, szervezeti és működési akadályokat feltárja, és javaslatot tegyen a szükséges jogalkotásra, valamint a nélkülözhetetlen szervezeti reformokra, amelyek indokoltságát éppen a megoldatlan olajügyek igazolják. Noha a bizottság a parlamenttől olyan megbízatást kapott, hogy leplezzen le törvénytörő összefonódásokat, vizsgáljon ki konkrét jogeseteket, csak reménykedni lehet abban, hogy képes eleget tenni azoknak a feladatainak is, amelyek méltóak a törvényhozáshoz és amelyek megoldásához eszközökkel is rendelkezik.

Kertész Imre

A szervezett bűnözés terjedelme

Becslési módszerek

A szervezett bűnözés mennyiségi analizisét nehezíti az a mély konspiráció, amely lényeges vonása mind a szervezet kialakításának, mind pedig működtetésének. Úgy tűnik, hogy ez lehetetlenné teszi a bűnözés e fajtája terjedelmének a meghatározását.

A valóságban a világ kriminológiai tudománya és bűnüldözési gyakorlata több olyan módszert alkalmaz, amelyek segítségével mérhetővé válik, ami mérhetetlennek tűnik. Egyes esetekben elfogadható hibahatárok között megállapítható a szervezett bűnözés elkövetési körébe tartozó bűncselekmények terjedelme, illetve sorrendbe rendezhetők az államok fertőzöttségük szerint. A módszerek igen változatosak: rendőrségi információk összegezése és értékelése, gazdasági elemzés, szociológiai felmérés, statisztikai módszerek alkalmazása és mindezek kombinációja, sőt – ritkaságszámba menően – még kísérletek végzése is szerepel a kriminológusok modern fegyvertárában.

Rendőrségi információk összegezése és értékelése

Nagy-Britannia, majd Hollandia tett először kísérletet az országukban kialakult szervezett bűnözés terjedelmének meghatározására. Igen részletes nyilvántartási és statisztikai lapot készítettek, amelyet a rendőri szerveknek ki kell tölteniük minden olyan szervezett bűnözői csoportról, amely látókörükbe kerül. A nyilvántartás ily módon kialakított rendszere segíti a bűnüldözést, az intézkedések összehangolását. Az ezekben az országokban felgyülemlett tapasztalatokat vette figyelembe az Európai Unió 1993-ban, amikor először tett kísérletet a helyzet felmérésére. A tagállamok által kitöltött kérdőívek az egyes országok helyzetét egymástól rendkívül eltérőnek mutatták be. Összesítésükből az derült ki, hogy míg ebben az időben Olaszországban mindössze négy szervezett bűnözői csoport működött (a Maffia, a Camorra, a N'drangeta és a Sacra Corona Unita), addig Hollandiában számuk meghaladta a háromszázat és közülük majdnem 100 állt a szervezettség magas fokán.¹

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a holland szervezett bűnözés nyolcvanszorosa az olaszországinak. A nagy különbség nem a valóságos helyzetet, hanem a fogalom meghatározásának bizonytalanságát mutatta.

A szervezett bűnözésnek a szakértők által kidolgozott újabb meghatározása alapján kitöltött kérdőívek adatainak összesítésével készült az EU 1996. évi helyzetjelentése. E szerint 25-nél kevesebb szervezett bűnözői csoport működik Ausztriában, Dániában, Finnországban, Görögországban, Luxemburgban és Portugáliában, 25–100 csoport szerepel Hollandia, Írország és Svédország jelentésében, 100–200 szervezett bűnözői csoportról tudnak Belgiumban, Spanyolországban és az Egyesült Királyságban, és 200-nál is több működik Franciaországban, Németországban és Olaszországban. Az ORFK Bűnügyi Főigazgatósága által az Európa Tanács Szakértői Bizottsága (PC-S-CO) kérdéseire adott válaszok szerint hazánkban 1998-ban 127, 1999-ben pedig 76 szervezett csoport tevékenykedett.

Ez a kép már jobban tükrözi a valós helyzetet. Összhangban áll például a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságnak az 1999. évi budapesti kongresszust előkészítő „előkongresszusára” (1997. június 6–8. Svédország) készült jelentés megállapításával, amely szerint nem jelent súlyos problémát a szervezett bűnözés Dániában, Finnországban, Norvégiában és Svédországban.² Ezzel szemben Oroszországban 1991-től öt év alatt nyolc és félszeresére nőtt a bűnszervezetek mennyisége, számuk 1995-ben meghaladta a nyolcezeret, több mint 22 000 taggal. Moszkvában egy év alatt 74 olyan emberölést követtek el, amely a bűnüldöző szervek értékelése szerint bérgyilkosság volt, közülük mindössze négynek az elkövetőjét tudták felderíteni.³

Az egyes országok jelentéseiben szereplő adatok nemzetközi összehasonlításra csak bizonyos korlátok között alkalmasak. Még mindig nagy szerepet

¹ Report from the Ad Hoc Working Group on International Organised Crime to the Council, Annex II: Systematic collection and analysis of information about international organised crime. p. 8.

² Ole Tråskman: General Report on Organised Crimes in the Baltic Sea Area. In: Organised Crime in the Baltic Sea Area. Nouvelles études pénales, 16/1998, p. 40.

³ Azalia Dolgova: Organised Crime in Russia. In: Organised Crime in the Baltic Sea Area. Nouvelles études pénales, 16/1998, pp. 181–182.

játszik a bennük megrajzolt képben az, hogy melyik államban hogyan értelmezik a szervezett bűnözés igen bonyolultan megfogalmazott, nagyszámú mutatóból kialakított meghatározását. Ráadásul ezeknek a paramétereknek egy része választható, másik része kötelezően alkalmazandó.

Az EU helyzetértékeléséhez a tagállamoknak és a felvételre váró államoknak megküldött igen részletes és terjedelmes adatlapokat az utóbbi években már nem a rendőrség látókörébe került összes szervezett bűnözői csoportra, hanem csak azok egy részére kell kitölteni. Ezek összesítése nem alkalmas a szervezett bűnözés terjedelmének meghatározására. Viszont igen fontos következtetéseket lehet levonni belőlük a csoportok nagyságára, belső tagozódásukra, a résztvevők nemzetiségi hovatartozására, bűnelkövetési módszereikre, nemzetközi kapcsolataikra stb.

Különösen az „erőszakipari bünszervezetek”⁴ egyes tagjai és csoportjai közötti kapcsolatok feltárásához és kiterjedt hálózatuk terjedelmének meghatározásához szükséges a büntetőeljárásokban szereplő személyek kapcsolatainak megismerése. Ehhez az egész ország területén, valamennyi nyomozó hatóságnál gyűjtött hatalmas adattömeg feldolgozására van szükség. Ez csak számítógépes támogatással lehetséges. Többek között ebből a célból folyik a rendőrségnél a „robotzsaru”-program fejlesztése és eszközeinek telepítése.⁵ A kapcsolatrendszerek megállapításában kiváló eredményeket értek el a Legfőbb Ügyészség számítógépközpontjának szakértői.⁶

Áldozattá válási felmérések

Az ENSZ Interregionális Bűnözési és Igazságügyi Kutatóintézete (UNICRI) által szervezett nemzetközi áldozattá válási felmérésekben véletlenszerűen kiválasztott személyektől megkérdezik, hogy az elmúlt időszakban milyen bűncselekményeket követtek el ellenük.⁷ Külön felmérést készített az UNICRI vállalkozókkal. A megkérdezettektől választ várnak arra is, hogy a sérelmükre elkövetett bűncselekményekből mennyit jelentettek a rendőrségnek. A reprezentatív minta válaszaiból következtetni lehet az összesen elkövetett bűncselekmény számára, és meghatározható a latencia mértéke is. A Transparency International nevű szervezet évenként készít értékelést – a Göttingeni Egyetemmel közösen – a korrupció állásáról, vállalkozók és üzletemberek megkérdezése és a nem általuk végzett egyéb felmérések eredményei alapján. A KSH – az OKRI közreműködésével – szintén megszervezi és rendszeressé teszi az áldozattá válási felméréseket.

A Transparency International 2001. évi korrupciós indexe szerint Magyarországot – Trinidaddal és Tobagóval, valamint Tunéziával – a 31. hely illeti meg. A három ország mindegyike 5,3 pontot kapott az elérhető 10 pontból. Magyarország pontszámának kiszámításánál 10 különböző felm-

⁴ Katona Géza: Szervezett bűnözés Magyarországon. BM Kiadó, Budapest, 2000, 53. o.

⁵ Hajzer Károly: Digitalizált nyomozás. Robotzsaru – 2000. Belügyi Szemle, 1999/9.

⁶ Gödöny József – Hegedűs András: A bűnüldözés és az igazságszolgáltatás segítése az ügyészégi informatika korszerűsítése útján. Kriminálexpó, 2000

⁷ A kérdőív és a főbb eredmények megtalálhatók a Leideni Egyetem honlapján: <http://www.ruljis.leidenuniv.nl/fjcrjk/icvs/>

rés eredményeit vették figyelembe, ezekben hazánk korrupciós indexe 4,0 és 6,2 között változott (standard deviáció: 0,8).⁸

A felmérések általában nem a szervezett bűnözés vizsgálatára irányulnak – habár ilyen is akad közöttük –, de így is sok olyan adatot eredményeznek, amelyekből közvetlenül vagy közvetve a szervezett bűnözés mértékére is lehet következtetni. Az UNICRI által az üzletemberek körében végzett, 1996. évi felmérésben például nemcsak vesztegetésre, hanem zsarolásra vonatkozó kérdéseket is tettek fel. A véletlenszerűen – telefonkönyvből – kiválasztott 500 budapesti üzlettulajdonos közül nyolcan mondták el, hogy megzsarolták vagy megfenyegették áruja meg rongálásával. A 2000-ben megismételt felmérésben 520 üzletembert kérdeztek meg.⁹ Tőlük vagy alkalmazottaiktól 1993 előtt vagy 1993-ban hattól, utána pedig további kettőtől kértek védelmi pénzt. Ilyen eset egyaránt előfordult mind a gyártásban, mind pedig a kereskedelemben vagy a szolgáltatásban érdekelt tulajdonosok vagy igazgatók körében. Megzsaroltak összesen 29 üzletembert, közülük 19-et 1993 előtt, 10-et pedig 1993 után. A zsarolók egyharmada a cégtől akart pénzt kapni, kétharmada megfenyegette vagy megfélemlítette a vezetőket vagy az alkalmazottakat. A megzsaroltak egynegyedét – elmondásuk szerint – magyarországi szervezett bűnözői csoportok fenyegették, egyikük sem vélelmezte, hogy a nemzetközi szervezett bűnözés állt a zsarolás hátterében.

Az alsó-szászországi Kriminológiai Kutatóintézet munkatársai, Pfeiffer professzor vezetésével, 8500 vendéglőst kérdeztek meg védelmi pénz zsarolásával kapcsolatos tapasztalataikról.¹⁰ Az olasz vendéglők tulajdonosainak egyharmada letette a telefont, amint megtudta, hogy miért hívták. A török vendéglősöket a kutatók csak egy kis penzióban létesített „konspirált lakáson” tudták szóra bírni. A megkérdezettek 34%-a tudott olyan esetekről, amelyekben a vendéglőst ismeretlen személyek keresték fel, és a mögöttük álló szervezetre hivatkozva követeltek rendszeres „felajánlásokat”, 21% szerint az éttermek vezetői maguk folyamodtak a bűnözők segítségéhez, 41% mindkét elkövetési formát ismerte, és csak 4% nem tudott válaszolni a kérdésre.

Az eredmények értékelésénél figyelembe kell venni egyrészt, hogy a megzsarolt személyek alaposabb kikérdezésével kiszűrhetők a nem „profi” magányos elkövetők. Számításba kell venni azt is, hogy a megfélemlített áldozatok egy része nem meri elmondani élményét, még akkor sem, ha biztosították az adatok bizalmas kezeléséről. Arra is kell gondolni, hogy a „szükszavú” áldozatok között vannak olyanok, akik maguk is követnek el bűncselekményeket, magatartásukkal hozzájárultak zsarolhatóságukhoz.

Üzletemberek zsarolása olyan bűncselekmény, amelynek majdnem teljes egésze a szervezett bűnözés számlájára írható. Az áldozattá válási felmérések ilyen adataiból tehát közvetlenül lehet következtetést levonni a szervezett bűnözés e fajtájának terjedelmére. A magyarországi felmérésekből is-

⁸ The 2001 Corruption Perceptions Index. <http://www.transparency.org/documents/cpi/2001/cpi2001.html>

⁹ *Manchin Róbert*: Korrupció-monitor. Gallup-vizsgálatsorozat a magyarországi korrupció mértékéről és formáiról. Kriminálexpó, 2000

¹⁰ *Christian Pfeiffer*: Strafrecht und organisierte Kriminalität. Vortrag. Veranstaltung am 30. und 21. Mai 1996 in Wien. Strafrecht und Organisierte Kriminalität. Grundsätzen und Lösungsansätze. Landesgruppe Österreich der internationalen Strafrechtsgesellschaft (AIDP). Wien, 1996, S. 10–16.

mertetett adatok mutatják, hogy a szervezett bűnözésnek hazánkban is terjedő módszere a védelmi zsarolás. Nem lenne érdektelen alaposabb megismerése.

A szervezett bűnözés nem indirekt megismerésére példa lehet a lakásbetörések aránya körülményeinek tanulmányozása. Az UNICRI 2000-ben Budapesten végzett felmérése kimutatta, hogy a fővárosi lakások 18%-ában, a családi házak 33%-ában van betöréscijelző berendezés. Az elmúlt öt évben a lakások 9%-ában, a családi házak 16%-ában jártak betörők. Magas közöttük a riasztóval védett lakhelyek aránya. Ebből egyrészt következtetni lehet az elavult, vállalati vagy rendőrségi ügyeletre be nem kötött betöréscijelzők hatástalanságára, másrészt pedig arra, hogy a betörések nagy részét szervezett felderítés előzte meg. A bűnelkövetők tudták, hogy hol vannak a nagyobb értékeket rejtő – technikai védelemmel ellátott – lakások és ismerték a riasztóberendezések hatástalanításának módját. További vizsgálatokat igényelne a szervezett bűnözés részesedésének meghatározása a lakásbetörések elkövetésében, nem tűnik azonban megalapozatlannak az ismertetett adatok alapján annak a feltételezése, hogy a lakásbetörések mintegy 10–15%-át bünszervezetek követték el.

Az áldozattá válási felmérések eredményeiből következtetni lehet a szervezett bűnözés részvételére a gépjárműlopások elkövetésében. A „gépjárműlopások jelentős részében a szervezett bűnözés jelenségéről van szó” – mondta a nemzetközi gépjárműbűnözésről a Rendőrtiszti Főiskolán 1996-ban szervezett tudományos konferencián az ORFK akkori bűnügyi főigazgatója.¹¹ Sok országban hasonló a helyzet. A kanadai biztosítótársaságok bűnmegelőzési irodájának (Canada's Insurance Crime Prevention Bureau – ICPB) véleménye szerint erre egyértelműen utal a megkerült gépjárművek arányának csökkenése (1995: 79%; 1996: 74%). Ugyancsak erre a következtetésre lehet jutni az egyre szakszerűbb elkövetési módokból, valamint az elloptott nagy értékű járművek exportjából. (Kanadai bűnözők Oroszországba kokainért szállítják a lopott gépkocsikat).¹²

Az UNICRI Magyarországon két alkalommal (1996-ban és 2000-ben) végzett felmérésének egyik érdekes – sőt, talán meglepő – adata éppen a gépkocsilopásra vonatkozik¹³, 1996-ban a Budapesten eltulajdonított járművek tulajdonosainak 46%-a, 2000-ben 29%-a mondta a felmérés során, hogy gépkocsiját visszakapta. Az 5% körüli nyomozás-eredményesség mellett ez az adat további pontosításra szorul. A megkerült járművek egy részét bizonyára véletlenül találták meg, anélkül, hogy a nyomozás egyébként sikeres lett volna. Feltehetőleg ezek közül néhányat nem loptak el, hanem jármű önkényes elvételének tárgyai voltak. Közöttük is akad olyan, amelyik kapcsolódik a szervezett bűnözéshez. Ezek azok a gépkocsik, amelyeket egy-egy bűncselekmény végrehajtásához vagy a meneküléshez használnak, azután elhagynak. Más részük viszont feltehetőleg a bűnözőkkel való alku

¹¹ Kacziba Antal: A szervezett gépjárműbűnözés általános helyzete. Nemzetközi gépjárműbűnözés. Tudományos Konferencia, 1996. augusztus 26–28. Rendőrtiszti Főiskola. 10.

¹² Samuel D. Porteous: Organised Crime Impact Study, Highlights. Solicitor General, Canada. 1998 <http://www.sgc.gc.ca>

¹³ Zuekic Ugljesa – Kertész Imre: Bűncselekmények áldozatai a rendszerváltás országaiban. Nemzetközi vizsgálat eredményei. UNICRI–BM Kiadó, Róma–Budapest, 2000, 49. o.

eredményeként talált haza. Nem tudjuk, hogyan torzítja az adatokat azoknak a gépjárműveknek a száma, amelyek eltüntetése mögött biztosítási csalás áll. Ez is további vizsgálatokat igényel, de az adatok alapján feltételezhető, hogy a gépkocsilopások legalább 70%-a a szervezett bűnözés számlájára írható.

Különösen alkalmasak az áldozattá válási felmérések a magas latenciájú bűncselekmények mennyiségének becslésére. Az UNICRI 1996-ban Budapesten végzett vizsgálatában a megkérdezettek 4%-a közölte, hogy az elmúlt öt évben megvesztegetett közalkalmazottat vagy köztisztviselőt. Közülük egyetlenegy sem tett feljelentést a rendőrségen. A vizsgálatba 2000-ben bevont személyek 9%-a adott kenőpénzt, az összes eset 1%-át jelentették a rendőrségnek.

Természetesen a közlekedési rendőrnek adott kenőpénz nem a szervezett bűnözés része. Mégis érdemes az áldozattá válási felmérésekben viszonylag jól kimutatható „utcai korrupcióval” is foglalkozni a szervezett bűnözés tanulmányozásánál. A különböző társadalmi rétegekben végzett és egymástól eltérő jellegű megvesztegetési igényeket tisztázó felmérések adatainak összehasonlítása ugyanis „arra a bizonyos fokig meglepő következtetésre vezetett, hogy a hivatali személyeknek a nemzetközi áldozattá válási felmérésben szereplő utcai szintű korrupciója magas fokban korrelál a vállalkozói szférának a Transparency International által feltárt megvesztegetési gyakorlatával ($r = 86$; $n = 11$; $p = 0,001$). Ez azt mutatja, hogy a társadalom különböző rétegeinek a korrupciója interrelációban áll egymással. A magas szint korrupciója kéz a kézben halad az utcai szintű korrupcióval.”¹⁴

Gazdasági mutatók elemzése

A szervezett bűnözés meghatározására az USA törvényei rendszeresen használják a bűnözői vállalkozás vagy a bűnözői szindikátus fogalmát. Megjelentek a minden földrészre kiterjedő bűnözői kartellek is. Ezek tulajdonképpen illegális multinacionális mamutvállalatok, amelyek „a kapitalista vállalkozás szabályozatlan formái, vagy illegális termeléssel foglalkoznak, vagy csempészettel, vagy egyaránt ezzel is, azzal is. A törvényes vagy törvénytelen gazdasági tevékenység közötti különbséget nem lehet figyelmen kívül hagyni, de a piaci mechanizmusok és a tőkefelhalmozás nem függ ettől a különbségtől. Ennek következtében a gengszter-kapitalizmus nem más, mint túlhajtott, szabályozatlan kapitalizmus.”¹⁵ Sőt, a kábítószer-feketepiac a maga területén nem kiegészíti, hanem helyettesíti a piacgazdaságot.¹⁶ Az ilyen jellegű tevékenység leírására és tanulmányozására magától értetődően alkalmasak a gazdasági elemzés módszerei.

A gazdasági analízis módszerei hasznosak lehetnek másfajta bűncselek-

¹⁴ Jan J. M. van Dijk – Carolyn Block – Natalia Ollus: The Crime Situation in Europe and North America. In: Kristiina Kangaspunta – Matti Joutsen – Natalia Ollus (eds.): Crime and Criminal Justice Systems in Europe and North America, 1990–1994. HEUNI, Helsinki, 1998, p. 29.

¹⁵ Williams, P.: Transnational criminal organizations and drug trafficking. Bulletin on Narcotics, vol. XLVI, No. 2, 1994, p. 10.

¹⁶ Williams, P.: Uo. 24. o.

mények tanulmányozásánál is. Először Wandaele tett kísérletet a járműlopások ökonometriai elemzésére.¹⁷ Tanulmányában megkülönböztette az illegális tevékenységet (gépkocsilopás) és annak termékét (lopott gépkocsi). A bűncselekmények terjedelmének empirikus meghatározásánál más bűncselekmények vonatkozásában is hasznosnak bizonyultak a keresletikínálatti viszonyok, a kockázat és kockázatvállalás, verseny és árképződés, ráfordítás és haszon elemzésének módszerei. Ezek számításánál figyelembe kell venni a bűnügyi statisztika adatain kívül – az adott bűncselekmény jellegétől függően – az egészségügyi szervek (kábitószer-bűnözés), a biztosítótársaságok (gépkocsilopás, betörés) stb. információit is.

Az olasz központi statisztikai hivatal (Istituto Nazionale di Statistica – ISTAT) sokféle bűncselekmény gazdasági elemzését végezte el.¹⁸ A heroinfogyasztással kapcsolatos becslésekre például két módszert alkalmaztak.¹⁹ Az elsőnél a kábitószer-fogyasztók számából, a másodiknál pedig a lefoglalt kábitószer mennyiségéből indultak ki.

Az orvosi segítséget igénybe vevő heroinfogyasztók száma 90 000 fő. A bűnügyi rendőrség a rendszeres heroinfogyasztók számát 180 000-re becsüli. Ez az utóbbi mennyiséget vették alapul a további számításokhoz. (Nálunk nem 1:2 az arány a kezelést igénybe vevő és azt elkerülő kábitószer-fogyasztók között). Ismerve az egy rendszeres fogyasztóra jutó felhasznált kábitószer átlagát és hozzáadva az alkalmasszerűen kábitószer-élvezők felmérési adatait, kiszámítható, hogy Olaszországban egy év alatt a kábitószer-kereskedők a belső piacon 6500 billió líra forgalmat bonyolítottak le és ezen 2200 billió líra hasznuk volt. Ehhez hozzájön a tranzit-kereskedelemben realizált haszon.

A számításnál a 60%-os heroin 60 millió líra/kg árából indulnak ki és a haszon becslésében az utcai forgalomba kerülő 7–10%-os heroin árát veszik figyelembe. Magyarországon a kábitószer-túladagolásból származó halálesetek nagy részének a forgalomba kerülő kábitószer magas koncentrációja az oka.

A lefoglalt kábitószer mennyiségéből kiinduló számítás bizonytalanabb. Feltételezik, hogy a forgalomba hozásra szánt kábitószer 5–20%-át sikerül lefoglalni (más országok általában 10%-kal számolnak). A forgalom így 1200–4800 milliárd líra, a haszon pedig 830–3225 milliárd líra lehetett.

A különböző kábitószeresek becsült forgalmának összegezése:

	Elkövetők száma	Összes forgalom	Összes hozzá- adott érték	Egy elkövetőre eső	
				forgalom	haszon
				millió ITL	
Nagykereskedők	10 000	2683–4483	1415–2804	268–448	141–280
Dealerek	55 000	5405–7205	1795–2801	98–131	33–51
Összesen	65 000	8088–11 688	3200–5605		

¹⁷ Walter Wandaele: *Econometric Model of Auto Theft in the United States*. In: Heineke J. M. (ed.): *Economic Models of Criminal Behaviour*. Amsterdam, North-Holland, 1978

¹⁸ Guido M. Rey: *Economic analysis and empirical evidence of illegal activity in Italy*. Contributi ISTAT, 6/1997

¹⁹ M. Calzaroni: *Methods for a provisional estimate*. Contributi ISTAT. No 6, 1997

A kábítószer-probléma visszaszorítására készült „Nemzeti stratégia” című okmányban közölt adatok szerint 1999-ben hazánkban 12 765 drogbeteget tartottak számon. A nyilvántartott heroinfogyasztók száma: 1846, az amfetamin-fogyasztóké: 1334. Az átlag fogyasztó évi szükségletéből és a kábítószer beszerzési és eladási árából hozzávetőlegesen kiszámítható a fekete piacon kiadott pénz mennyisége és a terjesztők haszna.

Ugyancsak ökonometriai módszerekkel lehetne következtetéseket levonni a jogosulatlan pénzügyi vagy befektetési szolgáltatási tevékenységre. A hajléktalanok, a tönkrement vállalkozók egy részének rossz sorsát uzsorások, lakás-maffiózók idézik elő. Az uzsorakamatra kölcsönzésnél a nyugta az átvett összeg többszöröséről szól, és sok esetben jelzáloghitel-szerűen, a visszafizetés elmulasztásának esetére szóló ingatlaneladási szerződés a melléklete. Az ilyen ügyleteknek rendkívül magas a latenciájuk, a bűnügyi statisztika adatai alapján nem lehet róluk reális képet kapni.

Az olasz statisztikai hivatal, a belügyminisztériummal és az igazságügyi minisztériummal kísérletet tett egy indirekt mutatók alapján végzendő multidimenzionális analitikai módszer kidolgozására.²⁰ A kutatást azért látták szükségesnek, mert az Olasz Bank összesítése szerint a különböző szakszervezetek, munkaügyi szervek és intézetek által közzétett becslések egymástól rendkívül eltérő eredményekre vezettek. Az uzsorával foglalkozók számát 5-8000-re, forgalmukat 1500-10 500 billió lirára becsülték.²¹ Az ajánlott számítási módszernél olyan közvetett mutatók figyelembevételét javasolják, mint a bankkölcsönt késedelmesen fizető háztartások és vállalatok száma, a pénzintézetek által kezdeményezett végrehajtások száma, az elutasított hitelkérelmek száma, a frissen bejegyzett és a nyilvántartásból törölt vállalatok aránya, a bejegyzett vállalatok és a csődeljárások aránya stb.

Egyes esetekben a gazdasági mutatók segítségével közvetlenül is meghatározható bizonyos bűncselekmény elterjedtsége. Például ukrán kriminológusok kiszámolták, hogy a Gorbacsov kezdeményezésére bevezetett alkoholtilalom idején a cukor kiskereskedelmi forgalma annnyival növekedett, amennyi az árusításból kivont vodka pótlásához szükséges mennyiségű kisüsti pálinka házi módszerekkel történő – bűncselekménynek minősülő – előállításához kellett.²²

Valamivel bonyolultabb módon, de szintén a gazdasági elemzés módszereivel lehet a pénzmosás terjedelmére következtetni. Először a kábítószer-bűnözés alakította ki a pénzmosás különböző formáit és módszereit. „A pénzmosás társadalmi veszélye abban áll, hogy konszolidálja a bűnöző szervezetek gazdasági hatalmát és lehetővé teszi számukra, hogy bejussanak a legális gazdaságba.”²³

²⁰ Annamaria Urbano – Franco Turetta: Loan Sharking: a Proposal for a System of Indirect Indicators. Surveying Crime: A Global Perspective. International Conference, Rome, 19-21 XI 1998

²¹ Guiso L.: Quanto é grande il mercato dell'usura? Termini di discussione. Numero 260, Banca d'Italia, Roma, 1995 (Idézi: Annamaria Urbano – Franco Turetta)

²² I. P. Lanovenko (szerk.): Narkotizm i presztupnoszty. Naukova Dumka, Kijev, 1994, p. 73.

²³ Lamberto Dini: General Introductory Report. International Conference on Preventing and Controlling Money Laundering and the Use of Proceeds of Crime: a Global Approach. Courmayeur Mont Blanc, Aosta Valley (Italy) 18-20 June 1994. Official United Nations document (E/Conf.88/7), ISPAC, p. 2.

A pénzmosás fogalmát az 1988. december 20-án, Bécsben kelt ENSZ-egyezmény fogalmazta meg. A konvenciót ratifikáló államok kötelezettséget vállaltak a kábítószer forgalmazásával kapcsolatos bűncselekményekből származó jövedelem „mosásának” büntetésére, az ilyen jövedelemből származó vagyon elkobzására és jogsegély nyújtására. A pénzmosás „a kábítószer-bűnözés következmény-bűnözése”.²⁴ Az Európa Tanácsnak a pénzmosásra és a bűncselekmény termékeinek felkutatására, lefoglalására és elkobzására vonatkozó nemzetközi egyezménye (strasbourgi konvenció)²⁵ kiterjesztette a pénzmosás tilalmát a kábítószer-bűnözésből származó jövedelmen túl az egyéb súlyos bűncselekményekből eredő vagyontárgyakra is. A kábítószer-bűnözésben hatalmas összegek forognak, de napjainkban a mosásra szoruló piszkos pénzeknek ennél már bővebb forrásai is vannak.

A pénzmosás mennyiségét illetően igen sok és egymással nem mindig összhangban álló becslés ismeretes. A „Hetek” (G-7) gazdasági csúcstalálkozóján 1989-ben létrehozott Pénzügyi Akció Munkacsoport (Financial Action Task Force – FATF) washingtoni konferenciáján (1996. június 25–28.) foglalkozott a volt Szovjetunió és a keleti blokk országainak helyzetével. A szakértők akkori értékelése szerint a régió vonzó a pénzmosás számára, mivel a bankrendszer korrupt vagy korrumpálható, hiányoznak vagy nem megfelelőek a pénzmosással kapcsolatos jogszabályok, kis tőkével lehetőség van bankvásárlásra vagy -alapításra, a bűnüldözési hatóságok gyenge felszereltségük a pénzügyi bűncselekmények nyomozásához, magas a hivatali korrupció szintje, rossz az együttműködés a bűnüldöző hatóságok között.²⁶

Az USA Hírszerző Tanácsa²⁷ 2000 decemberében kiadott becslése szerint a bűnözésből származó évi jövedelemből 100–300 milliárd US\$ származik kábítószer-forgalmazásból, 10–12 milliárd US\$ mérgező és veszélyes hulladékok illegális lerakásából, 9 milliárd US\$ gépjármű-lopásból az USA-ban és Európában, 7 milliárd US\$ embercsempészetből, és legalább 1 milliárd US\$ szerzői jogokkal (videó felvételek, szoftver stb.) való visszaélésből.²⁸

A FATF szerint a kábítószer-forgalomból származó törvénytelen jövedelem önmagában eléri a 300–500 milliárd amerikai dollárt. Más szerző feltételezi, hogy az adócsalást nem számítva, évi 300–500 milliárd USA-dollárnyi – súlyos bűncselekményekből származó – pénz kerül mosásra.²⁹ Van olyan szakértő is, aki szerint 285 milliárdnyi amerikai dollár mosott pénzzel kell évenként számolni, ennek zöme Amerikára és Európára koncentrálódik. Az eddigi hiedelmekkel ellentétben a pénz nagyobb része nem a kábítószer-kereskedelemből, hanem csalárd módon vagy korrupcióból szerzett jövede-

²⁴ Dieter Carl – Joachim Klos: Regelungen zur Bekämpfung der Geldwäsche und ihre Anwendung in der Praxis. Erich Schmidt Verl. Bielefeld, 1994, s. 24.

²⁵ 141/1990. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the proceeds from Crime.

²⁶ Report on International Money Laundering. Daily Washington File, 07/01/96., p. 11.

²⁷ National Intelligence Council - NIC

²⁸ Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts. NIC 2000-02. 29.

²⁹ David Scott: Money Laundering and International Efforts to Fight it. Public Policy for the Privatsector, May 1995

lemből ered.³⁰ A különböző becslések mögött egymástól eltérő fogalom-meghatározások állnak. Egyesek a feketegazdaság vagy a rejtett gazdaság egészét a pénzmosás terepének tekintik. A magyarországi rejtett gazdaság nagyságrendjéről fogalmat lehet alkotni a KSH vizsgálatának eredményéből.³¹ A magyar háztartások 1997-ben közel 300 milliárd forintért vettek igénybe számla nélkül árukat és szolgáltatásokat. Ehhez jönnek a cégek közötti rejtett tranzakciók és a nagyvállalatok adóelkerülő manipulációi, valamint a bűnözéssel kapcsolatos értékek mozgása. Ezek mennyiségét azért is nehéz becsülni, mert „az elemzésre, feldolgozásra kerülő banki adatok alig tartalmazzák az úgynevezett offshore pénzügyi központok forgalmát, amelyekben a bűncselekményekből származó bevételek jelentős része valószínűsíthetően megfordul”.³² A számla nélküli beszerzések egy része valóban kapcsolatban van a szervezett bűnözéssel (csempészett arany, cigaretta stb. vásárlása) és a pénzmosással, azonban az egész rejtett gazdaság semmiképpen nem sorolható ide. Találkozhatunk olyan tanulmánnyal is, amelyik csak a szervezett bűnözés területén keletkezett jövedelem „legalizálását” tekinti pénzmosásnak, mások pedig minden bűncselekményből származó haszon realizálását ide sorolják.

A strasbourgi konvencióval és a bécsi egyezményrel³³ összhangban, a Btk. 303.§ (1) bekezdése szerint pénzmosásnak a szabadságvesztéssel büntetendő cselekménnyel összefüggésben keletkezett anyagi javak elrejtése tekintendő. A hatóságok tudomására jutott, szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények száma ismert, latenciája pedig kiszámítható az áldozattá válási felmérések adataiból, ezek alapján a velük összefüggésben keletkezett anyagi javak mennyisége is becsülhető. Ilyen jellegű számítások, valamint bűnügyi, gazdasági adatok tömege, továbbá a nemzetközi áldozattá válási felmérések eredményei és a Transparency International vizsgálatai alapján számolja ki a nemzetközileg is elismert Walker-moddell a pénzmosás nagyságát és mozgásának irányát a világ minden egyes országára.

A kiindulási pont a bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett anyagi javak mennyisége. Ezt rendszerint a bűncselekmények nyomozása során kimutatott kárértékkel azonosítják, vagy normák alapján becsülik meg. Például az 1995-ben Ausztráliában készült AUSTAC-jelentés a hatóságok tudomására jutott egy-egy bűncselekményre a következő normák szerint számolta ki az elkövetőknél keletkezett anyagi javak mennyiségét:

Csalás	50 000 dollár
Kábítószerrel visszaélés	100 000 dollár
Lopás	400 dollár
Betörés	600 dollár
Rablás	1400 dollár
Emberölés	225 dollár

³⁰ John Walker: Measuring the Extent of International Crime and Money Laundering. Paper presented at Kriminalexpo, Budapest 9 June 1999

³¹ Rejtett gazdaság Magyarországon (Rejtett gazdaság a háztartások szemüvegén át). <http://www.ksh.hu/hun/xltemp/rejtett.html>

³² Fejes Eleonóra: A pénzmosás, hazai és nemzetközi tapasztalatok alapján. MNB Műhelytanulmányok, 5., 1994, 13–14. o.

³³ 1988. december 20. ENSZ-egyezmény (Bécs); 14/1966. OGY-határozat; 141/1990. Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the proceeds from Crime.

Ezek a normák a nyomozó hatóságok tudomására jutott bűncselekményekből származó valóságos bevételnél magasabbak, bennük van ugyanis a latens bűncselekményekkel összefüggésben keletkezett anyagi javak becsült értéke is. Walker számításai szerint Magyarországon 1995-ben 9882,8 millió dollárt termelt ki az országon belüli bűnözés, ezen kívül 4836 millió dollár érkezett külföldről pénzmosásra. Érdemes lenne a becslést újra elvégezni magyarországi felmérés alapján megállapított összegekkel.

Ismert az egyes országok vonzereje a külföldi beruházók számára, az illegálisan szerzett tőke ugyancsak a tőkevonzó országokat részesíti előnyben, különösen, ha a bankrendszer, a kormányzat pénzügyi politikája, az állami ellenőrzés és a bűnüldözés alacsony határfoka ehhez kedvező feltételeket teremt. A számítások szerint a piszkos tőke számára Magyarország vonzereje nem túl nagy. Az erre a célra kialakított pontrendszer szerint a pénzmosás szempontjából legvonzóbb Luxemburg pontszáma: 686. A második helyet az USA foglalja el 634 ponttal, utána jön Svájc (617 pont). Magyarország, Csehország, Litvánia, Görögország, Oroszország és még további 25 állam a nem nagy vonzerejű (99–50 pontszámú) csoportba tartozik. Még ennél is kisebb a szívó hatása Lengyelországnak, Szlovákiának, Grúziának, Szlovéniának, Horvátországnak, Törökországnak és sok más olyan országnak, amelyeknek 49–25 pontszámuk van. Gyengén vonzzák a pénzmosásra szánt eszközöket a 24–10 pontszámú országok még az előbbieknél is nagyobb csoportja. Közéjük tartozik Ukrajna, Kuba, Üzbegisztán, Bosznia, Mexikó, Algéria és sok más állam. A legnagyobb csoportot (0–9 pont) azok az államok alkotják, ahova nem megy sem a legális, sem az illegális tőke. Észak-Koreába, Iránba, Etiópiába, Afganisztánba és még sok-sok ide sorolt országba senki sem akar befektetni.

A korrupció és a mosásra szánt vagyon áramlásának iránya is kapcsolatban áll egymással: a magasabb korrupciós indexű országokban a pénzmosás fő terepe a hazai bankrendszer és gazdaság, kevésbé korrump országokból viszont külföldre küldik a mosandó pénzeket.

A Walker-modellben szereplő több mint 200 ország közül Magyarország a pénzmosás forrásországai között a 21. helyen, a célországok között pedig a 42. helyen áll. Az országon belül keletkezett és ugyancsak ott mosott tőke mennyisége szerint viszont hazánk a 19. a sorrendben. Ebből a szempontból a volt szocialista államok közül csak Oroszország, Románia, Lengyelország és Ukrajna előz meg bennünket. A hazánkban keletkező, bűnözésből származó jövedelem 40%-a kerül külföldre, ennél valamivel kevesebb a külföldről pénzmosásra behozott tőke nagysága. Az illegális forgalomban a magyar szervezett bűnözés kapcsolatot épített ki szerte a világon.

Az USA Hírszerző Tanácsának becslése szerint a korrupció világszerte mintegy évi 500 milliárd US\$ kárt okoz (ez a globális GNP 1%-a) a fejlődés lassításával, a külföldi beruházások akadályozásával és a haszon csökkenésével. Például az Európai Fejlesztési Bank adatai szerint az Oroszországban működő vállalatok évi bevételüknek 1–4%-át költik vesztegetésre.³⁴

A gazdasági elemzés módszereit kiválóan lehetne hasznosítani az olajszókités terjedelmének meghatározásához. Sokféle találgatás látott napvilágot, pedig méreteit viszonylag egyszerűen és nagy pontossággal meg lehetne

³⁴ Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts. NIC 2000-02. 29.

határozni. Ismert a Magyarországon forgalomban lévő dízel-üzemű járművek és munkagépek száma. Megállapítható, hogy hány olajfűtésre berendezkedett háztartás van az országban. Mind a behozott, mind pedig a Magyarországon termelt vagy finomított, illetve az eredetileg színezett olaj mennyiségét hiteles okmányokkal lehet igazolni. Az AGIP vezérigazgatója 1995 végén 100 milliárd forintra becsülte az olajbűnözéssel okozott kárt.³⁵ Nem ismeretes, hogy megtörtént-e ennek pontosítása.

Kísérletek

A kriminológiai kutatásokban ritkán végeznek kísérleteket. Stangeland professzor (Malagai Egyetem) kísérletileg igazolta, hogy ha két közigazgatási egységben egy időben két azonos jellegű eljárást indítanak el, és azok elintézése az egyik helyen jóval több utánjárást és időt igényel, mint a másikon, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy ez utóbbiban nagyobb a korrupció, ezért javasolta nemzetközi közigazgatási szabványok kidolgozását különböző engedélyezési eljárások határidejének egységesítésére.

De Soto professzor Peruban végzett kísérletet. Vett 4 db varrógépet, és a diákok azt a feladatot kapták, hogy alapítsanak egy varrodát, engedélyeztessék a vállalat működését, de kenőpénzt csak akkor fizethetnek, ha e nélkül elakadna a vállalkozás. 289 nap alatt sikerült megszerezni az összes engedélyt, közben tíz alkalommal kértek tőlük kenőpénzt, két alkalommal vált elkerülhetlenné a vesztegetés.

³⁵ *Pintér Sándor*: Bevezető gondolatok. Bűncselekmények az ásványolaj-forgalmazásban. A Rendőrtisztai Főiskola Rendészeti Kutatóintézete és az Országos Rendőr-főkapitányság gazdaságvédelmi főosztálya által szervezett konferencia. Főiskolai Figyelő, Különszám, 1996, 5. o.

A rendőrség és a bűnözés

Számos tévhit tartja makacsul magát a közgondolkodásban. Ezek közé tartozik a rendőrség és a bűnözés összefüggéseinek leegyszerűsített felfogása, amely szerint a kettő között fordított arányosság áll fenn. Minél több a rendőr, annál kevesebb a bűncselekmény. Árnyaltabb megközelítéssel is lehet találkozni: a rendőrség felszereltségét, anyagi ellátottságát, de még a szervezet jogositványait is olyan tényezőkként említik, amelyek növelésével érzékelhetően vissza lehet szorítani a bűnözést. A hazai szakirodalomban a legmarkánsabban Salgó László képviseli ezt a nézetet. Szerinte: „A biztonságba – és ennek előállító főüzemébe, a rendőrségbe – betáplált állami pénz, eszköz egyenesen arányos a produktummal” (Salgó, 1996, 8. o.).

A megismert valóság, különösen a huszadik század utolsó évtizedeiben kibontakozó rendőrség-szociológiai kutatások eredményei azonban nem igazolták a logikusnak tűnő feltételezéseket. Már a felszínes összehasonlítások is elgondolkodtató következtetésre vezetnek. Az egyes országok rendőri létszáma és az ismertté vált bűnözés kapcsolatában nincs kimutatható törvényszerűség. Vannak biztonságos államok sok, illetve kevés rendőrrel. Léteznek ugyanakkor bűnügyileg fertőzöttebb országok, szintén igen különböző létszámú közbiztonság-védelmi testületekkel. 1990-ben az Egyesült Államokban 393 lakosra jutott egy rendőr, Japánban 552-re. Ugyanebben az évben 100 000 lakosnak 728 erőszakos bűncselekményt kellett elviselnie az USA-ban, míg Japánban tiznél is kevesebbet (Bayley, 1994, 37–38. o.).

Nyilvánvalóan pontosabb választ lehet kapni a kérdésre, ha egyéb adott-ságaikban hasonló területeket vetünk össze. Ebből a szempontból tanulságos az amerikai Police Foundation hat nagyvárosra (New York, Los Angeles, Philadelphia, Chicago, Detroit, Houston) kiterjedő vizsgálata, amelyet 1986-ban indítottak el, és az eredményeket 1991-ben tették közzé. A kiterjedt adatgyűjtés, részletes számítások nyomán végrehajtott elemzés és értékelés alapján kimunkált következtetések értelmében nincs érzékelhető kapcsolat a rendőrök száma és az erőszakos bűnözés között. Némileg más a helyzet a vagyon elleni bűnözés terén. Csakhogy itt – éppenséggel a bevezetőben említett közhiedelemmel ellentétben – éppen arra találtak adatokat, hogy a magasabb rendőri létszámú városokban (Detroit) volt a legtöbb vagyon elleni cselekmény, míg a lakosság számához képest kisebb erőket fenntartó metropoliszokban (Los Angeles, Houston, New York) viszonylag kevesebb. Némileg más a helyzet az egy főre eső vagyon elleni cselekmények és területegységre jutó rendőri létszám összevetésében. Itt mutatkozik egyfajta fordított arányosság, azonban a megállapítás csak akkor igaz, ha Philadelphiát nem vesszük figyelembe. Hiányzik viszont a törvényszerűségekre utaló kapcsolat a lakosság számához viszonyított bűncselekmények és a területegységre (egy négyzetmérföldön) járőröző rendőrségi autók száma között.

Nincs megragadható kölcsönhatás az ismertté vált – vagyoni és erőszakos – bűncselekmények, valamint akár az egy főre, akár az egy rendőrré vetített anyagi ráfordítások viszonyában. A kutatók számos egyéb tényezőt vizsgáltak. Néhány esetben találtak értelmezhető korrelációra utaló adatokat, összességükben azonban ezek távolról sem alapoznak meg valamiféle leegyszerűsítő következtetést a rendőri létszám, az anyagi ellátottság és a bűnözés alakulása között. Valójában semmiféle általános tanulságot, közvetlenül a gyakorlatba áttehető tapasztalatot nem produkált a vizsgálat, az eredmények elsősorban további kérdések formájában mutatkoztak meg (Police Foundation, 1991, 1–20. o.). Ez természetesen egyáltalában nem lebecsülendő, a kérdések jó feltevése közelebb visz az igazsághoz. Tárgyunk szempontjából azonban mégis azt kell megállapítani, hogy a számos tekintetben összevethető városok rendőrségeinek és bűnözésének (valamint igen sok más tényezőnek) összehasonlítása nem vezetett olyan markáns következtetésekre, amelyek alapul szolgálhatnának bármiféle gyakorlati rendvédelmi tervezéshez.

Érdekes adatsorokra bukkanunk a rendőrség és a kriminalitás közötti viszony dinamikájának vizsgálatakor. Az Egyesült Államokban 1970 és 1990 között a rendőri létszám 70,7%-kal emelkedett, a súlyos bűncselekmények száma viszont 78,8%-kal, az erőszakosaké pedig 147%-kal. Nagy-Britanniában 1977-től 1990-ig 12%-os rendőri létszámbővülés mellett 67%-os volt a bűncselekmények számának növekedése. Kanadában 1970-től 1990-ig 16%-kal lett több rendőr, miközben a bűnügyi statisztika 34%-os emelkedést mutatott (Bayley, 1994, 4. o.). Ez a tény a kanadai kutatókat további vizsgálódásra késztette. Az ottani Rendőri Egyetem (Police College) szakemberei egyenesen tették fel a hivatkozott adatokból és számos más forrásból is adódó kérdést: nem jelent-e maga a rendőrség is olyan okot, ami bűnözést, illetve bűnözés-növekedést eredményez. Az esetleges oksági kapcsolatrendszer feltárásáig nem jutott el a vizsgálat, azt a tényt azonban megerősítette, hogy a rendőri létszám bővülését rendszerint követi a bűnözés növekedése (Koenig, 1991). Nyilvánvalóan helyesen utalt a munkát összefoglaló tanulmány szerzője arra, hogy mindez az ismertté vált kriminalitásra vonatkozik, az a hipotézis mégsem volt igazolható, amely szerint az emelkedés csak látszólagos, azaz csupán többet derítenek fel a korábban rejtve maradó bűncselekményekből (Koenig, 1991, 34–40. o.).

A létszámon és más adottságokon túlmenően a tevékenység kriminalitásra gyakorolt hatása is számos kutatás tárgya volt. Valójában a feltételeket és a működést is érintette az a kísérlet, amelyet Kansas City-ben folytattak le, az eredményeket pedig 1974-ben tették közzé. Kelling és munkatársai azt a gyakori feltételezést próbálták a valósággal összevetni, hogy a rendőri jelenlétnek önmagában bűnözést megelőző, illetve csökkentő hatása van. Ennek megfelelően egy év folyamán megtöbbszörözték a gépkocsizó járőrözés mennyiségét, a jelentős változtatásoknak azonban nem volt kimutatható hatása a bűnözés alakulására, de még a lakosság biztonságérzetére sem (Kelling, 1974; Korinek, 1988, 152. o.). A kutatást számos módszertani (Larson, 1975) és tartalmi (Trojanowicz, 1986) bírálat érte, ennek ellenére legfontosabb megállapításai általános elfogadottak. Azokból kiindulva tovább finomították a vizsgálódások problematikáját és módszertanát is. Számos szociológiai, illetve kriminológiai munka szerzői jutottak arra a

következtetésre, hogy a konkrét cél nélküli járőrözéssel szemben a célra irányított ugyanilyen szolgálat már érzékelhető hatást válthat ki az adott hely bűnözésének alakulásában (Press, 1971, 94. o.). Wilson és Boland hasonló következtetésre jut, amikor kimondja, hogy a „támadólagos” (agresszív) rendőri működésnek lehet bizonyos visszatartó hatása, ezen keresztül megelőző, illetve bűnözést csökkentő szerepe. Hangsúlyozzák azonban, hogy ez a megállapítás feltételezi a fokozott rendőri aktivitás törvényességét és a társadalmi elvárásokhoz való igazodást (Wilson–Boland, 1978). Másképpen fogalmazva: a valódi bűn következetes (támadólagos) üldözése és megelőzése annak térbeni környezetére is kiható határozott fellépéssel jelenthet visszatartó erőt. Számolni kell mindemellett a törvényszegő magatartások máshova való áthelyeződésének lehetőségével és azzal is – különösen a szervezett bűnözés körében –, hogy az elkövetők más „üzletág” után néznek.

A rendőrség és a bűnözés kapcsolatának vizsgálata, de különösen a fejlesztési elképzelések kialakítása során fontos, hogy tekintettel legyünk arra a szociológusok által feltárt tényre, hogy a mind bűnüldözési, mind egyéb közrendvédelmi feladatokat ellátó rendőrök munkaidejüknek elenyészően csekély részét fordítják közvetlenül bűnügyinek nevezhető tevékenység végzésére. A brit belügyminisztérium kutatása szerint ez átlagban legfeljebb 6%, de egy Chicagóban végzett kutatás 0,2%-nál nagyobb részarányt sem tudott kimutatni (Ericson, 1982, 5. o.).

Tudjuk persze, hogy a rendőrség nem csupán a hagyományos közrendvédelmi tevékenységével próbál hatni a bűnözésre. Az eredményes nyomozások minden bizonnyal pozitív hatással vannak a jogkövető magatartás alakulására, azonban ez nehezen mérhető, hiszen ebben az esetben a rendőri tevékenység közvetlenül egy folyamatba és egy rendszerbe illeszkedik, a felelősség megállapítása és annak az egyénre, valamint a társadalomra való hatása nem szakítható el a büntető igazságszolgáltatás egészétől. Ez utóbbi pedig önmagában igen csekély befolyással bíró része a szervezett emberi együttélés kontrollmechanizmusának, tehát a kriminalitás visszaszorításában megnyilvánuló hatékonysága alig mérhető (Wilson, 1983). Nem szabad megelégedni a nyomozás, az ügyészi előkészítés és a bírósági tárgyalás esetenként jelentős közvetlen társadalmi hatásáról, mégis egyértelmű, hogy a büntetőeljárás alapvetően a bűnösök büntetésének kiszabását és végrehajtását készíti elő. Maga a büntetés azonban nem az elkövetés alapproblémáira ad választ, erre azok sokszínűsége miatt nem is lehet alkalmas. Minden másféle nézet ellenére a büntető igazságszolgáltatás csak a jogrend helyreállítására törekedhet, nem pedig a bűnözés társadalmi közegének ezen túlmenő változtatására (Szabó, 1995, 13–14. o.).

A kriminalitás – mindenekelőtt a szervezett bűnözés – elleni küzdelem korábban is létezett, ám a technikai és jogi lehetőségek megnövekedése miatt fokozott jelentőségre tett szert a titkosszolgálati beavatkozás. Hangsúlyozni kell, hogy nem pusztán információszerzésről van szó, hanem olyan „aktív intézkedésekről” is, amelyek segítségével – és ez a lényege a dolognak – a tényleges elkövetés, de még az alapos gyanú felmerülése, sőt, bármilyen bűncselekmény elkövetésére utaló adat hiányában, vagyis megelőző jelleggel is fel lehet lépni (Komáromi–Horváth, 1995). Hazánkban például a rendőrségről szóló 1994. évi XXIV. törvény 84.§-a feljogosítja a szervezetet arra,

hogy adatokat kezeljen, tehát információt gyűjtsön és dolgozzon fel egyebek mellett a szervezett elkövetéssel megvalósuló bűncselekmények gyanúsítottainak, valamint az ő kapcsolataiknak személyével összefüggésben. Ettől függetlenül, tehát az említett körön kívül is megteheti ugyanezt a rendőrség a szervezett bűnözésre utaló cselekményekben vagy tényállásokban érintett személyekre, sőt, az ő kapcsolataikra vonatkozóan. Ez utóbbi esetben tehát az illetőket nem gyanúsítják az elkövetésben való részvétellel, de még a potenciális elkövetőkkel való kapcsolattartással sem. Bárki beleeshet ebbe a körbe, ha teljesen véletlenszerűen, vagy éppen a dolgok logikájából adódóan (például pénzügyi csalásnál a banki alkalmazott) „látókörbe” kerül. A rendőri titkosszolgálati munka azonban a maga közvetlenségében is felvet olyan problémákat, amelyek egyértelműen akadályozzák, hogy az ilyen tevékenység a bűnözés visszaszorításának irányába érzékelhető hatást váltson ki. Az effajta operatív működés negatívumai és mellékhatásai (a tévedés fokozott valószínűsége a visszaellenőrzés lehetőségeinek korlátozott volta miatt, a rendőri működési közeg becsapása, a bizalommal való visszaélés, esetenként a helyzet által megkívánt bűnelkövetés a rendőr részéről stb.) esetenként sokkal nagyobb kárt is okozhatnak, mint aminek az elhárítására képek lehetnek (Marx, 1988).

Gyakori az a leegyszerűsítő megközelítés, amely a bűnözés megfékezésének akadályát a rendőrség „kezének megkötésében”, vagyis az eljárási és egyéb garanciák – egyes értékelések szerint túlzott – meglétében látja. Az 1994-es rendőrségi törvény javaslatának vitájában Sóvágó László, a vezető kormánypárt vezérszónoka fogalmazta meg azt az elvi alapot, amelyre a később elfogadott törvény is épült. E szerint „az nem járható út, [...] hogy miközben a bűnelkövetők újabb és újabb eszközöket vetnek be, a rendőrség lehetőségeit ne tágítsuk. A külön engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés esetében kisebb a veszélye más jogok sérelmének, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy nagyobb érdek fűződik ezek engedély nélküli gyakorlásához, mint az esetleges jogsértések kiküszöböléséhez” (Sóvágó, 1993). Másképpen fogalmazva: a bűn felderítése és üldözése érdekében fontosabb a tevékenység célszerű és eredményes végzése, semmint annak jogszerűsége. Az országgyűlés el is fogadta a rendőri jogosítványokat kiterjesztő törvényt, a bűnözés azonban a következő években mégis – átmeneti stagnálások mellett – tovább növekedett, és olyan jelenségeket produkált (utcai robbantások, bandaháborúk), amelyek súlyosan rontották az élet minőségét. Megjegyzendő, hogy többek között éppen az ilyen, a szervezett bűnözés konfliktusaiból eredő cselekmények megakadályozását és felderítését szolgálták volna az említett, törvényességi szempontból bevallottan aggályos rendelkezések. Több kutatást végeztek a rendőri hatáskörök jogi szabályozása és az eredményesség közötti összefüggés vizsgálatára. Különösen az Egyesült Államokban, a szövetségi legfelsőbb bíróságnak a rendőri kihallgatások jogi feltételeit szigorító „Miranda” határozata [86 S. Ct. 1602 (1966)] után szaporodtak el az ilyen felmérések. Tudományos alapossággal lefolytatott kutatások szerint az emberi jogok tiszteletben tartása az eljárás során nem akadályozza a felderítést. Az igazán professzionális rendőrségek alkalmazkodni tudtak a jogi környezethez, eredményességük általában nem romlott. A közhiedelemmel ellentétben, önmagában sem a terheltek jogainak növelése, sem azok csökkentése – mindkettőre volt példa az USA-ban –

nem hatott érzékelhető módon a közbiztonság alakulására (Elikann, 1996, 18–19. o.; Walker, 1985, 102. o.). A rendőrségnek adott nagyobb szabadság, az emberi jogokat védő garanciák hiányosságai másutt sem vezettek a bűnözés érzékelhető visszaszorulásához. Braziliában például az elburjánzott erőszakra hivatkozva használja a katonailag szervezett rendőrség jogilag alig szabályozott keretek között lőfegyverét. Ennek ellenére (vagy éppen ezért is) a Paul Chevigny professzor által vizsgált időszakban (1987–1992) a cselekmények száma nem csökkent, az erőszak áldozatainak mintegy 20%-át – helyenként még ennél is jóval többet – éppen a rendőrség lőtte le (Chevigny, 1996, 26–27. o.). Másutt is hasonló tapasztalatok halmozódtak fel az alkotmányosan megkérdőjelezhető, ám a rendőrség erejének hangsúlyozása és a vélt eredményesség céljából túlságosan tágra sikeredett lőfegyverhasználati szabályozás kapcsán (Mars, 1998).

A rendőri tevékenység és a bűnözés összehasonlító elemzése alapján határozottan ki lehet jelteni, hogy a két jelenség között megragadható, gyakorlati következtetések levonására is alkalmas oksági kapcsolat nem áll fenn. E tanulmány a rendőrségnek a bűnözésre gyakorolt hatásával foglalkozik, ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a közbiztonság védelmére rendelt szervezetek felépítése, létszáma, anyagi-technikai ellátottsága és jogi szabályozása nem a kriminálpolitika, hanem közvetlenül az általános politika függvénye. Alakulását jellemzően nem a bűnözés változásai, hanem ugyanazok a folyamatok határozzák meg, mint amelyek a közhatalom egyéb alrendszerének fejlődését formálják (Liang, 1992, 5–7. o.).

A rendőrség és a bűnözés kapcsolatára vonatkozó következtetés a kifejtettek szerint részben empirikus vizsgálatokon, részben pedig elméleti megállapításokon alapul. Nézetem szerint áttételesen ennek felismerése tükröződik abban a tényben, hogy a tudományosan megalapozott újabb rendőrségfejlesztési irányzatok (közösségi rendőrség, problémaorientált rendőrség) nem tűzik ki feladatul a bűnözés közvetlen és azonnali elnyomását. A sikert több mutató együttes alkalmazásával mérik. Természetesen kíváncsok a bűnözés visszaszorítása is, azonban azt nem a rendőri, különösen nem a hagyományos rendőri munka outputjának, hanem más tényezők (lakossági részvétel, a bűnözéstől való félelem csökkenése, a rendőrség elfogadottságának növekedése, a nem bűnügyi problémák megoldottsága stb.) befolyásolásán keresztül megközelíthető célnak tekintik. (Skogan, 1995, 106. o.; Brodeur, 1998, 42–48. o.; Jesilow–Meyer–Parsons–Tegeler, 1968).

Némileg ellentmond mindennek az a koncepció és gyakorlat, amely, kidolgozóinak és működtetőinek állítása szerint, cáfolja az eddigi fejtegetések lényegét. A „nulla tolerancia” elvéről, illetve – kissé szélesebben értelmezve – az úgynevezett „New York-i modell”-ről van szó, amely igen kedvező fogadtatásra talált más országokban, így hazánkban is. Megjegyzendő az is, hogy az irányzat kifejlesztője, William R. Bratton éppen az e tanulmányban is képviselt nézetet és a hasonló megközelítéseket tartja a sikertelenség okának. Szerinte a rendőrség soha nem fog hatni a bűnözésre, ha eleve abból indulunk ki, hogy arra nem is képes. Az ilyen önbeteljesítő jóslatok gátolják az eredményre orientált közbiztonság-védelmet, amelyet ő meg is valósított. Az eredmények szerinte önmagukért beszélnek. New York rendőri körzeteiben igen rövid idő – néhány év – alatt érzékelhetően csökkent a bűnözés: legalább 15, de volt olyan hely, ahol 40 százalékkal is. Mindez szerinte az

általára alkalmazott módszer, a „nulla tolerancia” sikere (Brady, 1996, 11. o.). Bratton érvei mindenképpen csattanósnak tűnnek, mégsem meggyőzőek. A tények természetesen makacs dolgok: le kell szögezni mindenekelőtt, hogy a New York-i bűnözéscsökkenés a legnagyobb pontosságra törekvő méréseken alapul, és az ismertté vált cselekmények tekintetében megkérdőjelezhetetlen. Még az is kétségszemből kiemelhető, hogy a javulás ténylegesen, az utcák képén, hangulatán keresztül is érzékelhető (Darnstädt, 1997). Mindezzel szemben azonban más tényekre is lehet hivatkozni. Mindenekelőtt a Brattonnal vitatkozó Blumstein professzor nyomán arra, hogy a bűnözés csökkenése az adott időszakban korántsem csupán New Yorkban következett be. Olyannyira nem, hogy az örömdetes visszaesés a nagyvárosokban általános tendenciaként jelentkezett, méreteiben helyenként meg is haladva a legsikeresebb New York-i kerületekben mért javulást. Blumstein szerint az okok nem a rendőri működésben, hanem a kábítószerpiac alakulásában keresendők (Brady, 1996, 12. o.). Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a bagatellcselekmények (például falfirka, koldulás, alkalmi szélvédőmosás) határozott és következetes üldözéséről elnevezett „nulla tolerancia” elvnek kevés köze van az amerikai kriminalitásban vitathatatlanul meghatározó szerepet játszó kábítószer-bűnözéshez. Azt is meg kell jegyezni, hogy a szó igazi értelmében vett „nulla tolerancia” valójában nincsen, ugyanis a rendőrség kapacitásai mindenütt végesek, még New Yorkban is. Következésképpen a piti bűnözők és szabálysértők elleni akciók időszakában meglehetősen elterjedt a rendőrségen belüli korrupció, különösen a kábítószerrel való visszaélések terén. A botrányt feltáró Mollen-bizottság jelentése alapján okszerűen lehet következtetni arra, hogy a statisztikából kimaradtak a drogüzletbe bekapcsolódott rendőrök cselekményei, valamint az általuk leplezett számos jogsértés is (Baer–Armao, 1995). A New York-i modell adaptációjának lehetőségét vizsgáló európai kutatók amerikai kollégáikhoz kapcsolódóan további problémákra hívták fel a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a „nulla tolerancia” lényegében az Újvilágban elterjedt közösségi rendőrségi működésből nőtt ki, Európában pedig ez a fejlődés idáig nem következett be (Trautfest, 1998). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a New Yorkban – de másutt is – bekövetkezett javulás mögött olyan súlyos bűnözési előzmények álltak, amelyek az Óvilág legtöbb országában ismeretlenek, vagy legalábbis nagyságrendben messze elmaradnak az amerikai helyzettől (Feltes, 1998).

Megállapítható tehát, hogy a „nulla tolerancia” alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok és eredmények sem igazolják a rendőri munka és a bűnügyi helyzet javulása közötti oksági kapcsolatot, még kevésbé az egyes megoldások exportálásának lehetőségét.

A kifejtettekből következik, hogy mélysegesen hibás és igazságtalan minden olyan megközelítés, amely a rendőrséget annak személyi állományával, anyagi-technikai ellátottságával és jogi szabályozottságával együtt közvetlenül a bűnözés alakulásához képest ítéli meg. Különösen veszélyes, sőt, káros az olyan követelménytámasztás, amely az egyes rendőri szervek, illetve vezetőik értékelését a bűnözésre gyakorolt hatás alapján tartja kívánatosnak. A külföldi kutatások és a hazai adatok elemzése alapján megerősíthető az a közhelyszerűen igaz állítás, amely szerint a rendőrség legfeljebb felszíni kezelésre alkalmas, a bűnözés okai a társadalomnak a közbiztonság-

védelem számára elérhetetlen, annak eszközei által alapvetően nem befolyásolható szféráiban találhatók. A közvetlen és megragadható kölcsönhatás hiányából adódóan álláspontom szerint hibás az olyan felfogás is, amelyben a rendőrségnek adott anyagi és jogi eszközök növelésével vissza lehet szorítani a bűnözést.

Mindebből azonban nem következik, hogy a testületet fel kellene oszlatni. Már csak azért sem, mert annak a bűnözés elleni „harcon” (egyesek szerint: háborún) kívül számos feladata is van. De még a kriminalitás elleni fellépés terén sem kell lebecsülni a szervezet jelentőségét. A hangsúly a hozzájáruláson, a rendszerekbe illeszkedő működésen van. A rendőrség egyedül nem sokat tehet a súlyos törvényszegések kiiktatására, nélküle viszont az ügyészség, a bíróságok és a büntetés-végrehajtás funkciói kérdőjeleződnének meg.

Nem vitatható az sem, hogy ha a bűnözést mint általános (tömeg-) jelenséget nem képes is a rendőrség érzékelhetően alakítani, egyes konkrét helyzetekben mind a bűnüldözés, mind pedig a megelőzés terén igen fontos feladatokat lát el. A csaták megnyerése azonban soha nem vezet a háborúban aratott végső diadalhoz, de még a pozíciók javításához sem feltétlenül. Ha egy házkutatás végrehajtása érdekében egy egész közösséget végigver a rendőrség, akkor az intézkedésnek érvényt tud szerezni, talán egy ügyben tettest is tud fogni, mégis eljuttassa azt a lehetőséget, hogy a későbbiekben ugyanazoktól az emberektől segítséget kapjon más bűncselekmények felderítéséhez. Az esetet talán megoldják, de a bűnüldözés legfontosabb támaszát: a lakosság aktív segítségét elveszítették. Ilyenkor a rendőrség tipikusan növeli az erőszakot és a titkos eszközök használatát, mert más módon már a közvetlen célokat sem tudja elérni. Mindkét módszer tovább növeli a távolságot, sőt, a szembenállást a rendőrség és az érintett közösség között, tovább rontva az eredményes működés esélyeit.

A gyakorlati eredményesség kérdésén túlmenően egyáltalában nem hanyagolható el a rendőrség „üzenethordozó” szerepe sem. A büntetőtörvényekhez vagy az igazságszolgáltatáshoz hasonlóan az életviszonyokra gyakorolt igen csekély hatás ellenére fontos, hogy pusztán léteével is kifejezi: a társadalom intézményt, intézményeket működtet azért, mert bizonyos magatartásokat elítél, és azok ellen fel kíván lépni. Ebből a szempontból egyáltalában nem mindegy – amiképpen a főleg szimbolikus funkciót betöltő államfő esetében sem –, hogy a rendőrség milyen meggyőző erővel közvetíti a közhatalom döntéshozóinak üzenetét. De legfőképpen az a kérdés, hogy miben is áll ez az üzenet. Amint arról szó volt, a közbiztonság védelmére rendelt szervezetek mai tudásunk szerint nem elsősorban közvetlenül, hanem áttételesen: más szervekkel és mindenekelőtt a közösségekkel való együttműködésben tudnak kifejteni valamiféle hatást a bűnözés alakulására. Ennek során pedig több kérdésben világosan állást kell foglalni és a szervezet által elfogadott értékeket az emberek irányába képviselni. Az egyik legnagyobb probléma a bűnüldözés és az alkotmányosság viszonyának erkölcsi megítélése. Az itt kifejtettekből az következik, hogy a bűnözés létezését el kell fogadni gyakorlati megfontolásokból, de természetesen minden bűnös magatartást erkölcsileg el kell ítélni. Ilyen felfogásban le kell mondani egyes esetekben a sikerről, ha azt csak bűnös, szabályszegő, az alkotmányos jogokat aránytalanul korlátozó módon lehetne elérni. Így maradhatnak

bűncselekmények megtorlatlanul, de a következetes – a hatóság által saját magára is alkalmazott – törvénytisztelet olyan közhatalmi üzenet, ami hosszabb távon, a bizalom miatt és a bűn elutasítása okán javuló elfogadottság és lakossági támogatás révén bőséges megtérüléssel kecsegtet. Ha viszont a jogalkotás és a rendőri munka gyakorlata a bűnözés jelentős visszaszorítására tett erőfeszítései odáig jutnak, hogy a siker érdekében paradox módon akár még a bűnt is elfogadják (a rendőri „vádalkus” informátor vagy a fedett nyomozó által elkövetett bűncselekmények legalizálásával), akkor egyidejűleg sikerült rombolni a törvények tekintélyét, tiszteletét – ami a bűnözés alakulása szempontjából egyáltalában nem jó – és rendszerint a konkrét bűnügyi helyzet sem javult számottevően, hiszen büntetést érdemlő magatartások maradnak praktikus megfontolásokból megtorlatlanul. Az üzenet ilyenkor abban áll, hogy nem a törvény betartása a fontos, hanem a hatalom, a pozíció birtoklása.

Valószínűsíthető, hogy a rendőrség az alkotmányos értékek és normák következetes betartásával és betartatásával tudna közvetlenül és más intézmények segítségével leginkább hozzájárulni a bűnözés csökkenéséhez. Ez a megállapítás természetesen hipotetikus, de jogállamban amúgy sincs más választás.

IRODALOM:

- Baer, H. – Armao, J. P. (1995): The Mollen Commission Report: An Overview New York Law School Law Review 40. évf., pp. 73–85.
- Bayley, D. H. (1994): Police for the Future. Oxford University Press, Oxford–New York
- Brady, T. V. (1996): Measuring What Matters; Part One: Measures of Crime, Fear, and Disorder. National Institute of Justice, Research in Action, december 1996, Washington D. C.
- Brodeur, J. P. (1998): Tailor-Made Policing: A Conceptual Investigation. In: Brodeur, J. P. (ed.): How to Recognize Good Policing: Problems and Issues. SAGE, Thousand Oaks, pp. 30–51.
- Chevigny, P. (1996): Changing Control of Police Violence in Rio de Janeiro and Sao Paulo, Brazil. In: Marenin, O. (ed.): Policing Change, Changing Police – International Perspectives. Garland Publ. Inc., New York–London, pp. 23–35.
- Darnstädt, T. (1997): Der Ruf nach Obrigkeit. Der Spiegel, 07. 07. 1997 S. 48–61.
- Elikann, P. T. (1996): The Tough-On-Crime Myth. Plenum Press, New York–London
- Ericson, R. V. (1982): Reproducing Order: A Study of Police Patrol Work. University of Toronto Press, Toronto
- Feltes, T. (1998): Zur Einführung: New York als Modell für eine moderne und effektive Polizeipolitik? In: Feltes, T. – Dreher, G. (Hrsg.): Das Modell New York. Kriminalprävention durch 'Zero Tolerance'? Felix Verlag, Holzkirchen, S. 3–15.
- Jesilow, P. – Meyer, J. – Parsons, D. – Tegeler, W. (1998): Evaluating Problem-Oriented Policing: A Quasi-Experiment Policing, no. 3., pp. 449–464.
- Kelling, G. L. (1974): The Kansas City Preventive Patrol Experiment: A Summary. Police Foundation, Washington D. C.
- Koenig, D. J. (1991): Do Police Cause Crime? Canadian Police College
- Komáromi István – Horváth András (1995): Az aktív intézkedések jelentősége és szerepe a bűnügyi munkában. Belügyi Szemle, 1995/3., 35–36. o.
- Korinek László (1988): Rejtett bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Larson, R. (1975): What Happened to Patrol Operations in Kansas City. Journal of Criminal Justice, no. 3., pp. 299–330.

- Liang, H. (1992): *The Rise of Modern Police and the European State System from Metternich to the Second World War*. Cambridge University Press, New York
- Mars, J. (1998): *Deadly Force and the Rule of Law: The Guayana example*. Policing, no. 3., pp. 465–478.
- Marx, G. T. (1988): *Undercover Police Work: The Paradoxes and Problems of a Necessary Evil*. University of California Press, Berkeley
- Police Foundation (1991): *The Big Six – Policing America's Largest Cities*. Police Foundation, Washington D. C.
- Press, S. J. (1971): *Some Effects of an Increase in Police Manpower in the 20th Precinct of New York City*. RAND Corp., New York
- Salgó László (1996): Új típusú biztonság és kilátásai Magyarországon. Belügyi Szemle, 1996/2., 3–9. o.
- Skogan, W. (1995): *Community Policing in the United States*. In: Brodeur, J. P. (ed.): *Comparisons in Policing: An International Perspective*. Avebury, Aldershot, pp. 86–111.
- Sóvágó László (1993): Hozzászólás a rendőrségi törvény javaslatának vitájához. Országgyűlési jegyzőkönyv. Az Országgyűlés 1993. október 5-i ülése
- Szabó András (1995): Büntetőpolitika és alkotmányosság. Belügyi Szemle, 1995/1., 4–14. o.
- Trautfest, P. (1998): Wenn weder die Sozialpolitik noch die Polizei das Verbrechen. In New York zurückgedrängt hat, wer dann? In: Feltes, T. – Dreher, G. (eds.): *Das Modell New York. Kriminalprävention durch "Zero Tolerance"?* Felix Verlag, Holzkirchen, S. 97–99.
- Trojanowicz, R. (1986): *Evaluating a Neighborhood Foot Patrol Program: The Flint, Michigan Project*. In: Dennis Rosenbaum (ed.): *Community Crime Prevention: Does It Work?* Sage, Beverly Hills
- Walker, S. (1985): *Sense and Nonsense About Crime*. Brooks and Cole Publ. Co., Monterey
- Wilson, J. Q. (1983): *Thinking About Crime*. The Atlantic Monthly, no. 3., pp. 72–88.
- Wilson, J. Q. – Boland, B. (1978): *The Effect of the Police on Crime*. Law & Society Review, no. 12., pp. 341–366.

Kerecsi Klára

Közösség és bűnmegelőzés: közösségi bűnmegelőzés

Az elmúlt 10 évben a bűnözés kezelésére tett erőfeszítéseink jórészt a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerének fejlesztésére irányultak. A rendőrség létszámának emelése, technikai ellátottságának javítása, a büntető igazságszolgáltatás területén dolgozók fizetési feltételeinek javítása, esetleg újabb és újabb intézményi átszervezések a nyomozást végző intézményeknél kétségtelenül fontosak, de a bűnözés társadalmi tényezőinek figyelembevétele és befolyásolási szándéka nélkül nem érhető el tartós

eredmény a bűnözés elleni küzdelemben. Az ilyen típusú észjárás azonban még nem sajátja a hazai bűnmegelőzési gondolkodásnak. Annak ellenére nem, hogy az amerikai költségelemző vizsgálatok tapasztalatai szerint a kora gyermekkori és iskola-előkészítő gondozás fejlesztésébe fektetett minden egyes dollár hét dollár megtakarítást eredményez a későbbi évek során a jóléti és szociális szolgáltatásoknál és a büntető igazságszolgáltatás területén.¹

A gyakorlatban elszakadni látszanak egymástól a kriminológiai kutatások eredményei és az alkalmazott bűnmegelőzés. Ez a helyzet szoros összefüggést mutat a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos szabályozás elmúlt két évtizedben történt változásaival, a kriminológia és a büntetőpolitika közötti viszony átértékelődésével is. Ezt alapvetően az emberrel foglalkozó tudományok eredményei befolyásolják. Álláspontom szerint a neokonzervatív büntetőpolitika térnyerését az embertani tudományterületek eredményeinek relatív elmaradása is okozta, ha ezeket az eredményeket a technikai, informatikai tudományterületek elképesztő eredményeivel hasonlítjuk össze. E relatív elmaradásnak két következménye is volt:

- 1) erősítette a deviáns magatartások megítélésében a morális megközelítést és
- 2) lehetővé tette olyan tudományterületek térnyerését, amelyek a bűnözéskezelés „technikáját” javítják (például biztonságtechnika, technikai személyellenőrzés stb.).

A neokonzervatív kriminálpolitika térnyerése következtében a büntető igazságszolgáltatási kontroll „felülírja” a társadalmi ellenőrzés határait, meghatározó mintát adva a hagyományos társadalmi kontroll átalakulásának (például fegyverellenőrzés és beléptető rendszer az amerikai iskolákban;

zárt láncú tévéhálózatok telepítése, a diák nevét és iskoláját jelölő kitűző viselése a kanadai középiskolákban stb.).

Míg a hagyományos kriminológiai megközelítés a bűnelkövetővé válást a társadalmi feltételek és a személyes körülmények együttes hatásának eredményeként értékeli, napjainkban számos olyan elmélet is megfogalmazódik, amely a bűncselekmény elkövetését racionális tetteként, ésszerű választásként fogja fel. E szerint a bűnelkövető „analizál” és „dönt”: a bűnelkövetés előtt értékeli azokat a tényezőket, amelyek a lebukás kockázatát növelik, és ezeket a veszélyeket összeveti azzal a megszerezhető „profittal”, amit a bűncselekmény megvalósítása eredményez, azaz költség-haszon elemzést végez. E felfogás azt feltételezi, hogy a végső és legmeghatározóbb motívumot a bűnelkövetésre a környezet elkövetésre „felhívó” feltételei teremtik meg. Szükségtelen tehát – mondják az irányzat képviselői – a bűnelkövető olyan személyi körülményeivel, előéletével, családi hátterével, környezeti tényezőivel foglalkozni (például szegénység, alacsony iskolázottság, helytelen szocializáció stb.), amelyek a bűnelkövetés „háttér” motivációs

¹ The Globe and Mail. „Taking it out on child care”. 24 January 1996. In: Safety and savings: crime prevention through social development. National Crime Prevention Council Canada, Economic Analysis Committee, March 1996, p. 4.

bázisát jelentik. A szituatív bűnmegelőzés modelljét Marcus Felson² dolgozta ki. A bűncselekményi szituációt modellezve azt találta, hogy a helyzetek (bűncselekmény) kialakulását, a sértő (bűnelkövető) és az áldozat (sértett) szerepébe kerülést rutintevékenységek eredményezik. Felson megközelítése a bűncselekményi helyzetek elemzésénél három kulcselemre figyelt: a potenciális elkövetőre, az alkalmas céltárgyra, célszemélyre és a bűncselekményi folyamat megakasztására alkalmas felügyelet/felügyelő hiányára, ideértve a belső kontroll hiányát is. Azaz a bűncselekmény megelőzhető, ha a potenciális elkövetőt és sértettet egymástól távol tartjuk.

A szakemberek másik része szkeptikus a szituációs bűnmegelőzéssel kapcsolatosan, mondván, a problémák kezelését a gyökereknél kell kezdeni, s ebben sok igazság van. Azonban a szituációs bűnmegelőzésnek is vannak kézzelfogható eredményei már világszerte, úgy vélem tehát, *hogy hidat lehet és kell verni a szituációs és a szociális alapú bűnmegelőzési tevékenység közé*, mert bűncselekmény elkövetésére csak akkor kerül sor, ha az elkövető személyéhez kapcsolható tényezőket a szituáció kedvező volta felerősíti.

A bűnmegelőzés mint kutatási terület az alkalmazott kriminológia tudományterületéhez sorolható. E tudományterület elméleti elvei napjainkban alakulnak ki, s a folyamat még távolról sem befejezett. Annyi azonban bizonyos, hogy a jól működő prevenció a bűnözés leghatékonyabb kontrollja. Az elmúlt két évtizedben a megelőzés szintjei is kidolgozottabbá váltak. Az eredményes megelőzéshez egyfelől kormányzati elkötelezettség és a programokat országos szinten szervező felelős szervezet létrehozása szükséges.³ Másrészt – bevonva az együttműködésre kész és alkalmas szervezeteket – regionális és helyi bűnmegelőzési programok megindítása szükséges.⁴ Az Európa Tanács bűnmegelőzéssel foglalkozó ajánlása⁵ is a bűnmegelőzést szolgáló komplex programok kialakítására, az egyes szervezetek közötti koordinációra, a forrásbiztosításra, a civil társadalom aktivitására helyezi a hangsúlyt.

A fenti gyakorlati megközelítést példázza a tanulmány további részében bemutatott hazai kutatás. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a kriminológus, szociológus, közgazdász, szociálpolitikus kutatói team által felállított diagnózis hozzásegítheti a helyi politikusokat és lakosokat; a helyi szakembereket és a laikusokat; a tulajdonosokat és a bérlőket; vendégeket és szolgáltatókat, egyszerűen valamennyi érintettet ahhoz, hogy felismerje: a bűnmegelőzés mindannyiunk érdeke és közös felelőssége. A kutatók csupán e közös érdek és felelősség átérzéséhez segíthettek hozzá, remélve, hogy a kutatás eredményei elindíthatják a felsorolt (más szempontok alapján még tovább sorolható) helyi szereplőket e közös felelősségből eredő közös cselekvés útján.

² Marcus Felson: Routine Activities and Crime Prevention in the Developing Metropolis. Criminology, 1987, vol. 25, no. 4.

³ Magyarországon a bűnmegelőzéssel összefüggő döntés-előkészítő, érdekegyeztető, javaslattevő szervként a 1040/1995. kormányhatározat hozta létre az Országos Bűnmegelőzési Tanácsot (OBmT).

⁴ A létező működési modellekről lásd: Pusztai L.: A regionális bűnmegelőzés lehetőségei és a Magyarországon alkalmazható megoldások. In: Pusztai L.: A bűnmegelőzés dilemmája. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok 32. IKVA Könyviadó, Budapest, 1995, 5–57. o.

⁵ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának R 670/19. számú ajánlása a bűnmegelőzés megszerzéséről. Elfogadta 1987. szeptember 17-én a Miniszterek Bizottsága a miniszterek 410. küldöttértékeztetésén. Kriminológiai Közlemények, Budapest, 1990, 85–169. o.

Helyi problémák – helyi megoldások

A polgárok számára azoknak a bűncselekményeknek van a legnagyobb jelentősége, amelyek őket saját lakókörnyezetükben érintik. Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben Magyarországon egyre nagyobb távolságra kerültek egymástól a bűncselekmények elkövetését lehetővé tevő körülmények és a befolyásolásukra intézményesített eszközök.

Nem kétséges, hogy a bűnözés tekintetében egyes társadalmi csoportok hátrányosabb, kiszolgáltatottabb helyzetben vannak, mint mások. A nők rettegése az utcai bűnözéstől számottevően erősebb, mint a férfiaké. Egy másik számadat szerint a legszegényebb önkormányzati lakótelepeken élő emberek négyszer gyakrabban válnak rablás áldozatává, mint azok, akik a gazdag kertvárosi körzetekben laknak.⁶ Fontos ezért, hogy a bűnmegelőzésre és a közbiztonság javítására irányuló politikai gyakorlat ismerje fel és kezelje ezeket a különbségeket annak érdekében, hogy mindenki azonos lehetőségeket kaphasson a megfelelő életminőség eléréséhez. Az önkormányzatok igen korlátozott felelősséget éreznek a helyi biztonság megvalósításáért, s azt is a kerületi rendőrkapitányságoknak juttatott anyagi támogatással „tudják le” – annak ellenére, hogy a helyi bűnözési és társadalomstatisztikai adatok általában a devianciák és a szociális problémák szoros összekapcsolódását jelzik. Az önkormányzati tervezésből ennek ellenére hiányzik a helyi „jövőkép”, a helyi társadalompolitikai koncepció megfogalmazása, a helyi együttműködések rendszerének kialakítása. A kutatás során nyilvánvalóvá vált számunkra, hogy a helyi biztonság erősítésének egyik legnagyobb akadálya az információáramlás akadályozottsága és a helyi biztonsággal kapcsolatos feladatok összehangolásának hiánya. Az önkormányzatok szerepvállalása a helyi közösség biztonságának erősítésében javítja az emberek életminőségét: a bűnözés és a bűnözési félelem csökkenése, a bűnelkövetővé és a sértetté válás szempontjából veszélyeztetett csoportoknak nyújtandó segítség, az áldozatokról történő gondoskodás, a helyi lakosok életét teszi „élhetőbbé”.

Egy akciókutatás tapasztalatai⁷

Az Országos Kriminológiai Intézetben (OKRI) 1999–2000-ben lefolytatott „Területi bűnmegelőzési kísérleti modell kidolgozása” című kutatás⁸ a helyi bűnözés helyi eszközökkel történő csökkentésének lehetőségeit vizsgálta

⁶ D. Gamett – H. Shaftoe – R. Holmes – R. Hudson: Taking Offence. Crime and Community Safety – The Facts and the Debate. Safe Neighbourhoods Unit and the University of the West of England, Bristol, 1999

⁷ Köszönet illeti a Belügyminisztérium vezetését, amely – felismerve egy modellprojekt elindításának szükségességét és országos jelentőségét – biztosította a kutatás lefolytatásának anyagi hátterét, illetve a Fővárosi Önkormányzatot a bűnözési térképek elkészítéséhez nyújtott anyagi segítségért. Köszönet illeti továbbá Korinek László egyetemi tanárt a projekt elindításának ötletéért, és az OKRI igazgatóját, Irk Ferencet, aki e nagy léptékű munka kereteit biztosította.

⁸ A kutatás lefolytatásában meghatározó szerepet játszottak: Finszter Géza, osztályvezető, OKRI; Kó József munkatárs, OKRI; Gosztorny Géza, igazgató, Budapesti Szociális Forrásközpont. A kutatás teljes anyaga kéziratos formában az OKRI-ban áll rendelkezésre (Kerezszi K. – Finszter G. – Kó J. – Gosztorny G.: Területi bűnmegelőzési modellek Budapest V., IX. és XXII. kerületében. OKRI, Budapest, 2000, 378 o.), illetve a rövidített változat megjelent a Kriminológiai Tanulmányok 2001. évi kötetében.

Budapest három – a bűnözés szempontjából eltérő jellegzetességű – kerületében. A vizsgálat térinformatikai rendszer segítségével tette „láthatóvá” a bűnözési és a társadalomstatistikai adatok alapján körvonalazódó „neurális” helyi területeket, amelyek részben a sértetté válás helyi gócpontjait, másfelől azokat a körzeteket jelzik, ahol a helyi közösség egészséges fejlődését veszélyeztető folyamatok indultak meg vagy zajlanak.

A bűnmegelőzési eszközök több csoportba sorolhatók. A legegyszerűbben alkalmazhatók közé tartoznak a situációs megelőzési eszközök, amelyek a lehetséges bűnalkalmak számát csökkentik. Az OKRI modellkísérleti kutatása azonban nagyobb feladatra vállalkozott. Arra, hogy a helyi társadalom fejlesztése szempontjából meghatározó, bűnmegelőzési eszközök alkalmazásának lehetőségeit is megvizsgálja az adott kerületekben.

A kutatás az OKRI két szakmai osztályának együttműködésében, számos külső segítő közreműködésével 1999 októbere és 2000 novembere között zajlott.

- A kutatás során előzetes szükségletfelmérést végeztünk, folyamatosan tárgyaltunk az érintett önkormányzatok tisztségviselőivel, és lefolytattuk a helyi önkormányzatok és azok szakigazgatási szerveinek bűnmegelőzési szempontú átvilágítását.
- Beszereztük és elemeztük a helyi önkormányzatok hivatali ügyrendjeit és szervezeti és működési szabályzatait, valamint felhasználtuk a Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivataltól a három kerületre vonatkozó népességstatistikai adatokat. A kerületben lakók biztonságérzetével kapcsolatosan mindhárom kerületben lakossági fórumot szerveztünk.
- Kétnapos bentlakásos, együttműködés-fejlesztő és kooperatív tervező tréninget szerveztünk a IX. és a XXII. kerületi rendőrkapitányság és az önkormányzat, illetve intézményei munkatársai számára.
- Elemeztük az érintett kerületi kapitányságok munkáját a rendszet szervezete, a rendészeti hatósági működés és a közigazgatásnak ezt a speciális területét szabályozó normák szempontjából. A hatályos joganyag és az állami irányítás egyéb eszközeinek figyelembevétele mellett megvizsgáltuk a kapitányságok belső szervezeti rendjét és azt, hogy milyen munkamegosztás valósul meg a szolgálati feladatok végrehajtása során. Széles körben áttekintettük az 1999-ben keletkezett működési dokumentumokat, beszámolókat és jelentéseket, amelyekből pontos képet kaptunk a tárgyidőszak kapitánysági munkájáról. Az anyagokat kiegészítették a vezetőkkel lefolytatott interjúk, valamint az egyes szolgálati területek beosztottaival kezdeményezett szakértői (fókusz) beszélgetések.
- Az érintett önkormányzatok és háttérintézményeik bűnmegelőzési szempontú átvilágítását is elvégeztük a kutatás során. Az egyes önkormányzati tisztségviselőkkel és beosztottakkal, illetve a társadalmi bűnmegelőzésben különösen érintett néhány helyi politikussal mélyinterjúk felvételére került sor. A bűnözési térkép elkészítéséhez szükséges adatok összegyűjtését két ütemben végeztük, bár az önkormányzati szférában az adatgyűjtés szinte lehetetlen feladat elé állította a kutatás résztvevőit: minden esetben újra és újra előről kellett kezdenünk az adatvédelmi törvényre való oda-vissza hivatkozást

„játszmáját”. Sajnálatos tény, hogy a három kerületben nem mindenben „felelnek egymásra” az adatok, ugyanis azokat nem lehetett azonos rendszer szerint összegyűjteni.

Előrebocsátva a három kerület bűnmegelőzési modelljeinek eredményeit, azt mondhatjuk, hogy az eltérő jellegzetességű kerületekben eltérő bűnmegelőzési, bűnözéscsökkentési eszközök alkalmazására van szükség, így:

az V. kerületben:

– a *situációs eszközök* (tekintettel a terület bűnvonzó jellegére);

– a *bűnözési félelmet csökkentő megoldások* (az időskorúak kerületi felülreprezentáltságára tekintettel);

a IX. kerületben:⁹

– az oktatási és az iskolai gyermekvédelmi rendszerre alapozva, hosszú távú társadalomfejlesztési projektek indítása – elsősorban a roma származású – a gyermek- és fiatalkorúak integrációjának erősítésére (a terület bűnkibocsátó jellegzetességeire tekintettel);

– a területfejlesztési források allokációja a „reverzibilisen” szegregált területek megerősítésére;

a XXII. kerületben:

– a helyi gyermekvédelmi intézményrendszerre építve célzott beavatkozás a kerületi kislakótelepeken;

– *szituatív* eszközök alkalmazása a terület bűnvonzó jellege miatt.

Vizsgálati módszerül a dokumentumelemzést és a statisztikai elemzés együttesét választottuk. A térinformatikai térképek elkészítéséhez a bűncselekmények elkövetési helyével (utca, házszám), a bűncselekményekkel és a sértettekkel kapcsolatos adatokat is feldolgoztuk az iktatókönyvek és az ügyeleti napló segítségével. Az egyes kerületekben feldolgozott esetek száma összesen: V. kerület: 5783, IX. kerület: 5641, XXII. kerület: 1928.

Az adatelemzés az SPSS statisztikai adatfeldolgozó programcsomag, valamint a MAPINFO térinformatikai szoftver felhasználásával készült. Ez utóbbival készítettük az adatok területi eloszlását szemléltető térképeket. Hangsúlyozni szeretnénk ugyanakkor, hogy az eredmény nem a térkép maga, hanem az abból levonható következtetés – mint ahogy egyetlen szakmai felmérésnek sem lehet célja, hanem csak eszköze egy számítógépes keresztábla-sorozat.

Vizsgálati célcsoportunkat a bűncselekmények sértettjei képezték. A sértett bejelentési hajlandósága ugyanis jól jelzi, milyen mértékben bízik a polgár a bűnüldözési hatóságokban, s az idejében megtett feljelentés növelheti a nyomozások sikerességét, s ezáltal csökkentheti a polgárok bűnözési félelmét. Abból a feltevésből indultunk ki, hogy mintánk releváns információt szolgáltat a sértettekről, bejelentési és együttműködési hajlandóságukról, illetve a kerületben előforduló legjellemzőbb bűncselekményekről és azok jellegzetességeiről.

A rendőrség bűnmegelőzési tevékenységének vizsgálatánál azt tapasztaltuk, hogy a rendőrség két malomkö között órlódik a bűnmegelőzési tevékenységgel kapcsolatosan: 1) szorítják a helyi önkormányzati és a lakossági elvárások, ugyanakkor 2) gúzsba kötik a létező szervezeti feltételek. Ezt a korántsem könnyű helyzetet nehezíti az a sajnálatos felfogás, hogy – benyomásaink szerint – a bűnmegelőzési tevékenység „lesajnált”, pária tevékenység a bűnüldözési munkát preferáló rendőrségi szervezeten belül is.

A bűnügyi szolgálatok munkáját jelentős mértékben befolyásolja, hogy az adott illetékességi területnek melyek a kriminalisztikai jellemzői. Ebből a szempontból az V. kerületet

⁹ Megjegyezzük, hogy a IX. kerületi szakemberek közösen dolgozták ki a kerület bűnmegelőzési tervét a kutatás keretében megrendezett tréning időtartama alatt.

tipikusan bűnbefogadó régióknak minősítik, ahol az elkövetett bűncselekményeknek túlnyomó többségét nem kerületi lakosok valósítják meg. Ugyancsak jelentős az átutazó elkövetők aránya a XXII. kerületben, ezzel szemben a IX. kerület jellemzően „önellátó” a bűnelkövetésekben, az ismertté vált bűncselekmények mintegy 70%-át ugyanis helybéli lakosok követik el. Az úgynevezett „forró pontok” feltárását megkönnyíti az a jelenség, amelyet a bűnözés területi, időbeli és személyi koncentrációjának neveznek. Amerikai vizsgálatok szerint például az elkövetők 10%-a valósítja meg a bűncselekmények 55%-át, a sértettek 10%-a alkotja az áldozattá válások 42%-át, az illetékességi területen a helyszínek 10%-ához kötődik az összes riasztás 60%-a.¹⁰

V. kerület: Belváros–Lipótváros

A kerületnek majdnem 33 ezer állandó lakosa van. A napközben itt megforduló emberek száma azonban ennek a többszöröse, ezért az V. kerületi helyszínű bűncselekményeket lényegében nem kerületi polgárok követték el ugyancsak kerületen kívüli polgárok sérelmére.

1999-ben az összes bűncselekmény 80%-a vagyron elleni cselekmény volt. Az e cselekményekkel okozott kár 3,86 milliárd forint volt, amely kiugróan magas érték: a kerület e vonatkozásban is vezeti a budapesti rangsort. Az egy bűncselekményre jutó kár valamivel meghaladja a 600 000 forintot. A vagyron elleni bűncselekmények között legnagyobb arányban a lopás, ezen belül jellemzően a kis értékre elkövetett, alkalmi vagy zseblopás fordult elő. A zseblopások jelentős részét azonban nem a nyílt utcán, hanem nagy forgalmú szórakozó-, bevásárlóhelyeken és tömegközlekedési járműveken követték el. A sikkasztás tipikus kerületi bűncselekménynek tekinthető, az összes elkövetett bűncselekmény 10,8%-a. Ez az a cselekményfajta a lakosság szempontjából a legkevésbé zavaró, hiszen nem is érzékelik, így kevés befolyást gyakorol a helyi biztonságérzetre. A rendőrkapitányságnak sok munkát ad ugyan, de a felderítési arány is igen kedvezően alakul, az esetek többségében ugyanis a nyomozás eredményes, és a tettes hamar kézre kerül. A betöréses lopások számát (589 eset) tekintve az V. kerület nem tartozik a legveszélyeztetettebb területek közé, az okozott kár azonban jelentős (420 millió forint), csakúgy, mint az egy bűncselekményre eső kár átlagos értéke, 713 223 forint, amely sokkal magasabb, mint a budapesti kerületi átlag. A kerületi betörések egy részét ugyanis hivatali helyiségek, irodák sérelmére követték el.

A kutatás során vizsgáltuk a bűncselekmények elkövetési idejének jellemzőit is. Az V. kerületben csak délelőtt 10–11 óra körül kezdenek nagyobb számban előfordulni törvénybe ütköző cselekedetek. Az igazán kiemelkedő a 12–15 órai időszáv, minden kategóriában ekkor történik a legtöbb bűncselekmény. A legnagyobb számú eset ezúttal is lopásból fordul elő. Ez a jelenség a kerület idegenforgalmi profiljával és befogadó jellegével hozható kapcsolatba. A kerületben található munkahelyek munkarendje is befolyásolja a helyi bűnözés jellegzetességeit, hiszen a legtöbb üzlet és néhány intézmény is csak 10 órától tart nyitva. A helyben dolgozók nagy része gépjárművel közlekedik, ami csökkenti a tömegközlekedési eszközökön elkövetett zseblopások lehetőségét. Az erőszakos bűncselekmények esetében is saját

¹⁰ Sárközi Irén: A közösségi rendőri filozófiáról. ORFK Tájékoztató, 1999/4., 6. o.

tos, csak a kerületre jellemző profilt rajzol az éjszakai bűncselekmények jelentős aránya. A IX. és a XXII. kerületben az éjszakai órákban 24 és 5 óra között nyugalom van, alig fordul elő bármiféle bűncselekmény. Az V. kerületben ezzel szemben az erőszakos bűncselekmények 17%-a történik ebben az időszakban, s ez jelentős, hiszen a másik két kerületben ez az arány a 6%-ot sem éri el. A leggyakrabban 22 óra körül fordulnak elő erőszakos bűncselekmények a kerületben, és ez az időpont gyanús egybeesést mutat a kerületben szintén nagyobb számban megtalálható nem éjszakai szórakozóhelyek zárási idejével. A kerület legcsendesebb időszaka a hajnali 4 és 7 óra közötti intervallum.

A kerületi lakossági vélemény vizsgálata alapján a súlyosabbnak tartott három problémát a kerületben közlekedés (25,7%), a bűnözés (16,7%) és a kerületi utcák rendezetlensége, illetve koszossága (16,2%) jelentette. E válaszokat követte a lakás-, a csöves-, a szegénység- és a rendőrség-probléma említése. Külön figyelmet érdemel, hogy a válaszadók 32,6%-a – bár a legutóbbi év során előfordult, hogy ellene bűncselekményt követtek el – nem tett feljelentést.

A helyi szakemberek lényegében három részre osztják a kerületet, egyúttal három társadalmi réteggel azonosítják be ezeket a kerületrészeket:

a „polgári” északi rész,

a „lecsúszófélben lévő polgárság” a kerület középső része (a Vadász utca és környéke), illetve

a déli rész, amelyen – a csarnok vonzáskörzete és jellege miatt – az alsó társadalmi csoportok felső része lakik.

Az V. kerület lakossága a fővárosi átlagnál előregedettebb. A 60 év feletti népesség aránya 31,5%, ami azt is jelenti, hogy az V. kerületben minden harmadik lakos nyugdíjaskorú. A Kossuth Lajos utcától délre eső teljes kerületrész, illetve a Kálmán Imre utca–Bajcsy-Zsilinszky út–Arany János utca–Szabadság tér által közrefogott területek lakóinak korösszetétele hasonló. A hasonlóságok kiemelése érdekében elkészítettük a „dolgozó/eltartott arány” elnevezésű, származtatott mutatót – körzetenkénti bontásban. A mutató kirajzolja, hogy a kerület inkább a Kossuth Lajos utcánál válik két részre. Ugyanakkor a Kálmán Imre utca–Arany János utca közötti terület „zárványt” képez a viszonylag homogén többi kerületrészben.¹¹ A Kossuth Lajos utcától északra élők körében több az idős (női) lakos, attól délre pedig több a gyerekes család.

Az öregségi nyugdíj minimuma alatti jövedelemmel rendelkező idősök, azaz a kerületi nyugdíjasok egyharmadának szisztematikus segítésére nem irányul kifejezett program a kerületben. Vagyis az időskorúak ellátórendszerében dolgozók főként azokat tudják segíteni, akik maguk kérnek segítséget. Ebből következően nemhogy a legszegényebbeket, de még az úgynevezett „szégyenlős szegényeket” sem minden esetben éri el szolgáltatásuk. E folyamatnak kutatásunk szempontjából az volt a jelentősége, hogy a prevenciós szemlélet érvényesítése a társ-ágazatoknak sem erőssége.

Az elmúlt évtizedekben, az adott oktatási intézménybe járó legidősebb korosztály helyzetét, viselkedését tekintették leginkább problematikusnak: a

¹¹ *Fábián Róbert*: Budapest V. kerület fontos statisztikai jellemzői és szociális térképe. Belváros-Lipótváros Önkormányzata, Polgármesteri Hivatal, 1993. július

középiskolában a 16–18 éveseket, az általános iskolában a 6–8. osztályosokat tartották veszélyeztetetteknek. Mára kissé lejjebb csúszott a legfelsőbb életkori határ, és a kerületben a „kis-gimnazisták” a legveszélyeztetettebbek. Ezekben az évjáratokban hirtelen megugrik a hátrányos helyzetűként és/vagy veszélyeztettként nyilvántartott gyerekek száma. Ez a 7–8. osztály és a középiskola első évének korosztálya, a 12–14 éveseké. E kiskamaszok sodródását erősíthetik a külső körülmények. Játékautomatákat például jellemzően két területen helyeztek el és engedélyeztek az V. kerületben: a nyerőautomaták egyik fele a Deák Ferenc utcától délre eső kerületrész belsőjében elszórtan található, a másik fele pedig Nyugati tér környékén koncentráltan, szinte egy blokkban. Mivel a nyerő-automatákkal üzemelő 32 játékterembe a fiatakorúak (elvileg) nem léphetnek be, ezért érdekes megfigyelni, hogy a szolgáltatók milyen ösztönösen rátaláltak azokra a helyszínekre, ahol a fiatalabb korosztály a nem nyerőgépeket használhatja. Nyolc olyan játékterem is működik a kerületben, ahol nem üzemel nyerőgép. Ez utóbbi típusú játékgépeket a kerület déli részén az iskolák fókuszpontjában állították fel. Vajon az engedélyek kiadásánál figyelt-e az önkormányzat erre a tényre?

Egy adott terület biztonságát a különböző funkciójú épületek, épület-együttesek elhelyezkedése is befolyásolja, ennek megfelelően célszerű egyes funkciójú területek kialakulását előmozdítani. Ha a helyi önkormányzat támogatja a Lipótváros északi területeinek további tevékenységváltását, azaz különböző eszközökkel nem késlelteti az irodafunkciók túlburjánzását ezen a területen, akkor tovább csökken a bűnmegelőzés szempontjából kedvező, vegyes rendeltetésű területek terjedelme, s ez a polgárok biztonságérzetének további romlását eredményezi. A kerület népességének 16%-át veszítette el az elmúlt tíz évben, ezen belül is felgyorsult a népességfogyás 1994-től. Az elvándorlás során a mobil, tehetősebb, fiatalabb, családos rétegek vándorolnak el, „idősek és bankok negyedévé változtatva” a kerületet. E jelentős funkcióváltásról közvetlen tapasztalatokat is szereztünk a kutatás során. Az attitűdvizsgálat lefolytatásakor az V. kerület volt az egyetlen, amelyben a kérdezőbiztosoknak fel kellett használniuk a címpótlista szinte száz százalékát, hiszen az esti órákban senkit sem találtak a napközben irodának bérbe adott lakásokban.

IX. kerület: Ferencváros

A kerület népességszáma folyamatosan csökken. A statisztikai nyilvántartás szerint a Ferencvárosban 1999-ben összesen 67 417-en éltek. A kerületen belül a Külső-Ferencváros, valamint a József Attila-lakótelep népességszáma alig csökkent, míg a Ferencváros középső részén (a rehabilitációs területen) 40%-kal esett vissza az állandó lakosok száma.

A kerület bűnügyi helyzetét tekintve a középmezőnybe sorolható, bár rendkívül rossz híre van. Az Egységes Rendőrségi, Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ERÜBS) 1999-ben 7 267 ismertté vált cselekményt regisztrált a kerületben. Az egy napon belüli megoszlások vizsgálatánál egyértelműen kirajzolódik, hogy – szemben a közhiedelemmel – a bűncselekmények többségét a nappali órákban követik el. A lopások és egyéb vagyon elleni bűn-

cselekmények szempontjából a reggeli–délelőtti órák a legveszélyeztetettebbek. A IX. kerület lakói korán kelők, és ez érvényes a bűnelkövetőkre is. A legtöbb cselekményt a 7–10 óra közötti időszakban követik el. Ez a munkába indulás időszaka. A reggeli csúcs után valamelyest kisebb számban, de napközben is sok lopást követnek el. Délután 16 órakor van még egy kisebb emelkedés, sokan ekkor fejezik be a munkát, majd az esti órákra a harmadára csökken a bűnesetek száma. Az erőszakos bűncselekmények napi ingadozása más jellegzetességeket mutat. Érdekes, hogy az erőszakos bűncselekményeket is legtöbbször a reggeli órákban, 7 óra körül követik el. Itt azonban találunk egy esti növekedési hullámot is, este 7 óra után.

A kutatás során megvizsgáltuk a szabálysértések kerületi jellegzetességeit is. Az önkormányzati rendeletekben megállapított szabálysértések körében a leggyakoribb az engedély nélküli árusítás, s ezt követik a tulajdon elleni szabálysértések. Külön figyelmet érdemel a „közösséget sértő szabálysértések” magas gyakorisága a kerületben: az együttélési szabályok megszegése, a csendháborítás, a szomszédok nyugalmanak zavarása.

A kerületi bűnözési térképek azt jelzik, hogy a bűnesetek száma erősen kötődik a közlekedési csomópontokhoz. Ilyen a Boráros tér, a Pöttyös utcai metrómegálló, és – más okból – az Illatos úti elágazásnál lévő Dzsumbuj területe. A lopások utca szerinti megoszlása szempontjából központi helyzetben van a Ferenc tértől délre fekvő terület. A különböző területi megoszlás analízisének során megfigyelhető belső területi fertőzöttség a kerületi lakosok ellen és a kerületi lakosok által elkövetett bűncselekmények nagy arányára utal. Ha csak a térképek adatait nézzük, az látható, hogy ahol súlyosabb a depriváció, ahol magasabb a segélyezés gyakorisága, ott magasabb a bűnelkövetés is. (Ezt erősítette meg a kerületi együttműködési tréning is, az önkormányzati résztvevők tapasztalatával, amely szerint erősen átfedő kör a kerületi lakosoknak az a része, amelyiket megbírságnak, ugyanakkor segélyeznek is.) Az összes bűneset területi megoszlásánál a legerősebb kapcsolat a középső, a Haller utca–Soroksári út közé eső területen feltételezhető.

A közbiztonsággal kapcsolatos lakossági felmérésből kitűnt, hogy a három legégetőbb gond a bűnözés (22,6%), a rossz köztisztaság (11,5%) és a lakásprobléma (10,4%) a kerületben. Annak ellenére, hogy a problémalista első helyén szerepel a bűnözés, a megkérdezettek a sérelmükre elkövetett bűncselekmények 44%-áról nem értesítették a hatóságokat. Azt tapasztaltuk, hogy a kerületben főként a 26–40 éves korosztályhoz tartozó nők nem jelentik be a bűneseteket. Az áldozattá válásról történő jelzés elmaradása azért is érdemel figyelmet, mert a megkérdezettekkel történt bűncselekmények nagyon nagy hányada a kerületben esett meg.

Egységes, jól elkülöníthető területeken élő, úgynevezett „előregedett lakónegyed” nem jellemző a kerületre. A legtöbb idős lakó az Üllői úton, a Haller, a Ráday, a Lónyay utcában, a Ferenc körúton és a Mester utcában él, de ugyanezekben az utcákban sok a fiatal lakos is. Az elkülönülés inkább a József Attila-lakótelepre és a Bakáts utcára jellemző. Jelentős nagyságú „rozsdaovezet” van a kerületben (a volt nagyipari gyárak területe), amely a kerületi lakosság biztonságérzete szempontjából kevésbé meghatározó. A rendőrség számára viszont annál nagyobb problémát jelent. Ugyanis a régi gyártelepeken működő kis cégek nem alkalmaznak éjjeliőrt, így a Gu-

bacsi út, Nagyvásártelep, Határ út, Táblás úti részeken teljes egészében a rendőrségre hárul a vagyonvédelem.

A Ferencváros társadalmi igen összetett szerkezetű, egyaránt magában foglalja Belső-Ferencváros gazdag(abb), jómódú polgárait, valamint a külső kerület szegény(ebb) világát. Egy kerület társadalmi kevéssé integrált, ha élesen meghúzható az eltérő jövedelmű rétegek közötti határ. A Ferenc krt.–Mester utca–Viola utca–Üllői út által határolt övezetben elindított revitalizáció jelentős változásokat indukált. Az említett területek „javulása” a jelentősen megugró telekárakban is érzékelhető. Az adatok azonban azt is jelzik, hogy a piac térhódítása nyomán nem indult meg látványos mobilizáció a kerületben, csupán az egyébként is meglévő társadalmi mozgások erősödtek, illetve gyorsultak fel.¹² A revitalizációval érintett körzet jelentősen átrendeződött. Nem ismerjük az adatokat azzal kapcsolatban, hogy a korábbi, a felújítást megelőző években milyen volt a középső Ferencváros körüthoz közeli utcáinak bűnözési fertőzöttsége, 1999-ben azonban az látható, hogy az elvárhatónál több bűncselekmény történik a felújított tömbök környezetében. Az viszont tény, hogy a betöréses lopások száma a felújított és magánkézbe adott két tömbben kevesebb, mint a kerület egyéb területein. Tagadhatatlan, hogy a Ferencvárosba „beköltözők” társadalmi presztízse és jövedelmi helyzete jó. Pozitív hatású a növekvő kerületi bevétel (szja), a terület felértékelődése és az önkormányzat által a háztömbre fordított költségek csökkenése. A jelenség árnyoldala viszont, hogy a „kiszorítottak” problémája nem oldódott meg, mivel csak „összebb szorult” az a terület, ahol élnek. Így a „rossz helyzetek” nemcsak halmozódnak, hanem „sűrűsödnek” is. Új gettó formálódik a Vaskapu utcában, és folytatódik a Dzsumbuj leromlása.¹³ Talán az sem véletlen, hogy – cigányszervezetek becslései szerint – a fővárosi cigányok közül legtöbben a VII., VIII. és IX. kerületekben élnek (például a IX. kerületi Illatos úti Dzsumbuj lakóinak 70%-a cigány), s az utóbbi években fokozódott a cigányok beköltözése e területekre.¹⁴

A revitalizáció és a biztonság összefüggései – értékelésünk szerint – nem kaptak megfelelő hangsúlyt a kerületi tömbrehabilitáció tervezése során. S ahhoz talán kutatásunk is szolgál némi adalékkal, hogy a ferencvárosi „összebb szorult” problémahalmaz milyen hatást gyakorol a terület biztonságára, s nem utolsósorban milyen terheket ró a kerületi önkormányzatra és a helyi rendőrségre. Úgy gondoljuk, hogy a kerületben a Márton utca–Gát utca, illetve a Vaskapu utca környékén tapasztalható szegregáció mérséklése elsőrendű feladat. E területen kísérletet kell tenni a szociális rehabilitáció egy sajátos formájának, a „saját kezű” rehabilitációnak a megvalósítására, ami az alacsony jövedelmű, de saját munkaerővel rendelkező lakók részvételével oldja meg a felújítási feladatokat.¹⁵

A „rossz helyzetek” halmozódása térben is jól elkülöníthető, s a szociális

¹² Ez nem csupán kerületi sajátosság: Budapesten a pesti belső kerületek slumosodásával szemben megindult a budai kerületek és a XVI. kerület „elitté” válása, azaz a mobilizáció bizonyos, jól körülhatárolható társadalmi csoportokat érintett (a jobb helyzetű társadalmi csoportok kiköltözése az agglomerációs övezetbe, illetve a fővárosi lakótelepekről tapasztalható elvándorlás), míg a belső kerületek elszegényedése szegregációval és sok esetben gettószóddással jár együtt.

¹³ Budapesti Városfejlesztési Konceptió <http://budapest.hu/bp/varosfejlesztes/Bfsum1.html>

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

helyzet és a környezeti tényezők alapján a következő három szegregátumot lehet behatárolni:

Mester u.–Üllői út–Haller u.–Viola u. négyszöge (ahol a tömbrehabilitáció még nem zajlott le);

Vaskapu utca (Vaskapu u. 27. – „Kis-Dzsumbuj”);

Dzsumbuj (Illatos út–Gubacsi út).

Az sem véletlen, hogy a gettósodás a Dzsumbujban a legerősebb, ahol a lakások eleve kisméretűek, komfort nélküliek. Az itt lakó népesség is homogén csoportként jellemezhető (alacsony iskolai végzettség, zömében munkanélküliek). Igen nagy gondot jelent a fiatalok kábítószeresége (kemény drogok fogyasztása), valamint a különböző fertőző betegségek (hepatitis, tbc) elterjedése. Információink szerint nincs a kerületben elképzelés arról, hogy mi legyen a „végtelen lepusztult”, a kerületben zárványként létező Dzsumbuj (és lakóinak) sorsa. Úgy véljük, hogy a kerületi slumok kérdését két részre kell bontani, és a Dzsumbuj helyzetét külön kell tárgyalni. A helyi bűnözési adatok azt mutatják, hogy a területi biztonság szintje igen alacsony a Dzsumbuj és környéke területén. A környezet leromlott állapota magával hozza a jogsértő cselekmények nagy számát: és – kriminológusok számára egyáltalán nem meglepően – a betöréses lopások és egyéb lopások viszonylag nagy száma köthető a Dzsumbuj területéhez. Ez a terület szinte nem szerepel azokon a térképeken, amelyeken az önkormányzati támogatásokban részesülők területi eloszlását ábrázoltuk – azaz az önkormányzat számára ez a terület „nemlétezőnek” számít.¹⁶ Sok esetben a támogatások nyilván az együttműködési készség hiánya miatt szűnnek meg, de magyarázatot jelenthet az „egyéb” túlélési formák megtalálása is, az ott lakó népesség részéről. A Dzsumbuj jövőbeni sorsát meghatározza, hogy elindulnak-e fejlesztési beruházások a környezetében. Úgy véljük azonban, hogy az önkormányzat nem követ jó taktikát akkor, ha csak „kivár”, és nem próbálja offenzív módon befolyásolni a helyzetet. Részben azért, mert egyelőre nem látható, hogy a ferencvárosi „rozsdadozvet” milyen módon és formában nyer új funkciót. Nem látható továbbá az sem – és a kerületi önkormányzat számára talán ez a legfontosabb szempont –, milyen módon kapcsolódik össze a Középső-Ferencvárost érintő fejlesztési elképzelések indukálta népességmozgás a Dzsumbujjal.

A kerületben a József Attila-lakótelep lehet a szegregáció ellenpéldája, ahol a lakások eltérő nagyságúak, eltérő szobaszámúak, ennek megfelelően a „lakosság spektruma szélesebb, mint más budapesti lakótelepen” – mondta egyik interjúalanyunk. Azt mi tesszük hozzá, hogy a József Attila-lakótelep korábban említett jellegzetessége, nevezetesen, hogy az „idősek lakta” utcák szinte kivétel nélkül a lakótelep területén találhatók, erősen kérdésessé teszi a lakótelep „kiszámítható” jövőjét. Itt a gondok más jellegűek. Jelentős számú egyedülálló idős ember él a lakótelepen, akinek a lakásfenntartás komoly gondot jelent. Ha a kerületi önkormányzat nem figyel a lakosság életkori megoszlásának kedvezőtlen alakulására egy adott terü-

¹⁶ Megoldhatatlan konvertálási problémák miatt a rendelkezésre álló – különösen a szociális területtel kapcsolatos – adatok egy részét nem tudtuk térképen ábrázolni.

leten, akkor a lakások kedvező összetétele ellenére is szegregációs folyamatok indulhatnak meg a József Attila-lakótelepen.¹⁷

Úgy tűnik, hogy a pénzbeni ellátásokra sokkal nagyobb figyelmet fordít az önkormányzat, mint a szolgáltatásaira. A szociális ellátórendszer a jelenlegi helyzetében nem alkalmas (és nem lehet alkalmas) valódi prevencióra. A szociális ellátórendszer egésze maradékelven működik, csak akkor kezd foglalkozni az egyénnel/családdal, ha már a többi támogató rendszer kudarcot vallott, és a problémák nyilvánvalóvá váltak. Az oktatás, illetve a sport területein inkább látjuk esélyét annak, hogy lényeges hatást eredményező lépések szülessenek: amikor a szociális ellátásra kerül sor, akkor már túlzottan későnek tűnik a beavatkozás ahhoz, hogy annak megelőző szerepe legyen. Sajnos a kerületben ezt a „megkésettséget” tapasztalhatjuk a gyermekvédelem területén is, hiszen a védelembe vételek 50%-ára csak akkor kerül sor, amikor a rendőrség értesítést küld arról, hogy a gyermek- vagy fiatalkorú szabálysértést követett el. Sokszor 6–8 gyerek is szerepel a jelentésben, akik együtt követtek el valamilyen kisebb súlyú bűncselekményt. S talán az sem véletlen, hogy a rendőrség által küldött jelzésben szereplő gyerekek és helyszínek is azonosak. A rendőrség és a gyámügy együttműködésének megerősítése elkerülhetetlennek látszik. A „góc”-területeken lakó gyermekek családi problémái között előkelő helyet foglal el a munkanélküliség, az alkoholizálás, a drogfogyasztás, a rossz lakáskörülmények, az egyedül élő szülők alkalmi partnerváltásainak gyakorisága, valamint a gyerekek elhanyagoltsága.

A kerületi szakemberek számára szervezett együttműködési és tervezési tréningen a résztvevők közös munkájával elkészült a kerület úgynevezett problématerképe – az a helyi problémalista, amelynek elemeiről minden résztvevő úgy gondolta, hogy leküzdésük jelentősen befolyásolja a kerületi bűnözés szintjét, és fokozza a helyi lakosok biztonságérzetét. Kiformálódott a helyi bűnmegelőzési koncepció, amely a résztvevők megegyezése alapján meghatározza a súlypontokat és a helyben lehetséges megoldási eszközöket.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi biztonság erősítésének egyik legnagyobb gondja az információáramlás akadályozottsága, és az, hogy nincsenek összehangolva a feladatok. A tréning résztvevői egyetértettek abban, hogy a helyi önkormányzat számtalan területen erősítheti a helyi polgárok biztonságérzetét, s ebben partnerként kell együttműködnie a különböző intézményeknek és az önkormányzati ügyosztályoknak. Ugyanakkor megfogalmazódott az is, hogy szükség van az önkormányzati rendszerben a hivatalon belüli koordináció megteremtésére és egy olyan önálló munkatárs kijelölésére, akinek feladata a belső és az intézmények közötti koordináció, de akinek az intézményrendszerbe tagolása azt is lehetővé teszi, hogy „formális hatalma” legyen az irodák felett.

¹⁷ Biljmerk (Hollandia) hasonlóan „kiszámíthatatlan” példáját lásd részletesen: Kerezsi K.: Bűnmegelőzési gyermekvédelem Hollandiában. In: Kriminálpolitika és bűnmegelőzés Hollandiában. Kriminológiai Közlemények 50. Budapest, 1994, 28–59. o.

XXII. kerület: Budafok-Tétény

Budafok-Tétény lakosság száma tartósan 50 ezer fölé emelkedett a 90-es években. A kerület egésze demográfiai szempontból kedvező képet mutat. A Budapestre jellemző erős előregedés itt nem jellemző.

A kerületben a bűncselekmények számának öt éves átlaga 2100, a kerületek közötti rangsorban a 21–22. helyen szerepel. Hosszú évek óta az egyik legbiztonságosabb budapesti kerületnek számít. A vagyon elleni bűncselekményeknél is a legkisebb gyakorisági értékek egyike (1999-ben 1587 eset) jellemzi a kerületet. A vagyon elleni bűncselekményekkel okozott kár értéke 506 millió forint volt 1999-ben, ami jóval alacsonyabb, mint a többi budapesti kerületben. Egy bűncselekményre átlagosan 319 ezer forintos kárérték jut, ez közepesnek tekinthető, csupán fele az V. kerületi értéknek. Kerületi specifikum a betöréses lopások magas aránya. A 462 eset nem látszik soknak, de az arányaiban kisebb bűnözési szint miatt ez a vagyon elleni bűncselekmények 29%-át teszi ki. Ez az érték a belső arányokat tekintve kétszerese a IX. kerületinek és háromszorosa az V. kerületi arálynak. Az egy betörésre jutó kárérték (344 ezer forint) nem magasabb, mint a IX. kerületben, és jóval alatta marad az V. kerületi 713 ezer forintos átlagnak. E furcsa jelenség magyarázatát a területi elemzés során abban találtuk meg, hogy a betörések elsősorban nem a családi házas övezeteket, hanem az – ugyan kisebb területet jelentő, de nagyobb lakásszámú – emeletes házak környékét érintik.

A három kerület közül ebben a kerületben „kelnek legkorábban” az elkövetők, és lopás szempontjából a reggeli órák (a 7–8 óra közötti időszak) számítanak a legveszélyeztetettebbnek. A bűncselekmények este 7-ig nagyjából egyenletesen oszlanak el, majd este 8 után fokozatosan csökkennek. Az erőszakos bűncselekmények leggyakrabban délután 5 óra és éjfél között következnek be ebben a kerületben, de hajnali 1 és 2 óra között is jelentős a számuk.

Kiemelten nagy esetszámú területről beszélhetünk azokon a részeken, ahol az össz-bűnözés meghaladja a környezetének a dupláját. A kerületben öt ilyen található: Tétény központjában a Nagytétényi kastély környéke, a Rózsakerti lakótelep és környéke, a Nagytétényi út és a Campona környéke, Budafok centruma, valamint a Leányka utcai lakótelep és az Anna utcai csomópont. Kutatásunk feladatának tekintette, hogy körülhatárolja azokat a területi egységeket, ahol a különböző problémák „sűrűsödnek”. A kerületben található lakótelepek többsége pontházias beépítésű, kivéve a Leányka utcai magas sorházias épületeket. A térképek azonban azt is jelzik, hogy ahol lakótelep vagy pontházias beépítés található, ott a bűnözési és a sérítetté válási adatok is „megugranak”. A számok jól jelzik a vagyon elleni bűncselekmények körében a lakótelepen élők veszélyeztetettségét: kiugróan magasak a számok a Bartók Béla úti lakótelepen, a Rózsakerti lakótelepen, a Névtelen utcában lévő pontházias beépítésű – talán lakótelepnek nem is tekinthető – kicsiny területen, a Ják utcai lakótelepen, s a Leányka utcai (mondhatni: hagyományos) lakótelepen. A lakótelepeken erősen „csomósodnak” a szociális problémák is: magasabb az önkormányzati támogatásra szoruló népesség aránya, gyakoribb a gyermekvédelmi támogatás szükségessége. Természetesen távol áll tőlünk, hogy a kerületi lakótelepeket a

„bűnözés melegágyainak” tekintsük, hiszen sokkal inkább arról van szó, hogy a kerületi lakótelepek a sértetté válás „melegágyai”: itt gyakoribb a betöréses lopás, az alkalmi lopás, a járműlopás és a rablás.

A lakossági vélemény szerint a közlekedéssel kapcsolatos gondok jelentik a legnagyobb problémát a kerületben. Második helyen a bűnözés, illetve az önkormányzattal kapcsolatos gondok, harmadik helyen a munkanélküliség szerepelt. A többség számára a legnagyobb problémát mégsem ezek jelentik, hanem két „puha” probléma: a kerületben lévő kosz és szemét, illetve a házfalakon lévő feliratok, a graffitik. Az előbbi probléma a válaszadók több mint felének (53,4%), az utóbbi pedig a 42,1%-uknak számít jelentős problémának a kerületben.

A kérdezettek a sérelmükre elkövetett bűncselekmények 41%-ában nem tettek feljelentést, s itt is inkább a nők azok, akik nem fordulnak a rendőrséghez. Az egy főre jutó havi jövedelmek alapján elmondható, hogy minél nagyobb a jövedelme valakinek, annál kevésbé hajlandó elmenni a rendőrségre.

A helyi biztonság javítását a megkérdezettek rendőrségtől (44%), az önkormányzattól (20,5%), a polgármestertől (7,7%) és a kerület rendőrkapitányától (5,8%) várják. Helyi jellegzetesség, és a helyi polgárőrség ismertségét mutatja, hogy e civil szervezetet is sokan jelölték meg mint a helyi biztonság fontos szereplőjét. A megkérdezettek 46,2%-a tudott arról, hogy a kerületben működik polgárőrség. Ez az arány sokkal magasabb volt, mint a másik két kerületben.

A XXII. kerület az elmúlt évtizedben központi forrásokból megvalósított két közlekedési fejlesztés „elszenvedője” és „nyertese” is volt egyben (M0-s körgyűrű, dél-budai tehermentesítő út). Pozitív hatásként nyitottabbá, jobban megközelíthetővé vált a kerület, ezzel a budapesti belső kerületekből történő kiköltözések egyik célpontjává lett.

Álláspontunk szerint minden helyi önkormányzatnál elképzelésnek kellene lennie arról, hogy milyen szintű társadalmi és szociális problémákat visel el a helyi közösség. Mi az a számokban is megfogható problématómeg, amely még nem veszélyezteti a helyi közösség „egészségét” és hosszú távú életfeltételeit. Példaként mondhatjuk a helyi veszélyeztetett gyermekek, a szociális ellátásból élők arányát vagy az idősgondozásra szorulókat, illetve a munka nélküli polgárok arányát stb. Azaz az önkormányzatoknak nem csupán „tereptárgyakban” (burkolt utak kilométerszáma, közműekkel ellátott lakások aránya, egy főre jutó anyagi szolgáltatások száma stb.) kellene gondolkodnia, hanem azon is, hogy hosszú távon milyen társadalmi rétegződésű helyi közösség kialakításán kíván fáradozni, milyen mértékben tervezi a megválasztásakor létező problémák csökkentését. Nem tagadjuk, mindez nem csupán száméleti, de anyagi kérdés is.

A kerületi adatok szerint még a csökkenő létszámú korosztályból is egyre kevesebb gyermeket íratnak be a szülei a helyi iskolákba, bár tehetnének. Az elmúlt években a kerületi önkormányzat az oktatási feltételek rontásával még azt a korosztályt is kedvezőtlenebb helyzetbe hozta, amelynek tagjai (jobban mondva, szülei) joggal számíthattak arra, hogy az iskolai feltételek számukra kedvezőbbek lesznek. Ehelyett az következett be, hogy az iskolai osztályok számának csökkentésével e kisebb létszámú korosztály tagjai még a néhány évvel korábban születetteknél is kedvezőtlenebb helyzetbe kerül-

tek, hiszen az osztálylétszámok most nagyobbak, mint 1994-ben voltak. A kerületi statisztikai adatok azt mutatják, hogy a délutáni napközis tanulók száma sokkal nagyobb mértékben csökkent az elmúlt öt év alatt, mint ahogy várható lett volna: a gyermeklétszám 4,5%-kal csökkent, a napközi ellátást igénybe vevő gyermekek száma viszont 16%-kal. Az is tény, hogy az egy napközis csoportra jutó átlagos tanulólétszám 24–26 fő volt ugyanebben az időben, ami nyilvánvalóan nem teszi lehetővé a célzott foglalkozásokat. Ezért úgy gondoljuk, hogy különösen a magatartási és tanulási problémával küzdő gyermekek célcsoportjára ki kellene dolgozni a kerületben a napközis foglalkoztatás speciális rendszerét. Különösen arra tekintettel, hogy az adatok alapján a nyilvántartott hátrányos helyzetű és veszélyeztetett gyerekek száma igen magas, átlagban a tanulólétszám 20–30%-a. A legtöbb – különböző okokból – veszélyeztetett gyermek a Hugonnai, a Bartók és a Rózsakerti iskolában van. Különösen érezhető a problémák „csomósodása” a Tóth József és az Árpád utca körül, a Játék és a Pécsi utcai emeletes házakban, valamint a Leányka utcai lakótelepen. A legfőbb ok az anyagi veszélyeztetettség. Van olyan iskola, ahol a 250 ide járó gyermek közül 133 volt veszélyeztetettnek minősíthető (53%). Az iskolai gyermekvédelmi felelős kompetenciahatárai (még) kialakulatlanok – s nem csak ebben a kerületben azok. Vizsgálatunk megerősíti, hogy az iskolai gyermekvédelmi felelősök tevékenységi körét pontosabban körül kell határolni. Úgy tapasztaltuk, hogy távolról sem tökéletes az együttműködés a gyermekvédelem és szociálpolitika egyes aktorai között a kerületben. Ennek nyilvánvalóan egyik oka a krónikus szakemberhiány, illetve a nagy fluktuáció. A gyermekvédelem új rendszere anélkül hozott létre új intézményeket, hogy a rendelkezésre álló szakemberek felkészülését megfelelően biztosította volna. Ez is a magyarázata annak, hogy az iskolai gyermekvédelem keresi a helyét, s a gyermekvédelmi felelősök szakmai háttérétől függ, hogy a tevékenység „milyen irányba” (a pedagógia vagy a szociális munka felé) indul.

Úgy tűnt, hogy a bűnmegelőzés, s ezen belül az ifjúságvédelem „renegát” feladatnak minősül a rendőrségen belül – bár ez nem csupán helyi sajátosság. A helyi kapitányság oldalán megfogalmazódó legnagyobb gond a bizalomhiány, azaz hogy a gyermekvédelmi szervezetek nem látják a rendőrségben a potenciális problémamegoldó szövetségest. A rendőrök azt szeretnék továbbá, ha a két intézmény kapcsolattartására irányuló kezdeményezés nem tőlük, hanem az iskoláktól indulna ki, illetve az iskoláktól kapott jelzések idejében érkeznének, s nem akkor, amikor már csak a „tűzoltásra” van lehetőség. Úgy tűnik a rendőrség számára, hogy az iskolák „fedik, elrejtik” a problémákat, és látszólag nincs igény a rendőrséggel történő együttműködésre. Azaz a résztvevők eltérő módon válaszolták meg a „ki kezdeményezzen?” kérdését.

A helyi rendőrkapitányság tevékenységével kapcsolatos probléma az állandó létszámhiány, a gyakori fluktuáció és az ebből eredő helyismeret hiánya volt – hasonlóan a többi kerületi rendőrkapitánysághoz. Ugyancsak gond, hogy a rendőrképzésből hiányzik a „szociális” típusú szaktudás. A rendőrképzés tartalmi elemeinek megváltoztatására vonatkozó javaslat azonban kívül esik a helyi szakemberek kompetenciáján.

A helyi szakemberek számára szervezett tréning tapasztalatai alapján sokkal általánosabban is felvetődött a bűnmegelőzési koordináció kérdése.

A szakemberek egyetértettek abban, hogy a bűnmegelőzési tevékenység átfogó voltára tekintettel jelenleg nincs olyan szakmailag is felkészült szereplő az önkormányzatnál, aki a helyi biztonsággal kapcsolatos kérdésekben el tudná látni a szükséges koordinációt, aki – a helyi bűnözési és társadalomstatisztikai adatok ismeretében is – felkészülten tehetne javaslatot a helyi polgárok biztonságát befolyásoló számtalan megoldási lehetőségre.

Összegzés

A kutatás megerősítette, a bűnmegelőzés helyi stratégiájának kialakíthatósága alapvetően attól függ, hogy a helyi biztonsággal kapcsolatos információk rendelkezésre állnak-e, az adatok „összetalálkoznak-e”, és vajon értékelik, elemzik-e azokat. Az önkormányzati tevékenység átvilágítása során is kitűnt, hogy mérhetetlenül sok olyan adat áll az önkormányzatok rendelkezésére, amelyek szoros összefüggésben vannak a helyi lakosok életminőségével és a helyi biztonság alakulásával. Ezek az adatok azonban „nem érnek össze”, s nem értékelik őket a helyi biztonság szempontjából. A bűnözés helyi jellegzetességei ugyanis csak a helyi társadalmi-gazdasági információk ismeretében értékelhetők, és nem önmagukban. Nyilvánvaló, hogy sokszor ellentét feszül a rövid távú (szituációs) és a hosszú távú (társadalomfejlesztési) célú bűnmegelőzési eszközök használata, illetve szükségességének belátása között. A helyi önkormányzat felelőssége a helyi közösség biztonságáért azonban távolról sem csupán az önkormányzati törvény 8.§-án alapul, s e felelősség nem ruházható át teljes egészében helyi rendőrségre. Tudjuk ugyanis, hogy számos bűncselekményt nem is jelentenek a rendőrségnek, és sok olyan cselekmény, esemény történik, amelyeket soha nem tekintenek elég súlyosnak ahhoz, hogy bekerüljenek a statisztikába – ennek ellenére a falfirnak, a szemetesség, a rongálás a helyi polgárok többségét zavarja.

A helyi önkormányzat katalizátora lehet a helyi változások elindításának, a helyi együttműködési hálózat kialakításának. A helyi tervezésben betöltött szerepével, a környezet védelmével, a gazdaság fejlesztésével, az épített környezet védelmével és a közösségi szolgáltatásokról gondoskodással olyan közelségbe kerül a helyi közösséggel, hogy befolyásolni képes azokat a feltételeket is, amelyek a helyi polgárok életminőségét meghatározzák. A „megtartó”, tagjait védő közösség kialakítása érdekében a helyi önkormányzatoknak nem csupán „tereptárgyakban”, de emberekben is gondolkodniuk kell, fel kell mérniük a közösség biztonságával kapcsolatos szükségleteket, és meg kell határozniuk a helyi prioritásokat. A helyi együttműködésekre épülő helyi stratégiák alapján kell ezután meghatározni a helyi biztonság biztosításához szükséges pénzügyi kereteket, illetve kialakítani az értékelés rendszerét és a kívánatos végeredmény meghatározását.

A helyi bűnözési és társadalomstatisztikai adatokban a devianciák és a szociális problémák szoros összekapcsolódását jelezték. Az önkormányzati tervezésből ennek ellenére hiányzik a helyi „jövőkép”, a helyi társadalompolitikai koncepció megfogalmazása, a helyi együttműködések rendszerének kialakítása. A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a helyi biztonság erősítésének egyik legnagyobb akadálya az információáramlás akadályozottsá-

ga, és a helyi biztonsággal kapcsolatos feladatok összehangolásának hiánya, ezért helyi bűnmegelőzési koordinátori státus kialakítását javasoltuk. A bűnmegelőzési stratégiák megfogalmazása és a különböző eszközök rendszerbe állítása után a folyamatot szükségyszerűen folytatni kell, hogy az eredmények láthatóvá váljanak. Lehet, hogy nem túl lelkesítő ebből a szempontból Hollandia példája, de igaz: a bűnmegelőzésbe investált erőfeszítések hozzávetőleg tíz év alatt érnek látható eredményekké. A másik megfogalmazható szükségyszerűség, hogy a rövid, közép- és hosszú távú stratégia eszközei nem egymástól függetlenül, hanem párhuzamosan alkalmazandók.

Nagy Zoltán András

Informatikai bűncselekmények

A számítógép olyan találmánya az emberiségnek, amely alapjaiban változtatta meg élet- és munkakörülményeinket, szokásainkat, egész gondolkodásunkat. Ma az elektronikus adatfeldolgozás és -átvitel modern technológiája lehetővé teszi az információ nagysebességű áramlását, adatállományok gyors feldolgozását, továbbítását a társadalmi élet minden szférájában, valamint a privát életünkben is.

A technikai fejlődés, az egyre újabb adatfeldolgozási és -átviteli technikai megoldások felgyorsulása a jog tradicionális szabályrendszerét szinte állva hagyta. Ez a jogászok számára komoly kihívást jelent. A büntetőjogász is számos problémával találja magát szemben. Választ kell adnia az információtechnológia teremtette lehetőségekkel történő visszaélések kriminológiai, büntetőjogi, kriminalisztikai, büntetőeljárás-jogi és nemzetközi büntetőjogi kérdéseire.

A számítástechnika gyors fejlődésével párhuzamosan a számítógépes bűnözés megjelenése, majd dinamikus növekedése figyelhető meg a 70-es évektől az USA-ban, a 80-as évektől nyugat-európai országokban és a 90-es évektől a közép- és kelet-európai régióban. Az első bűncselekmények egyike az egyesült államokbeli Walston and Co. alelnöke által elkövetett sikkasztás, aki – nem kevés fizikai munkával – hamis lyukkártyákat készítve 50 000 dollárt szerzett még az ötvenes évek legvégén.¹ Azóta az informatikai bűncselekmények számos fajtáját ismerjük. Ez a bűnlajstrom a vagyoni haszonszerzéstől, a hamisításon, az adatkikémleléseken, a számítógép, a programok és az adatok ellen véghez vitt erőszakos vagy intellektuális támadásokon, a programok és információhordozók jogosulatlan megszerzé-

sén, másolásán, kereskedésén át egészen a bankkártyákkal történő visszaélésekig terjed. A technika fejlődésével feltűnnek a legmodernebb jogsértések: a mobiltelefonokhoz tartozó SIM-kártya manipulálása, valamint az intra-, extra- és interneten elkövethető, azokon megjeleníthető jogellenes cselekmények.

Az informatikai bűncselekmények – a fizikai rongálást kivéve – zömében *intellektuális jellegűek*. A számítógép és a hozzá kapcsolódó technikai eszközök kezelése komoly felkészültséget, fantáziát, nem csekély logikai készséget követel. A számítástechnikai rendszerekben vagyoni kárt okozó jogsértések, hamisítások igazi intellektust igényelnek (például a vírusok, „férgék”, „logikai bombák” létrehozása, és azok számítógépes rendszerekbe juttatása).

E bűncselekmények – a kriminológia kategóriáit alapul véve – a fehérgalléros bűnözés részei, bár azt nem fedik le teljesen. Az üzletemberek bűnözéséről először Émile Durkheim francia szociológus, a „szociológia atyja” írt, 1902-ben. Következtetése, hogy „legelítendőbb cselekményüket gyakran a siker mentesíti a következményétől”, vagyis emiatt elmarad felelősségre vonásuk.² A *fehérgalléros bűnözés* fogalmát először Edwin Sutherland, szintén egyesült államokbeli kriminológus definiálja egy 1940-ben kiadott tanulmányában. Ezt a kifejezést használja a felsőbb osztályok (upper class) bűnözésének jellemzésére, szembeállítva azt az alsóbb osztályok bűnözésével. Sutherland 1949-ben már precízebb fogalommeghatározást nyújt, amely szerint fehérgalléros bűnöző az, aki a bűncselekményt tekintélyének és magas társadalmi státusának felhasználásával, munkája folyamán követi el.³

A későbbiekben a kriminológusok – egységesen elfogadott értelmezés hiányában – gazdasági, szervezeti, illetve foglalkozási bűnözésnek is tekintik a fehérgalléros bűnözést. Az egyesült államokbeli Ramsey Clark (kriminológus és ügyész) tapasztalatai alapján úgy véli, hogy valamennyi bűnözési forma közül a fehérgalléros bűnözés a legrombolóbb, mivel az e körbe vonható bűncselekmények elkövetői hivatali-hatalmi helyzetüket felhasználva fosztanak meg másokat vagyoni javaiktól. Erkölcsi megítélésük ezért lényegesen kedvezőtlenebb, mint más bűncselekmények esetében. A szerző szerint az áldozatok számára a következmények azért súlyosabbak, mert az elkövető az áldozat „pénztárcájában sokkal mélyebbre tud nyúlni, és elvonja egy egész élet megtakarításait”.⁴ A fehérgalléros bűnözésen belül a szakirodalom különbséget tesz foglalkozási (occupational) és szervezeti (corporate) bűnözés között. Ennek alapja a cselekvések örök mozgatója, vagyis: az elkövető ténykedése cui prodest. Foglalkozási bűncselekményről beszélünk abban az esetben, amikor az elkövető munkakörét felhasználva saját magának szerez jogtalan előnyt, vagyoni hasznot számítógép felhasználásával. A magyar büntető-törvénykönyvben fellelhetjük a dematerializált értékpapírra (Btk. 333.§) elkövetett, lopást (Btk. 316.§), sikkasztást (Btk. 327.§), a számítógépes csalást (Btk. 300/C.§) stb. A számítógépes környezetben a felhasználó alkalmazottak mellett az operátorok és a számítógép-kezelők a tipikus elkövetők. Szervezeti bűncselekményeket a szervezet érdekében, a szervezet számára biztosítandó előny, vagyoni haszon eléréseért követnek el. E körbe sorolhatók az alábbi, hazánkban kriminalizált bűncselekmények: adó-, társadalombiztosítási csalás (Btk. 310.§), az üzleti titok megszerzése a konkurens cégtől (Btk. 222.§), az ügyfelek dematerializált értékpapír formájában megjeleníthető járandóságának elsikkasztása (Btk. 317.§) stb.

E rövid áttekintést követően megállapíthatjuk, hogy az informatikai bűncselekmények a fehérgalléros bűnözés mindkét most vázolt csoportjára jellemzőek lehetnek. Egyetérthetünk Balogh Zsolt György következtetésével, aki leszögezi, hogy „mind a számítógépes, mind a fehérgalléros bűnözés olyan önálló kriminológiai kategória, amelyek között van ugyan némi átfedés, de arról még sincs szó, hogy bármelyik kategória egészében tartalmazná a másikat”.⁵ A fehérgalléros bűncselekmények nyomozását éppen az a szociológiai körülmény nehezíti, hogy az elkövetők általában büntetlen előéletűek, a hatóságok a priori bizalommal viseltetnek e személyekkel szemben, és nem utolsósorban másoknál körültekintőbben, hatékonyabban szervezhetik meg jogi védelmüket.

Az informatikai bűnözés a bűncselekmények konkrét megjelenési formáinak, valamint a veszélyeztetett jogtárgyak sokrétűsége miatt csak gyűjtőfogalommal írható le. A szakirodalomban eddig nem született olyan fogalom, amely széles körben elfogadottá válhatna. Ennek magyarázatául az szolgál, hogy egyfelől ez a kriminális jelenség új keletű, másfelől az informatika fejlődésével a veszélyeztetett értékek és érdekek köre is gyarapszik. Az osztrák *Gabriele Schmölzer* és *Peter Schich* az alábbiakban rendszerezi e magatartásokat:

- a) támadás a hardver ellen:
 - jogosulatlan belépés,
 - gépidőlopás,
 - a mikrochip jogtalan másolása;
- b) támadás a szoftver ellen:
 - szoftverlopás,
 - programmanipuláció;
- c) támadás az adat ellen:
 - adatmanipuláció,
 - adatlopás,
 - visszaélés az adatfeldolgozási tevékenységgel.⁶

Az egyesült államokbeli *Adler – Mueller – Laufer* szerzőhármás az informatikai bűncselekmények alábbi formáit határozza meg:

- a) számítógépes csalás;
- b) számítógépes kikémlelés;
- c) számítógépes szabotázs;
- d) számítógépes hacking;
- e) számítógépidő-, szoftver- és hardverlopás.⁷

Az angol *Martin Wasik* által felállított típusok a következők:

- a) jogosulatlan hozzáférés a számítógépben tárolt adatokhoz vagy programokhoz;
- b) számítógépes csalás;
- c) adatok vagy programok jogosulatlan elvitele;
- d) a számítógépidő és szolgáltatás jogosulatlan használata;
- e) rombolás vagy károkozás.⁸

Részletező volta miatt kiemelendő a *skót jogi bizottság* jelentése, amelyben az alábbi informatikai bűncselekmények szerepelnek:

- a) adatok vagy programok meghamisítása anyagi vagy egyéb előnyszerzés céljából;
- b) jogosulatlan hozzáférés lehetővé tétele;

- c) a számítógép lehallgatása;
- d) információlopás;
- e) adattárolók jogosulatlan másolása;
- f) a számítógépidő vagy eszközök jogosulatlan igénybevétele;
- g) adatok vagy programok szándékos vagy gondatlan törlése;
- h) az illetékes vagy törvényes felhasználó számára a hozzáférés megtagadása.⁹

Úgy vélem, hogy az informatikai bűncselekmények fókuszában az elektronikus adat áll, amely tehát egyszerre lehet a bűncselekmények eszköze és célja.

1) Az elektronikus adat mint a bűncselekmények: eszköze:

- a) közvetlen eszköze az adatmanipulációknak, amelyeket
 - hasznoszerzés céljából (például számítógépes csalás, bankkártyával visszaélés, hamis weboldal elhelyezése a világhálón),
 - hamisítás szándékával,
 - károkozás szándékával (például vírusprogramok),
 - szabotázs (például kommunikációs rendszerek működésének megzavarása) szándékával követnek el;

b) Közvetett eszköze: gyűlöletkeltő, pornográf vagy egyéb jogellenes adatállományok létrehozása a világhálón való megjelenítés céljából stb.;

2) Az elektronikus adat mint a bűncselekmény elkövetésének célja:

- a személyes, a különleges személyes adatok, a közérdekű adatok, valamint a jogilag védett titkok mint elektronikus adatfeldolgozásra rendelt adatok jogosulatlan kifürkészése, illetéktelen személy számára történő hozzáférhetővé tétele stb.;
- az elektronikus kommunikáció (e-mail, e-kereskedelem) tiltott lehallgatása;
- szoftverrel visszaélések (a szerzői jog által védett programok másolása, használása, tiltott kereskedelme stb.).

Sajátos jogsértés a jogosulatlan belépés számítógépes rendszerekbe (a hacking), mivel ez egyaránt lehet a fentiek „előcselekménye”.

A OECD által kiküldött ad hoc bizottság 1983–1985 között elemzi, majd összegzi az európai judikatúra tapasztalatait. Megállapításaikkal iránymutatást kívánnak adni a számítógépes környezetben elkövetett bűncselekmények megismeréséhez és kodifikálásához.

A bizottság a következőképpen rendszerezi a jogsértéseket:

a) számítógépes adatok és/vagy programok bevitele, módosítása, törlése vagy elmentése jogtalan vagyoni eszközök vagy más értékek megszerzése céljából;

b) számítógépes adatok és/vagy programok bevitele, módosítása, törlése vagy elmentése hamisítás céljából;

c) számítógépes adatok és/vagy programok bevitele, módosítása, törlése vagy elmentése, vagy a számítógépbe történő bármely más beavatkozás a számítógépes vagy telekommunikációs rendszerek funkcióinak megakadályozása céljából;

d) a védett számítógépes programok tulajdonosai exkluzív jogainak megsértése a program jogosulatlan hasznosítása vagy forgalomba hozatala révén;

e) a számítógépes vagy telekommunikációs rendszerbe az arra jogosult engedélye nélkül, vagy a biztonsági intézkedések megsértésével vagy más

tisztességtelen, netán bűnös szándékkal történő belépés, vagy annak lehallgatása.¹⁰

Az *Európa Tanács* (ET) a nyolcvanas évek második felében szakértői bizottságot hozott létre abból a célból, hogy felmérje a számítógépes bűncselekmények realitását és valós veszélyeit, összegezze az erre vonatkozó ismereteket és dolgozzon ki ajánlást a kriminalizálandó magatartásokról a tagországok számára. Ezt az ajánlást 1989-ben bocsátották ki. A szakértői testület kerüli a számítógépes bűncselekmények közös ismérveinek fogalomszintű meghatározását, helyette listát állít össze, amelyben az eddig napvilágot látott, számítógépes környezetben megvalósítható deliktumok szerepelnek.

Az ET (89) 9. számú ajánlásában szerepel egy minimumlista azokról a cselekményekről, amelyeket leginkább javasolt szankcionálni, továbbá e minimum-listát kiegészítő fakultatív lajstrom. Jelentősége miatt indokolt a bűncselekmények pusztá felsorolása mellett azok rövid meghatározásait is nyújtani.

A következőkben említett valamennyi bűncselekmény büntetőjogi üldözésének elemi feltétele az, hogy az elkövetés szándékosan történjen.

a) A számítógépes csalás: adatok, programok bevitel, megváltoztatása, törlése, elmentése, vagy más, az elektronikus adatfeldolgozási folyamat befolyásolását eredményező magatartás, amellyel az elkövető egy harmadik személynek gazdasági vagy vagyoni hátrányt okoz, illetve amelynek célja az, hogy az elkövető önmaga vagy más számára gazdasági vagy vagyoni előnyhöz jusson. (Alternatív javaslat: azzal a céllal, hogy az elkövető mást vagyontól megfosszon.)

b) A számítógépes hamisítás: adatok, programok bevitel, megváltoztatása, törlése, elmentése vagy más, az elektronikus adatfeldolgozási folyamat befolyásolását eredményező beavatkozás, amelynek révén megvalósul a hazai (nemzeti) jogban meghatározott hagyományos hamisítás bűncselekménye.

c) A számítógépes adatokban és programokban történő károkozás: az adatok és/vagy programok jogosulatlan törlése, rongálása, károsítása, elmentése.

d) A számítógépes szabotázs: olyan adatok és/vagy programok bevitel, megváltoztatása, törlése, vagy a számítógépes rendszerek más befolyásolása, amelynek célja, hogy annak telekommunikációs funkcióját akadályozza.

e) A jogellenes behatolás: a számítógépes rendszerbe vagy hálózatba történő jogosulatlan bejutás a biztonsági intézkedések megsértése révén.

f) A jogellenes titokszerezés: a számítógépes rendszerből vagy hálózathoz jogosulatlan tudomásszerzés technikai eszközökkel.

g) Védett számítógépes programok jogellenes másolása: a jogi oltalommal bíró programok jogosulatlan reprodukálása és értékesítése.

h) A felvezető topográfiai jogellenes másolása: a jogi oltalommal bíró felvezető topográfiai jogosulatlan reprodukálása azok gyártása, kereskedelmi értékesítése és importja, valamint e termékek felhasználása céljából.

Az ET fakultatív listáján szereplő cselekmények szintén csak akkor büntetendők, ha az elkövetés szándékos. Ezek:

a) a számítógépes adatok és/vagy programok megváltoztatása: ha jogosulatlan valósul meg;

b) a számítógépes kémkedés: kereskedelmi vagy üzleti titok jogosulatlan, vagy törvényes felhatalmazás nélküli megszerzése, nyilvánosságra hozatala, mással való közlése azzal a céllal, hogy a titok jogosultjának gazdasági hátrányt okozzon, illetve a titok megszerzésével ön maga vagy más számára jogtalan előnyt szerezzen;

c) a számítógép jogellenes használata: a számítógépes rendszerek és hálózatok jogosulatlan igénybevétele során az elkövető:

- jelentős kár okozását kockáztatja a jogosult sérelmére, vagy magát a rendszert, illetve funkciójának ellátását kockáztatja, vagy

- azzal a szándékkal cselekszik, hogy a jogosultnak, a rendszerben, illetve annak funkciójában kárt okozzon, vagy

- ténylegesen kárt okoz a jogosultnak a rendszerben, annak funkciójában;

d) védett programok jogellenes használata: a program olyan jogosulatlan használata, amely feloleli annak jogosulatlan megszerzését ön maga vagy más számára, továbbá minden olyan használat, amely a tulajdonos jogait sérti.¹¹

Német nyelvterületen a nyolcvanas évek végén, a skandináv országokban a kilencvenes évek elején, Olaszországban 1993-ban, Magyarországon 1994-ben követték el az első informatikai bűncselekményeket, amelyeket „első generációs informatikai bűncselekménynek” nevezhetünk.

Az 50-es évek végén az MIT nagygépek, amelyek katonai, illetve tudományos célokat szolgáltak, szűk memóriakapacitásúak voltak. A memóriában egyrészt adatokat, másrészt az ezek feldolgozását végző programokat tárolták, tárolják. Fiatal számítógépes szakemberek akkoriban a programokból törekedtek „faragni”, hogy minél több hely maradjon a feldolgozni kívánt adatok számára. Munkájuknak az igen drága számítógépidő miatt, csak esténként, a hivatalos munkaidő végeztével hódolhattak. Őket hívták „hackereknek”, akik jó, és nemes szándékkal avatkoztak be az elektronikus adatfeldolgozás folyamatába.

Egyébként ebben a „helyspórolásban” gyökerezett a 2000. év számítástechnikai problémája, az úgynevezett Y2K-probléma (a „millenniumi bomba”). A 2000-et takarékosági megfontolásból 00-nak ábrázolták. Ezáltal az évszám a számítógép számára 1900-zal vagy más 00-ra végződő évszámmal összekeverhető. A probléma feloldására kiegészítő programokat készítettek, ami a szoftveripar számára jól jövedelmező üzletet jelentett, mert egy-egy számítógépes rendszer leállása veszélyt rejt.

Napjainkban a hackerek szellemi kihívásként, „párbajként” fogják fel a számítógépet, a számítógépes rendszereket védő kódok megfejtését, vonzza őket a kíváncsiság, az unalom, a játékosság, vagy hogy felvág hassanak a társak előtt. Ma az „elektronikus betörők” igazi profik – talán a hajdani „hackerek nagy generációjának leszármazottai” –, akik gyakorta a szervezett bűnözés szolgálatába szegődve, megbízásból, könnyű pénzszerzésért, kábítóserért vagy csupán fanatizmusból adják el tudásukat. Ami ma a fiataloknál kíváncsiság, szellemi párbaj, ellenállás, bosszú az internet-szolgáltatók valóban magas árai miatt, az holnap titkok kifürkészése, szabotázs, vagyoni haszonszerzési célú manipuláció. Az interneten barangolva sokféle „cyberblotter”, azaz „körözési felhívás” olvasható a legveszélyesebb hackerekről.

A lengyel Andrzej Adamski – talán a hackerek első generációjára emlé-

kezve – felveti a „jó hacker” gondolatát.¹² Belátható, hogy a rendszerbe történő illetéktelen belépésnek is lehetnek direkt és indirekt jótékony hatásai.

Közvetlen hatásként értékelhetjük azokat az eseteket, amikor a jó hacker letörli a pornográf, különösen a pedofil képeket bemutató oldalakat, a gyűlöletkeltésre alkalmas uszításokat, a szélsőséges politikai és vallási nézeteket tükröző, efféle szervezeteket hirdető irományokat, képeket, a kábítószer fogyasztását vagy a bombakészítést népszerűsítő oldalakat, a valóságos háborúkat immár rendszeresen kísérő cyber-háborúskodás üzenetéseit, megtevesztő hiteit, a weboldalakat és az elektronikus levelezést elárasztó reklámözönt, a crackerek oldalait stb. A jó hacker beavatkozásával a rendszer tökéletlenségeit is kijavíthatja (például gyorsabbá teheti, a leginkább használt könyvtárakat, fájlokat könnyebben elérhetővé teheti). Közvetetten pozitív eredménye a hackingnek az elektronikus adatfeldolgozó és -átviteli rendszer védelmi hiányosságainak felfedése, amely a rendszergazdákat, a webmestereket további biztonsági elemek alkalmazására ösztönzi. Ugyanakkor bármennyire nemes szándék vezérli is a jó hackert, mégis valamely védett rendszerbe lép be jogosulatlanul, és ezzel kárt okoz a helyi hálózat üzemeltetőjének. A weboldalak újraépítése, a jelszavak, kódok ismételt előállítása, a ráfordított munkaidő, az adatfeldolgozásból kiesett munkaidő stb. mind-mind akár vagyoni, akár pénzben ki nem fejezhető kárt okoznak.

A jó hacker magatartása emlékeztet az önbíráskodásra. Valószínűleg igen naiv az a gondolat, hogy a hackerek szaktudását talán a társadalom javára is lehetne fordítani, mondjuk honorárium vagy egyfajta „vádalku” fejében.

Az e-bűnözés motívumai

A számítógépet legálisan használók, az elektronikus adatfeldolgozó és -átviteli rendszereket *jogosultan használók* is követnek el jogsértéseket különféle motívumokból. E személyek olyan adatállományokhoz kívánnak hozzáférni, amelyekhez a belépési jogosultságuk nem elégséges.

A védett adatállományokhoz való jogosulatlan hozzáférés következtében az adatokról tudomás szerezhető, azok részben vagy egészben megváltoztathatók, egészben vagy részben törölhetők, más adatokkal kiegészíthetők, az adatállomány átrendezhető, amelynek eredményeképpen az nem, vagy másképp értelmezhető. Ez a módosítás pénzben kifejezhető *vagyoni kárt* okozhat, *sértheti* az adat tulajdonosának *magánszféráját*, vagy más jellegű hátrányt idézhet elő az adatokkal összefüggésbe hozható személy számára. Egy-egy adatállomány jogtalan törlése vagy az elektronikus adatfeldolgozás más módon megvalósuló akadályozása *megbéníthat* távközlést, gyártási tevékenységet, pénzügyi folyamatokat. Alkalmas lehet pornográf, gyűlölködő szövegek, ábrák stb. létrehozására. Az adatok jogtalan gyűjtésével, felhasználásával, továbbításával az érintett személy érdekei sérülhetnek.

Látható tehát, hogy az elektronikus adatok ellen intézett támadás – akár elektronikus betörés, akár jogosult belépés révén valósul meg – *motívumai* szerteágazók. Jellemző motívum a védett személyes adatok, és állam-, szolgálati, üzleti és banktitkok jogellenes megismerésére irányuló szándék. Végül „második legösibb mestersége” is alkalmazza ezt a modern eszközt.

A „bitnapping” az adathordozókon, memóriában rögzített adatok megszerzését, adatátviteli, távközlési hálózatok lehallgatását, monitorok sugárzásának megismerését jelenti.

A nyolcvanas évek közepén hamburgi, hannoveri és nyugat-berlini fiatalok, a KGB felbujtására, a kelet-berlini szovjet kereskedelmi kirendeltség kommunikációs hálózatát használva a Pentagon, a NASA, a Los Alamos-i nukleáris laboratórium és más katonailag fontos intézmények számítógépeinek adatállományaihoz férkőztek hozzá.¹³ A (nyugat-)német bíróság 1990. február 15-én kelt ítéletében az elkövetőket kémkedésért két évet el nem érő szabadságvesztéssel sújtotta. Az USA kormányzata 1999 tavaszán, a NATO Jugoszlávia ellen vívott háborúja idején olyan hackereket keresett, akiknek Milosevic jugoszláv elnök feltételezett görögországi, ciprusi, oroszországi bankszámláihoz kellett volna hozzáférniük, és azokról a pénzüsszegeket lehívni, hogy ily módon megakadályozzák a szökését.¹⁴

A leghíresebb-hírhedtebb hacker, Kevin Mitnick (alvilági nevén Condor), aki az ezredfordulón volt 35 éves, és már többször elítélték a legkülönbébb elektronikai bűncselekményekért. 1988-ban egyévi szabadságvesztésre ítélték programmásolásért, bankkártyák számainak kifürkészéséért. Szabadulása után továbbra is illegálisan „látogatja” a több tucat telefontársaság, szoftvergyártó cég hálózatát, ahonnan mobiltelefonok kódjait, szoftvereket szerez. Ezekért 46 hónapi szabadságvesztésre ítélték. Három évre eltiltották számítógép, mobiltelefon és egyéb technikai eszközök használatától.¹⁵

Hátborzongató az egyesült államokbeli milwaukee-i „414-esek” (az ottani körzet hívószáma) esete. Az elkövetők a manhattani Sloane-Kettering Memorial Cancer Center számítógépes rendszerébe hatoltak be, és átprogramozták az ott kezelt rákbetegek adatait. A csoport egyik 17 éves tagja fedte fel a sajtónak cselekedetüket.¹⁶

Az elektronikus adatfeldolgozó rendszerekben tárolt adatok vagy programok *vagyoni haszonszerzési céllal történő manipulálása* is tipikus motívum. A szintén egyesült államokbeli Kevin Poulson, betörve egy telefoncég hálózatába, a nyerevényjáték rendszerét úgy alakította át, hogy a sorsoláson egy autó „szerencsés” nyertese lett.¹⁷ A szervezett bűnözők is fantáziát látnak a könnyű pénzszerezés eme fajtájában. Az orosz maffia megbízásából Vlagyimir Levin 1994-ben Szentpétervárról negyven alkalommal tízmillió dollárt hívott le az egyesült államokbeli Citibank számláiról, és a pénzüsszegeket holland, finn stb. bankok számláin helyezte el. Angliába érkezésekor tartóztatták le, és az eljárás az USA-ban a mai napig tart.¹⁸

Mind ez ideig a legtetemesebb kárt okozó bűncselekmény-sorozatot – amelyről a Guinness Rekordok könyve is beszámol – 1963–74 között követték el, amikor is az Equity Founding Corporation (az egyik egyesült államokbeli biztosítótársaság) számítógépeivel a cég munkatársai hamis kötvényeket készítettek, amelyekre fiktív kifizetéseket tettek. Hatvannégyezer fiktív biztosítási káresetért kétfélmillió dollárt fizettettek ki a társasággal.¹⁹

Az egyedi tettesi „kategóriában” egy Stanley Mark Rifkin nevű fiatalember viszi el az igencsak kétes értékű pálmát. 1980-ban, elítélésekor is csak 34 éves volt. Számítástechnikai tanácsadóként dolgozott a Los Angeles-i Security Pacific Bankban. Itt az alkalmazottak az aznapi forgalmat az ügyfelek kódjaival egymásnak átkiabálják. Rifkin 1978. október 25-én egy utcai telefonfülkéből az egyik ügyfélszámlaszámról a hozzárendelt kódszám azo-

nosításával 10,2 millió dollárt utaltat át a New York-i Serving Trust Bankba. A bűncselekményt nyolc nappal később észlelik, majd később a telefonhívás alapján azonosítják a telefonálót. Közben Rifkin az átutalt pénzből Svájcban egy fiktív cég nevében gyémántot vásárol. Visszatérve az Egyesült Államokba, ügyvédjének könnyelműen kérédik gyémántjaival, aki azonban feljelenti. A bíróság az elkövető cselekményét lopásnak minősítve kilenc évi szabadságvesztés-büntetést szabott ki rá.²⁰

Ez az eset jellemzően példázza e bűncselekményfajta kriminológiai jellemzőit: a leggyengébb láncszem a védelmi rendszerben maga az ember. A bűncselekmény megvalósítója magasan kvalifikált, a számítástechnikában jártas személy.

A nyolcvanas évek elejéről származó egyik FBI-jelentés kiemeli, hogy míg a fegyveres bankrablással az elkövetők átlagosan tizezer dollárt zsákmányolnak, addig a komputeres elkövetés révén átlagosan egymillió dollárt.²¹ Noha a számok nyilván változtak azóta, ám a tendencia nem kérdőjelezhető meg: e korszerű eszközzel lényegesen jelentősebb vagyoni kár okozható, mint a hagyományos, fegyveres bankrablással. Ne felejtjük el azt sem, hogy amíg egy-egy pénzintézet falai öröként emelkednek a bűnelkövetők előtt (például a londoni Bank of England épülete), ráadásul a rablóknak számolniuk kell a bank biztonsági embereinek fegyveres ellenállásával, addig a helyszíntől akár több száz (vagy ezer) kilométer távolságból indított számítógépes betörés elkövetéséhez elegendő egy komputer a hozzá kapcsolódó modemmel és az ahhoz tartozó telefontal. Az sem közömbös, hogy ily módon az „elektronikus betörő” élete sem kerül veszélybe.

Haszonszerzési cél motiválja a szoftverek jogosulatlan másolását, használatát, forgalmazását, a félvezetők (chipek) tiltott másolását, kereskedését, valamint a pornográf tartalmú képek felvitelét, amelyek regisztrációs díj fejében érhetők el.

Az elektronikus adatfeldolgozó és -átviteli rendszerek elleni támadások közül a vírus, férges és logikai bombát tartalmazó programok elhelyezése a legfélelmetesebb. A vírusok legveszélyesebb típusai igen *komoly károkat is képesek előidézni*.

1985 márciusában a Los Angeles-i víz- és energiaügyi részleg számítógépeit a vírusok egyik fajtája, egy „logikai bomba” bénította meg.²² 1988-ban Robert Morrison Cornell, akkor 24 éves egyetemi hallgató 6000(!) számítógépet fertőzött meg, köztük a féltve óvott NASA és a US Air Force legvédelemben álló rendszereit.²³

Ismertek katonai célú vírusok is, amelyek a szembenálló fél védelmi rendszerének számítógépeit blokkolják. Egyelőre nem lebbentik fel a fátylat arról a titokról, hogy az amerikaiak légi fölénye az Öböl-háborúban az iraki légvédelmi rendszert bénító vírusoknak köszönhető-e vagy sem.²⁴

A vírusok, férgek, logikai bombák hatása lehet átmeneti (például dal-lejátszás, az adatfeldolgozás lassítása, továbbá ábrák, szövegek megjelenése a monitoron) vagy állandó (például fájlok tartalma megváltozik, megsemmisül).

A számítógépes hálózatok világméretűvé válásával bármely ország állampolgára, bármely időpontban, bármilyen távolságra lévő pénzintézet, hivatal vagy más intézmény adatállományához hozzáférhet. Ezt jelenti az információtechnológiai bűnözés *nemzetközi jellege*. Ez egyfelől a bűncselekmények

veszélyét növeli, másrészt pedig a bűnüldözés nemzetközi összefogásának szükségességére hívja fel a figyelmet.

A számítógéppel elkövetett bűncselekmények további lényeges jellemzője az elkövetés hihetetlen *gyorsasága*. A másodperc tört része alatt – megközelítőleg ennyi időt vesz igénybe egy billentyű lenyomása – olyan adatok törölhetők részben vagy egészben, kiegészíthetők, felülírhatók, egyszóval módosíthatók, illetve megismerhetők, lehívhatók, amelyek vagyoni értéket testesítenek meg, vagy bizonyító erővel bírnak. Az ilyen beavatkozásokkal az adatállományok károsodhatnak, értelmük, értelmezhetőségük megváltozhat, titkosságuk törést szenvedhet. Az elkövetés gyorsasága növeli a bűncselekmény veszélyességét, mivel a tettenérés nehézkessége gyengíti az eredményes nyomozást, tehát a büntetőjogi felelősségre vonást, végső soron a bűnmegelőzés esélyeit.

A mellékelt táblázatból látható, hogy a két tipikus informatikai bűncselekmény számaránya – ma még – nem túl jelentős, eltörpül az összbűnözésen belül. A magyarországi bűnözés aránya 1995–1998 között a kb. 500 ezerről közel 600 ezerre emelkedett, bár a mintegy 60 ezer rendbeli csalássorozat lerontja az 1998-as adatokat. 1999-ben ismét alig haladta meg az 500 000-es bűncselekményszámot.

Viszont e bűncselekmények emelkedésének dinamizmusa szembevetendő, és kárértékük is növekszik. Míg 1999-ben csökkent a számítógépes családok száma, addig kárértékük jelentősen nőtt. 1998-ban a számítógépes csalással okozott kár 2,2 millió forint volt, 1999-re 7,1 millió forint lett.²⁵

Abban azonban biztosak lehetünk, hogy ezek a számok csupán a „jég-hegy csúcsát” jelentik.

A latencia nagysága

A számítógépes bűnözés átfogó kriminológiai bemutatását megnehezíti az e bűncselekmények körében tipikus *latencia*. Ennek általános okai:

- a nyomozó hatóság nem mindig és mindenhol rendelkezik megfelelő ismeretekkel, tudással bíró szakemberekkel. Ezekre a hiányosságokra a kriminálpolitikának – amelynek a bűnözés elleni küzdelem feltételrendszerét kell kialakítania – reagálnia kell;

- a bűncselekmény elkövetője és a bűncselekmény megvalósulásának helyszíne térben, sőt, időben is különválhat, és ez a bűncselekmény bizonyításához szükséges bizonyítékok összegyűjtését nehezíti vagy lehetetlenné teszi. Az elektronikus betörő (a hacker) fizikai valóságában nem tűnik fel az elkövetés helyszínén, nem azonosíthatja tanú, nem hagy nyomokat maga után stb. Mindezen tényezők megnehezítik a cselekmény felderítését. Bár kétségtelen, hogy a rendszerbe belépők neve, a belépés helye, a be- és kilépés ideje rögzíthető az úgynevezett belépési naplóban, ám ez sem jelent teljes körű azonosítást, hiszen az elektronikus betörő általában az egyik jogszerűen belépő néven lép be. Az internet-hozzáférés nyilvános helyein, például az internet-kávézókban, a Matáv-pontokban, a bevásárlóközpontokban legfeljebb a be- és kilépés idejére emlékező tanúk, esetleges ujjlenyomatok stb. adhatnak támpontot a hatóságoknak a klasszikus nyomozás folytatásához;

- a bűncselekmények felderítése, bizonyítása nem egyszerű feladat. Az

áldozat sok esetben nem is – vagy csak későn – szerez tudomást arról, hogy bűncselekményt követtek el a sérelmére;

– az elkövető leplezni kívánja magát, ám az elektronikus adatfeldolgozó és -átviteli rendszerekből nyom nélkül távozzon cselekménye elkövetése után.

A latencia egyes, az adott bűncselekményi kategóriákhoz kötődő speciális okai:

– A pénzintézetek (bankok, biztosítók, nyugdíjpénztárak) az elektronikus támadások (számítógépes manipulációk, bankkártyával visszaélések stb.) felfedésében nem mindig együttműködőek a nyomozó hatóságokkal. Jó hírtük feltéve általában be sem jelentik, ha bűncselekmény érte őket.

– Átláthatatlan a számítógépes programok, a szoftverek engedély nélkül történő másolása, használata, forgalmazása.

– A gyermekpornográfia iránti beteges vonzalom táptalaja ennek a devianciának.

Az informatikai bűncselekmények veszélyét azonban könnyen túlbecsülhetjük, mert a sajtó a korábbi években az egyes számítógépes visszaélésekről (például a milliós csalásokról vagy a számítógépes vírusokról) szenzációként számol be olvasóiknak, aki pedig nem dolgozik számítógéppel, az gyakran fél ettől a modern technikai vívmánytól. Az érzékeny számítástechnikai (energetikai, honvédelmi, államigazgatási stb.) rendszereket több rendkívül komoly veszély fenyegeti, ezek bekövetkezésének esélye azonban igen csekély. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a jól felkészült számítástechnikai szakemberek a számítógépes rendszerek minél teljesebb körű védelmére, biztonságára törekszenek.

Melléklet

A számítógépes csalás és a bankkártyával visszaélés bűncselekmények alakulásának fontosabb jellemzői Magyarországon:

Bűncselekmények	1995	1996	1997	1998	1999
1) Számítógépes csalás	9	84	320	419	304
a) büntette	8	73	309	410	279
b) jelentős kárt okozó esete	1	7	*	3	10
c) különösen nagy kárt okozó esete	–	4	*	6	15
2) Bankkártyával visszaélés	2	3	30	160	379
a) kisebb kárt okozó esete		*	10	47	257
b) nagyobb kárt okozó esete	1	2			
c) különösen nagy kárt okozó esete	1	*	*	5	21

*A statisztikai táblában nem szerepelnek a bűncselekmények egyéb minősített esetei.

Kiegészítés: a kárértékek 2000. március 1-je előtt az alábbiak voltak:

– kisebb kár: 5000 forinttól 200 000 forintig,

– nagyobb kár: 200 001 forinttól 1 000 000 forintig,

– különösen nagy kár: 1 000 001 forinttól 5 000 000 forintig.

JEGYZETEK:

- ¹ *Roy Freed*: Computer Fraud – A Management Trap. Business Horizons, June 1969, pp. 23–25.
- ² *Émile Durkheim*: The Division of Labor in Society. New York, 1964
- ³ *Daniel Glaser* (ed.): Handbook of Criminology. Chicago, 1974, p. 283.
- ⁴ *Ramsey Clark*: Crime in America. New York, 1971, p. 23.
- ⁵ *Balogh Zsolt*: Jogi informatika. Budapest–Pécs, 1998, 266. o.
- ⁶ International Review of Penal Law. 1–2/1993, p. 134.
- ⁷ Uo.
- ⁸ *Martin Wasik*: Crime and Computer. Oxford, 1991, pp. 2–3.
- ⁹ *Ian Lloyd*: Computer Crime. New Law Journal, 1986. 08. 08. pp. 761–762.
- ¹⁰ CD Computer-related Criminality: Analysis of Legal Police. Paris, 1986, p. 28.
- ¹¹ Council of Europe Legal Affairs: Computer-related Crime. Recommendation No. R (89) 9. Strasbourg 1990, pp. 36–39.; International Review of Penal Law 1–2/1993, pp. 673–680.
- ¹² *Andrzej Adamski*: Crimes related to Computer Network (Bűncselekmények a számítógépes hálózatokkal összefüggésben) című előadásának szövegéből, 20–21. o. Az előadás elhangzott: VI. European Colloquium on Crime Policy and Criminal Policy, Helsinki, 1998. december 10–12.
- ¹³ *Ulrich Sieber*: A számítógépes bűnözés és más bűncselekmények az információtechnológia területén. Magyar Jog, 1993/2., 105–109. o.; International Review of Penal Law, 1–2/1993, p. 326.
- ¹⁴ Newsweek, 31 May 1999, p. 22.
- ¹⁵ www.index.hu/cikkek0001/kevinm és www.kevinmitnick.com
- ¹⁶ *Smith, A. N. – Alexander, W. J. – Medley, D. B.*: Advanced Office Systems. Cincinnati–Ohio, 1986, p. 402.
- ¹⁷ *Ralph M. Stair*: Computers in Today's World. Illinois, 1986, p. 502.
- ¹⁸ www.spb.su/sppress/141/quilty.html; www7.gratisweb.com/maganet/hacker9.htm
- ¹⁹ *Smith, A. N. – Alexander, W. J. – Medley, D. B.*: Uo.
- ²⁰ *Ralph M. Stair*: Uo.
- ²¹ *Cunningham, W. H. – Aldag, R. – Swift, C. M.*: Introduction to Business. Cincinnati–Ohio 1984, p. 445.
- ²² Heti Világgazdaság, 1992. február 9., 39–40. o.
- ²³ *Ulrich Sieber*: The International Emergency of Criminal Information Law. Köln–Berlin–Bonn–München, 1992, p. 2.
- ²⁴ Heti Világgazdaság, uo.
- ²⁵ A Belügyminisztérium Adatfeldolgozó Hivatal és a Legfőbb Ügyészség számítástechnika-alkalmazási és információs főosztály által évenként kiadott Tájékoztató az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztikai adatokról című kiadvány. Budapest, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999

Vágás István

Az ezredforduló árhullámai a Tiszán

1998 novemberében 17 éves száraz időszakot követően árvízveszély, hátráinkon túl pedig katasztrófa helyzet alakult ki a Felső-Tiszán. 1999 márciusában a Tokaj-Tiszaug folyószakaszt érintően az addigi legnagyobb víz-állásokat meghaladó árhullám, 2000 áprilisában a Tokaj-Mindszent szakaszon az előző éveket is felülmúló vízállásokkal újabb, hatalmas árhullám vonult le a Tiszán. Mindhárom esetben sikerült a magyar árvízvédekezésnek a Tisza vizét a folyó töltései között tartania. 2001 márciusa viszont Kárpát-alja ismételt árvíz katasztrófái mellett Magyarországon a beregi öblözetben is töltésmeghágás és -szakadás okozta árvíz katasztrófával járt.

Amíg a száraz időszakban az árvízveszély tudata elhomályosult közvéleményünkben, sőt, az árvizek megelőzéséhez szükséges költségek fölöslegességét hangoztató, a vízügyi szolgálat tevékenységét lebecsülő közhangulat kialakításán is elég sokan fáradoztak, addig az árvizek váratlan megjelenése véleményeik és javaslaik radikális fordulatára készítette azokat is, akik árvizeinket megszűntnek hitték. Megélénkültek az árvizeket az időjárás változásaival, a hegyvidéki erdőirtásokkal, a víztározók hiányával, a töltésrendszer állítólagos alkalmatlanságával indokoló magyarázatok, és újabb erőre kaptak olyan, minden árvizes időszakban visszakösző javaslatok, amelyek a töltések magasztásától, a töltésközők szélesítésétől kezdve a különböző vízkieresztési stratégiákon át a töltések teljes lebontásáig összességükben minden elképzelhető, műszakilag lehetséges és lehetetlen változatot magukban foglaltak.

A Tisza négy nagy ezredfordulós árhulláma

A Tisza-völgy árvízmentesítése már a 19. századi folyószabályozások korában is azért volt összetett feladat, mert a folyó árvizei, amennyiben hasonlóknak tűntek, és valóban sokban hasonlítottak egymáshoz, részleteikben ugyanannyira egyediékné és különbözőkének bizonyultak. Elég erre a legutóbbi négy nagy árhullám példáját idéznünk:

1998 novemberében 11 megelőző héten át szinte folyamatosan, az árvíz-

csúcs előtti néhány napon pedig különlegesen sok eső lehullása okozta a Felső-Tisza rekordárhullámát, amelyet az erdők már csak azért sem lehettek képesek mérsékelni, mert víztároló kapacitásuk jóval a főárhullám elindulása előtt kimerült. A Bodrog tevékenysége némileg mérsékeltebb volt, s a bal parti mellékfolyók – a Körös és Maros – árhullámának elmaradása miatt a Csongrád alatti Tisza szakaszai már nem igényeltek lényegesebb védekezést. *Rendkívüli vízállások a Felső-Tiszán* voltak, LNV (addigi legnagyobb vízállás) körüli értékűek a Közép-Tiszán, anyamederből kilépő, de nem túlságosan magas vizek az Alsó-Tiszán.

1999 márciusában a tél legvégén lehullott nagy hőmennyiség gyors olvadása, az olvadás vízhozamait fenntartó további esők a Felső-Tiszán ugyan az 1999. novemberinél kisebb árhullámot indítottak el, de a Bodrog ezzel egyesülő, jóval az LNV fölötti áradása a Közép-Tiszát az 1970 évi szinteket fél méterrel is meghaladó LNV állapotába hozta. Ezt segítették a Körös és Maros megújuló, bár rövidebb árhullámainak visszaduzzasztásai, amelyek miatt a Csongrád alatti Tisza-szakaszon is magas vízállások alakulhattak ki. *Rendkívüli vízállások most a Közép-Tiszán* voltak, de a Felső- és az Alsó-Tisza töltései is árvízvédekezést igényeltek. A Bodrog szlovákiai vízgyűjtőjén épült árvíztározók befogadó képessége annak ellenére is elégtelennek bizonyult, hogy az árhullám elindulása előtt gondoskodtak az addig tározott víz lebocsátásáról.

2000 áprilisában a télen összegyűlt hatalmas hőmennyiséget nagy intenzitású, háromnapos országos eső a Felső-Tisza és Bodrog vízgyűjtőjén hirtelen felolvasztotta, a Körös és Maros vízgyűjtőjén valamivel talán mérsékeltebb ütemben. A vízállások a Felső-Tiszán ugyan még csak megközelítették 1999. novemberi magasságaikat, de a Tisza és Bodrog egyesült árhulláma a Közép-Tiszán másfél méterrel is meghaladta az 1970. évi LNV értékeit. E magasság fenntartásában nagy szerepe volt a Körös, Maros árhullámának, s nem kis mértékben a Duna magas vízállásának is, mert ezek visszaduzzasztó hatásai nemcsak az árhullám-csúcsok tovább haladását késleltették a Közép-Tiszáról, hanem az addig elő nem fordult magas vízállások tartósságát is jelentősen megnövelhették. A *rendkívüli vízállások* folyószakasza most a Közép- és részben az Alsó-Tisza volt, de a Tisza további szakaszainak, sőt a mellékfolyóknak töltései is igen intenzív védekezési munkát igényeltek. Hogy az 1970., vagy a 2000. évi árvíz volt-e a nagyobb, ez nehezen dönthető el. 1970-ben a Tisza vízgyűjtőjén csak néhány kivételes vízmércén maradt el kevéssel a tetőzési érték az addigi LNV-től. Ez az árvíz így szinte a teljes vízgyűjtőn írta át a rekordokat. 2000-ben a folyó 350 km szakaszán alakult ki az 1970. évinél egy-másfél méterrel magasabb LNV, de a vízgyűjtő további részein a vízállások az 1970. évi értékeket éppen csak megközelítették. 1970-ben a Tisza maximális vízhozama 4000 m³/s fölött járt, 2000-ben viszont nem haladta meg a 3400 m³/s-ot.

2001 márciusában a csapadékok illetően mintha a 2000. évi előzmény ismétlődött volna: a megelőző óra hullt az azt felolvasztó eső. A Vásárosnaményban március 7-én tetőző, 941 cm LNV-t okozó árhullámot tekintve az 1998. novemberi feltételekhez hasonló helyzet alakult ki, a Szamos torkolat feletti Felső-Tiszán még magasabb vízállásokkal, mint akkor. A beregi töltésrendszer felújítása 2001. márciusig nem fejeződött be. A Tisza a magassághiányos, gyenge keresztmetszetű tivadari töltést meghágtá, majd

áttört rajta. A Felső-Tisza vízgyűjtőjén kívül azonban a Bodrogról kisebb vízmennyiségek folytak le, a Szamos, Körös és Maros vízgyűjtőjéről pedig minimálisak. Ezért már Záhony alatt megszűntek az LNV szintek. A viszonylag üres Tisza hullámtér és kiskörei tározó úgy fogadta be a Kárpátalján és a magyar Beregben katasztrófát okozó árhullámot, hogy ez Tiszabőig beleolvadt a Duna árhulláma által tartósan visszaduzzasztott Tiszába. Nem járt másként az újabb, kisebb, Vásárosnaményban március 21-én tetőző árhullám sem: annak is vége szakadt Tiszabőnél március 27-én (1. ábra).

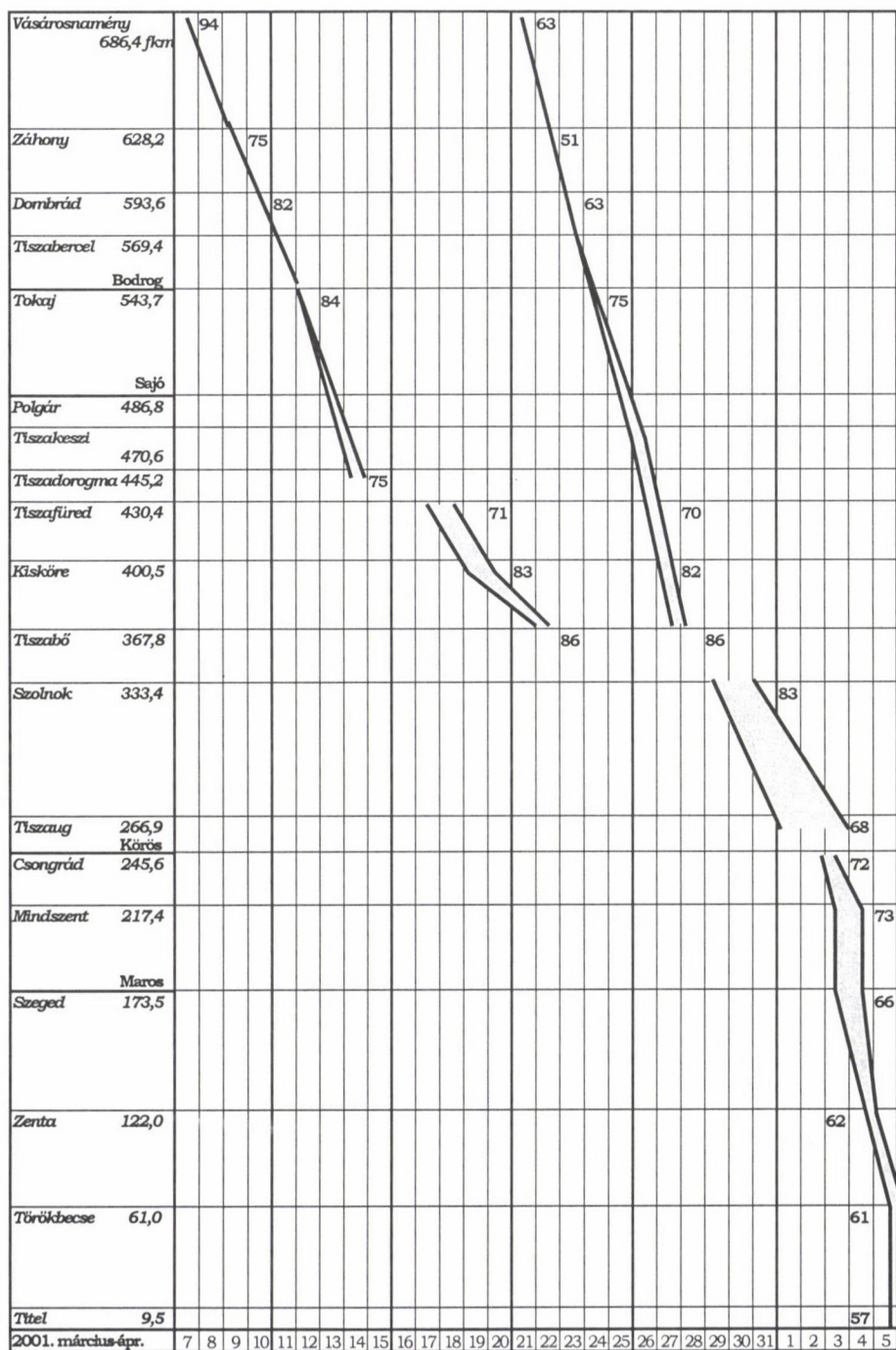
2001 márciusában a *Tisza árhullámai Szolnoktól kezdve elveszítették hidrológiai önállóságukat*. Amíg az említett két árhullám tetőzése az első esetben 35 km/nap, a másodikban 45 km/nap sebességgel – más árvizeknél egyébként megszokott ütemben – haladt Vásárosnaménytől Tiszadorogmáig, illetve Tiszabőig, addig levonulásuk Tiszabő környékén megállott, s vízállásuk Szolnoknál a március 22-től április 3-ig tartó 829–836 cm közötti kéthetes tetőző időszakkal lényegében állandósult. A szolnoki alig változó vízállások a Körös és Maros hatásának hiányában teljesen a *Duna egyidejű árhullámával vezérelt visszaduzzasztásnak* engedelmeskedtek. Alig volt képes a nagy nehezen kialakult szolnoki tetőzés 3–4 nap alatt megtenni a 66 km távolságot Tiszaugig (mintegy 20 km/nap sebességgel), pedig a lefolyási akadályokat a Tisza adott szakaszán előzetesen jórészt felszámolták. Itt mutatkozott meg ismét, hogy *a víz áramlási sebességére kell és lehet ugyan hatni meder- és hullámtérrendezéssel, de ha a főfolyó elveszíti hidrológiai önállóságát, az árhullám-tetőzés levonulásának sebességére már nem*.

Csongrádtól kezdve a Tisza anyamedrét ott már éppen csak elhagyó árhullám teljesen a Duna kénye-kedve szerint vonult tovább. Amikor a Duna elkezdte az apadást, a Tiszának sem kellett több, mint 2 és fél nap, hogy tetőzése (100 km/nap sebességgel) a titeli torkolatig siessen. Vajon, Csongrád alatt jobbak a lefolyási feltételek, mint Szolnok és Csongrád között? Ez csak a Duna alakította esetleges hidraulikai körülményekkel, de nem a meder adottságaival magyarázható.

Tehát *ahány árhullám, annyi tanulság, ahány hidrológiai alapfeltétel, annyi árvízvédekezési lehetőség és megoldás!* Ezért kerülendő a tiszai árvizek kezelését illetően a kellő körültekintés nélküli általánosítások. Ezeknek tudatában kell megvizsgálnunk, mit lehet tenni a továbbiakban a Tisza árvízvédelmének fenntartása vagy javítása érdekében.

Hegyvidéki erdők és tározók

Ukrán és román adatok szerint a *Felső-Tisza* Tivadar feletti külföldi vízgyűjtőin jelenleg összesen kereken 6400 km² az erdővel borított terület. Az erdők nagyjából 100 mm-ben kifejezhető víztározó kapacitását tekintve ez annyit jelent, hogy az erdők alatti talaj és alomtakaró legfeljebb 640 millió m³ vizet képes magába fogadni. Ha ez a teljes tározótér mindenkor ténylegesen rendelkezésre állna, ebbe (a csúcs-vízhozam mellett) a Felső-Tisza 2 napi árvízhozama sem volna elhelyezhető. Kérdés, hogy az árvizeket kiváltó nagy esők előtt ez a potenciális felszín alatti tározótér üresen állhat-e. Az 1970. évi májusi árhullám lefolyási hányada a felső folyószakaszokon kb.

1. ábra.. A Tisza árhulláma 2001. március-áprilisi tetőzésének grafikus menetrendje

60% volt, s csak 40% jutott párolgásra és talajba szivárgásra. Az egyébként a száraz időszakokban is nedves erdei talajok, a hegyvidékek gyakori előkészítő esői mellett a nagyobb árvízi lefolyások idején a tényleges erdei tározótér számára jó, ha a potenciálisnak legfeljebb 20–25%-a alkalmas tud maradni esővizek befogadására. Csak annyit állapíthatunk meg, hogy az erdők a Tisza fél napi hozamánál inkább kevesebb, mint több vízmennyiséggel késleltethetik az árvizeket. Emiatt mondhatjuk, hogy az erdők az árvízhozamok csökkentéséhez mindenképp hozzájárulnak ugyan, de korántsem tartoznak az árvízmentesítés és árvízvédelem elsődleges, döntő eszközei közé.

Más, a közvélemény által kevésbé mérlegelt hatása is lehet még az erdőknek. Ha egy vízgyűjtőt túlerdősítenének – ez Kárpátalján és Erdélyben egyelőre nem fenyeget – azok ugyan továbbra sem lennének képesek érezhető árvíz-csökkentésre, viszont a kisvizek jelentős hányadát feltétlenül visszafognák. Az alföldi területek nyaranként vízszükébe kerülnének. Hazánkban ezért a hegyvidéki erdő-borítottsági állapotnak elsősorban a megőrzése állna érdekében, olyan gazdálkodás, amelyben a fakitermelést az erdősült területek fenntartása, folyamatos újratelepítése követi.

A hegyvidéki víztározások kérdései már a 19. századi Tisza-szabályozás munkálatai óta foglalkoztatják közvéleményünket. Kvassay Jenő mutatta ki, hogy a Tisza és mellékfolyóinak alföldi szakaszán a töltések építése és fenntartása a hegyvidéki tározások lehetőségeinek teljes kihasználása esetén sem kerülhető el, mert a főfolyó anyamedre csak a közepesnél kisebb vízhozamok elszállításához elegendő. 1918-ban, még a történelmi Magyarország viszonyainak megfelelően a „Máramaros és Ugocsa vármegyékben építhető vízierőtelepek” számbavételével párhuzamosan határozta meg Jankó-Brezovay Miklós tanulmánya a Felső-Tisza vízgyűjtőjén lehetséges víztározó-tereket. Összeállítása 77 (általában 10 millió m³-nél lényegesen kisebb) völgyelzárási lehetőséget tartalmazott, amelyekben összesen 300 millió m³ vizet lehetett volna összegyűjteni. Attól függetlenül, hogy a vízerő-hasznosítási tározók folyamatos üzeme céljára visszafogott vizek miatt az árvizek idején rendelkezésre álló „diszponibilis” tározóterek ennél lényegesen kisebbek, még az üresnek tekintett tározóterek kimutatott összessége is csak a Felső-Tisza mintegy 20 órai árvíz-mennyiségét lett volna képes (potenciálisan) magába fogadni.

1939 és 1944. közt a Felső-Tisza kárpátaljai, 1940 és 1944. közt észak-erdélyi vízgyűjtője magyar fennhatóság alatt állt, és az akkori Országos Öntözésügyi Hivatal részletesen feltárta az öntözésre és/vagy vízerő-hasznosításra alkalmas tározási lehetőségeket. Ez a feltárás a kevesebb számú, de a műszaki lehetőségek határáig kiépíthető nagyobb tározókat vette figyelembe. Mosonyi Emil 1942-ben készített táblázata szerint a Felső-Tisza kárpátaljai vízgyűjtőjén 8 völgyben összesen 510 millió m³ víz lett volna tározható, az észak-erdélyi (Visó-völgyi) tározótérben egymagában is 900 millió m³, vagyis több, mint Kárpátalján együttvéve. A Visó-völgyi, az Alföld öntözése számára is elképzelt nagy tározó létesítésének realitása 1942-ben is kétséges volt a 10 ezernél több lakos, az út, vasút és ipari létesítmények áttelepítésének szüksége miatt. Mutatja az itt ma is fennálló nehézségeket, hogy a Visó-völgyi tározásra még Ceaușescu idejében sem próbáltak vállalkozni.

A második világháborút követően a szovjet hatalom (a magyar tervek

alapján) kiépítette a *Talabor* és *Nagyág* folyókat összekötő *Tereblja-Rikszkája* vízerőművet és hozzá a 20 millió m³-es égermezői tározót, de csak felvetette itt egy további hidraulikus energiatározó létesítésének gondolatát. A 70-es évtized nemzetközi tárgyalásainak tározótér-becslése nagyjából a Mosonyi szerinti nagyságrendek mellett maradt. A jelenlegi ukrán elgondolás kizárólag árvízi csúcstározásra igénybe veendő apróbb völgyek együttesen 300 millió m³ tározási lehetőségével számol. Ez utóbbi megoldás előnye, hogy az adott összterefogat hirtelen árvizek esetén diszponibilis volna. De még így is csak egyes kisebb rész-vízgyűjtőkön várható enyhülés az árvízi megrohanások során, s a Tisza tivadari, vagy vásárosnaményi szelvényében ezek hatása legfeljebb mérséklődne. Látható, hogy mint az erdők, a *hegyvidéki tározások is kétségtelenül segítik az árvízkarok mérséklését, de annyi tározási lehetőség sem Kárpátalján, sem Észak-Erdélyben nincsen, amennyi a magyar Alföld igényeit egyúttal maradéktalanul kielégíthetné.* Az itt sem fenyegető, inkább elméletileg elképzelhető *túltározással* viszont azt lehetne elérnünk, hogy a nagy árvizeket így sem sikerülne teljesen visszafogni, ellenben a Tisza nyári vízhiányai növekednének.

Az írott és elektronikus sajtónak, vagy a riportjaikban véleményt mondóknak: politikusoknak, helyi károsultaknak évtizedes – mondhatnánk évszázados – vissza-visszatérő túlzása, ami a közvéleményt is könnyen félrevezeti, az, ha a Tisza vízrendszerében árvízi veszélyhelyzet alakul ki, rögtön az erdők, esetleg a tározók hiányára hivatkoznak, mint az árvíz tőlünk független, az utódállamok mindenkor vezetőinek nemtörődömségét sugalmazó egyetlen okára. A magyar fennhatóság sem tehetett azonban annak idején a mostaniaknál sokkal többet, legfeljebb az egységes és gyors előrejelzési, illetve védelmi intézkedési módok ma is kívánatos megvalósításában léphetett volna előbbre.

Töltésvonalozások, síkvidéki szükségtározások

Maradna még a hazai árvíz megelőzés számára a *Tisza töltésközeinek szélesítésére*, illetve az *árvíz-csúcsok síkvidéki szükségtározókban történő elhelyezésére* irányuló javaslatok magas számosságú halmaza. Másfél évszázad múltán is megkérdezzük, miért nem tervezte *Vásárhelyi Pál* a megépültnél *szélesebbre* a Tisza töltésközeit. Akkor – egyes vélemények szerint – a lefolyó víz szétterülése következtében az árvizek szintje alacsonyabb lehetne, mint ma. Sajnos, nem! Egyrészt, mert a tiszai árvizeknek kb. kétharmadában *más folyók*, mint pl. 2001-ben a *Duna*, más években a *Maros*, *Körös egyedi vagy együttes visszaduzzasztásai* határozzák meg a tetőzések időpontjait és vízszintjeit Szolnok, de néha még Kisköre alatt is, felfüggesztve a Tisza ár hullámának hidrológiai önállóságát. *Ekkor pedig közőmbös, milyen széles a töltések köze*, hiszen a víz lefolyási szintjeit nem a medersúrlódás, vagy a meder szűkület, hanem a duzzasztást okozó folyók viselkedése határozza meg. Másrészt, ha az eseti duzzasztásoktól nem, vagy kevéssé befolyásolt árvizek szintjét mégis sikerülne akár méteres nagyságrendben csökkenteni, a folyótól távolabbi töltések akkor is csak 1–2 méterrel mélyebb területeken lettek volna megépíthetők. Hiába kerülne mélyebbre a szélesítésekkel az árvizek szintje, ha a töltések a mélyebb talajfel-

szín miatt ugyanolyan magasak, vagy magasabbak volnának a megépültek-nél! A szélesebb töltésközpontok ugyanannyi – ha nem több – árvízvédekezési munkát igényelnének, mint a szűkebbek. A szélesebb hullámterek az árvizek levonulási időtartamát a feltelésükhöz szükséges többlet-idő miatt még meg is hosszabbítanák. Egyébként a Csongrád–Szeged folyószakaszon a Tisza töltései közötti hullámtér most is több km széles. Ezen a szakaszon sem alacsonyabbak az árvízszintek, mint feljebb, annál inkább sem, mert ez a szakasz könnyen és gyakran a Maros, vagy a Duna duzzasztó hatása alá kerül. Ma már egyébként a töltésvonalozás kialakult helyzetén a lakott területek, ipartelepek és közlekedési vonalak másfél évszázados bővülése és helyfoglalása miatt is lehetetlen volna változtatni.

Vásárhelyi Pál keskenyebb töltésközpontokkal és hullámterekkel kivitelezett szabályozási terve nemcsak a töltések takarékos megépítéshez szükséges terepadottságokat használta ki, hanem ezzel *egyaránt alkalmassá tette a Tiszát akár a Duna és/vagy a mellékfolyók hatása alatt álló, akár ezt a hatást nélkülöző árhullámoknak mindenkor elfogadható időtartamok alatti levezetésére.*

Síkvidéki szükségtározással az árvízveszélyt akkor lehetne csökkenteni, ha találnánk Alföldünkön a Tisza árvízhozamaihoz mérhető nagyságú tározótérfogásokat. A nagyobb árhullámok naponta is lefolyó 300–360 millió m³ vízmennyisége mellett a jelenleg geográfiailag kimutatható néhány száz millió m³ egyelőre kevés.

Vajon, miként eresztethetünk volna ki 1999-ben, vagy 2000-ben a Tisza töltésein keresztül *árvízmegcsapolás céljából* elegendő vizet, mondjuk, pl. a Hortobágyra, vagy a Tisza–Körös zugba az ilyenkor mindenképp szükséges 1000 m³/s nagyságrendben? A beregi öblözetben, ahová 2001-ben összesen 140 millió m³ juthatott ki a Tiszából – amit a tovább haladó árhullám meg sem érzett, annál inkább megéreztek a katasztrófásújtottak – ezeken a módokon nem lehetett volna segíteni. Vizsgáljuk meg mindazonáltal, hogy 1999-ben, vagy 2000-ben lehetett volna-e?

A megépült tiszai öntözővíz-kivételi műtárgyakon 60, legfeljebb 100 m³/s kieresztése volt lehetséges. Árvízkor ez csepp a tengerben. Az 1000 m³/s-hoz vagy állandó vízkivételi műtárgy lett volna szükséges, vagy a töltést kilométernyi hosszon el kellett volna dózerolni, vagy fel kellett volna robbantani, árvíz után meg újjáépíteni. Hová és hogyan kormányoztuk volna a mentett ártérbe kifolyó vizet? Töltésezett csatornákat és a tározásra kijelölt tereket lezáró töltések lettek volna szükségesek. (Amikor fő védelmi vonalaink fenntartása is éveken át nehézségekbe ütközött). Hová üritettük volna azután a szükségtározás vízmennyiségeit? Belvízként átszivattyúzva a Körös töltésein, vagy megvárva a gravitációs levezetés hetekelt igénylő feltételeit? Mit szóltak volna a környezeti- és természetvédők az élővilág elárasztás előidézte pusztításához, és különösen a kibocsátott vízben oldott, vagy az általa sodort káros, és fertőző anyagokhoz?

Ha valahol jelentős tározótér van a síkvidéken, ez elsőként maga a Tisza töltésezett medre és hullámtere. Tiszaújlak és a torkolat között az anyameder 1,5 km³ befogadóképességű, a hullámtéri meder maximális befogadóképessége az anyamederrel együtt kb. 5 km³. Ez a térfogat töltésmagasításokkal és töltéstestbővítésekkel növelhető, sőt, az előírt méretekhez képest fennálló magassági hiányok szakaszain mindenképpen növelendő.

Ez is nagy feladat, de az árvizek fölötti uralom kockáztatása semmiképp sem vállalható. 1999-ben és 2000-ben az *árvízcsökkentő síkvidéki tározásokkal a Tisza esetében nem tettünk volna mást, mint a töltések védelmére és erősítésére alapozott árvízvédekezési módszereinket, de nehézségeinket is kevésbé biztonságos és sokkal költségesebb formában a ma mentett területekre is áthelyeztük volna.*

Van-e megoldás a jövő számára? Ehhez semmi esetre sem az árvizek fenyegetéseitől újra rettegő közvélemény fellángolásai és rögtönzései, hanem a szakemberek tudományos megfontolásai vezethetnek el. A fő feltétel, hogy a Tisza közelében és a folyó hosszabb szakaszára elosztva sikerüljön több helyen összesen legalább 1,2–1,5 km³ (= 1200–1500 millió m³) tározó térfogatot műszakilag és gazdaságilag alkalmassá tenni az eddig mértékadónak tekintett vízállásoknál magasabbakat okozó vízmennyiségek befogadására – vagyis az árvízi csúcsok folyóhossz menti fokozatos „lefejezésére”. Ezeket a vizeket a töltések rögtönzött megbontása nélkül, műtárgyak (zsilipek) segítségével, kezelési szabályzat betartásával, az árvízvédekezés stratégiájába építve a vízügyi szolgálat irányításával kell kivezetni a folyóból, s ekkor lehet remény a töltésrendszer jelentőségének csökkentése nélkül a síkvidéki árvízcsúcs-tározás előnyeinek kihasználására is. Mindehhez azonban a döntéshozók és költségviselők nagyobb hivatástudatára lesz szükség.

Összegezés

A Vásárosnamény és a Tisza torkolata között 1889. óta – 112 éve – gátszakadásos katasztrófától mentes töltés- és védelmi rendszerünk megbontására a Felső-Tisza katasztrófái ellenére sincs okunk, és a legfontosabb feladat, hogy ezt a töltésrendszert ott, ahol még hiányok vannak, a régebben előírt biztonságos magasságra, s az ehhez tartozó jó anyagú és erős méretű töltéstartestekre kiépítsük, és kellő költségráfordítással ebben az állapotában folyamatosan fenntartsuk, a további fejlesztést pedig a jelenlegi jó alapokra építsük. Ahogy *Iványi Bertalan* vízügyi mérnök tanulmánya 1948-ban megállapította: „Nincs miért kételkednünk a Tisza-szabályozás helyes voltában, még nekünk, késői utódoknak sem. Az Alföld ármentesítése, a Tisza szabályozása helyes alapon indult el, és az egyedül járható úton ért célhoz. Eredményei kétségbevonhatatlanok, hibái pedig, ha ki nem is küszöbölhetők, feltétlenül ellensúlyozhatók. Végeredményben – *ha az árvizek magasságnövekedésének megfelelő védelmi berendezésekről gondoskodunk, magát a védekezést jól megszervezzük és erélyesen végrehajtjuk – a veszély súlyossága és a védelem hatékonysága között fenntartható az egyensúly.*”

IRODALOM:

- Illés Lajos – Konecsny Károly:* Az erdő hidrológiai hatása az árvizek kialakulására a Felső-Tisza vízgyűjtőjében. *Vízügyi Közlemények*, 2000. 2.
- Iványi Bertalan:* A Tisza kisvízi szabályozása. *Vízügyi Közlemények*, 1948. 2–3–4.
- Jankó-Brezovay Miklós:* Máramaros és Ugocsa vármegyében építhető vízierőtelepek. *Vízügyi Közl.*, 1939. 3–4.
- Korbély József:* A Tisza szabályozása. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó V., Debrecen, 1937.

- Kvassay Jenő*: A csekély esésű folyók szabályozásának alapelvei, különös tekintettel a Tisza völgyére. Magyar Mérnök és Építész Egylet, Budapest, 1889.
- Lászlóffy Woldemár*: A Tisza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Mosonyi Emil*: A Magyar Királyi Országos Öntözésügyi Hivatal 1942. évi jelentése. Öntözésügyi Közl., 1943. 1.
- Somlyódy László* (szerk.): A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései. 8. fejezet: *Szlávik Lajos*: Árvízvédelem. Magyar Tudományos Akadémia Vízgazdálkodási Tudományos Kutatócsoportja, Budapest, 2000.
- Somogyi Sándor* (szerk.): A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézete, Budapest, 2000.
- Szlávik Lajos*: Magyarország árvízvédelmének stratégiai kérdései. Vízügyi Közlemények, 2000. 3–4.
- Vágás István*: A Tisza árvizei. Vízdok, Budapest, 1982.
- Vásárhelyi Pál*: A Tisza folyó általános szabályozása. (A Hidrológiai Közlöny 1995. évi számában megjelent szöveg)

Solymos Rezső

Magyarország erdőstratégiája

Követelményrendszer – javaslatok

Az erdők megőrzése, fenntartása és fejlesztése a 20. század folyamán nemcsak az erdészeti szakágazat, hanem a társadalmi érdeklődés és a politika kiemelt témakörévé is vált, amelyet megkülönböztetett figyelem kísér az ezredfordulón nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt. Főleg az évszázad második felében erősödött fel és tudatosult az a felismerés, hogy:

- az erdők világméretű, globális szerepet töltenek be az élővilágban,
- a lokálisan, nemzeti (regionális) szinten jelentkező erdészeti, erdőfenntartási és erdőkezelési problémáknak ennek megfelelően nemzetközi hatása is van,
- az erdőket érő kedvezőtlen belső és külső környezeti hatások megszüntetése vagy megelőzése csak nemzetközi összefogással lehetséges,
- az erdei ökoszisztémák stabilitásának megőrzése vagy helyreállítása kizárólag ökológiai alapon, a természetközeli módszerek alkalmazásával lehetséges,
- csak ökonómiailag erős erdőgazdaság képes a 21. század tovább növekvő sokoldalú követelményeit az ökológiai és a természetvédelmi szempontok egyidejű figyelembevételével teljesíteni.

A gondok nyomán nemzetközileg és országonként is erősödtek az erdők állapotának megjavítására, a hosszú távú erdészeti célok megfogalmazására és teljesítésére vonatkozó törekvések. Ezt szolgálja egy olyan Nemzeti Erdőprogram kidolgozása, amely szervesen illeszkedik a térségi fejlesztések koncepciójába, s amely a legszélesebb körű társadalmi, kormányzati egyetértésben és támogatottságban részesül.

Nemzetközi vonatkozások

A magyarországi Nemzeti Erdőprogram (Erdőstratégia) kidolgozásának indokoltságát, tartalmi és szerkezeti összetételét csak akkor lehet helyesen meghatározni, ha kellő tájékozottsággal rendelkezünk a téma nemzetközi vonatkozásairól. Ezért először azokat a szempontokat és tényezőket tekintjük át, amelyek nyomán a Nemzeti Erdőprogram gondolata nemzetközi síkon létrejött. Ehhez kapcsolva tárgyaljuk a program nemzetközileg elfogadott értelmezését, sajátosságait.

A második világháborút követően különböző céllal nemzetközi szervezetek alakultak, amelyek többek között az erdőkkel kapcsolatos kérdéseket is világméretűen igyekeztek vizsgálni és a jelentkező problémák megoldását elősegíteni. *Ezek eredményeként megállapították, hogy:*

- a föld növekvő lakosságának kedvezőtlen életfeltételeit és életminőségét az erdők jelentős mértékben képesek javítani,
- a gazdaságilag elmaradott térségekben csökken az erdőterület,
- az iparilag fejlett országok a légszennyezés és egyéb ártalmak útján veszélyeztetik az erdők fennmaradását,
- újszerű fa- és erdőpusztulások országhatárokat nem ismerő, rendkívül nagy méretekben tizedelik egyes kontinensek erdeit,
- a szegénység enyhítése vagy a gyors jövedelemszerzés miatt a világ egyes területein az erdőket kizsarolják és megfelelő felújításukról nem gondoskodnak,
- az erdőgazdaság jövedelmezősége alacsony, a vele szemben támasztott társadalmi-gazdasági igényeket, főleg a közcélú szolgáltatásokat, úgyszólván az egész világon csak állami támogatás útján képes teljesíteni,
- a felsorolt problémák veszélyeztetik a tartamos (fenntartható) erdőgazdálkodást, ezért meg kell találni az erdők védelmét és fenntartását szolgáló nemzetközi eszközöket.

Egy évtizede folynak a tárgyalások egy globális erdőegyezményről (konvenció), amely az erdők védelmével és a tartamos erdőgazdálkodás támogatásával kapcsolatos nemzetközi eszközöket tartalmazza. Ennek tematikája szoros összefüggésben van az 1992. évi riói „Környezet és Fejlődés” konferencia (UNCED) eredményeivel. A probléma gyökerei jóval korábbra (Róma, Oslo stb.) nyúlnak vissza. A döntő előrehaladást mégis a 20. évszázad utolsó évtizede hozta meg, amikor az UNCED erdészeti jelentős határozatainak a támogatására 1995-ben megalakult az államok közötti erdő-munkacsoport (IPF). 1997 óta ezt a munkát az államok közötti erdőfórum (IFF) folytatja.

A riói konferencia nyomán kialakuló nemzetközi szabályozó rendszer tiszteletben tartja az egyes államok döntéseit, ugyanakkor jelentős hatást gyakorol erdészeti politikájukra. Tartalmilag rendkívül sokoldalú: a kereskedelmi kérdésektől a helyi lakosságnak az erdő hasznosításában való részvételéig. Nem áll azonban még rendelkezésre a meglévő eszközök integrációja, amely az egyes országoknak a tartamos erdőgazdálkodás teljes körére vonatkozó anyagát tartalmazza. *Hiányzik az egész szektort átfogó nemzeti erdészeti politika, amelyet az UNCED szorgalmaz.*

Az erdészeti szakma nemzetközileg legfontosabb globális eszköznek a *biológiai diverzitással kapcsolatos megállapodást* tekinti (CBD). A CBD az első globális dokumen-

tum, amely megkísérli egyrészt a genetikai erőforrásokat, másrészt a technológiák átadását környezeti és szociális szempontból elviselhető módon szabályozni. Szorgalmazza az erdei ökoszisztémákkal kapcsolatos ismeretek összegezését.

A klímaváltozást illető megállapodás (FCCC) hangsúlyozza az erdők éghajlatra vonatkozó hatásait. Kiemelt jelentőségű a Kyoto-protokoll, amely az üvegházhatás mérséklését szorgalmazza és kiemeli ebben az erdők szerepét.

Az elsivatagosodás elleni küzdelemről szóló megállapodás (CCD) a kopár területek és a szárazság elleni küzdelmet tűzte ki céljául. Az erdők szerepét itt abban látják, hogy fékezik a kopárok kialakulását és mérséklik a szárazságot.

A veszélyeztetett, vadon élő növény- és állatfajok védelméről 1973-ban készült nemzetközi megállapodás, amelynek értelmében ellenőrzik a veszélyeztetett fajok kereskedelmét. Az eredet- és minőségtanúsítástól várják többek között eme egyezmény erdészeti jelentőségének növelését.

A Ramsari-egyezmény a nemzetközileg jelentős vizes (ártéri) területekről, speciálisan a vízvidék élőhelyéről szintén hozzájárul az erdők védelméhez.

A világörökség keretében jelenleg 32 ökológiailag kiemelkedő jelentőségű erdészeti termőhelyet tartanak nyilván, amelyeket nemzetközi védettség alá helyeztek.

A nemzetközi intézmények és kezdeményezések szerepe az erdők védelmében és a tartamos erdőgazdálkodásban kiemelkedő. A jövőben azonban a legfontosabb intézményeknek az eddiginél jobb kapcsolatot kell egymással kiépíteniük. A nemzetközi szabályozó rendszer kialakítására irányuló kezdeményezéseikkel nemzeti szinten tartamos hatást kell elérni.

A legjelentősebb intézmények az ENSZ FAO, az EU és az IPF keretében működő ITFF, az UNEP, az UNDP, és a trópusi erdészeti akció program: TFAP.

Az erdészeti programok (PROFOR) szerepe növekszik. Fő célja nemzeti szinten a Nemzeti Erdőprogramok (NEP) támogatása, amelyek magukban foglalják a nagyközönség és a magánszféra álláspontját és véleményét is. A PROFOR lényeges szerepet szán a Nemzeti Erdőprogramok keretében a finanszírozás megújításának. Az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP) kiemelkedően fontosnak tartja a finanszírozás koncepcióját az erdők fenntartását és a tartamos erdőgazdálkodást illetően.

Az ENSZ Környezeti Programja (UNEP) szintén a biodiverzitásra helyezi a fő hangsúlyt.

A nemzetközi eszközök figyelembevétele során fontosak a rendelkezésre álló pénzeszközök, pénzforrások. A tárgyalások az erdészeti nemzetközi megállapodást kívánják elérni, de a déli államok csak mérhető kompenzáció ellenében hajlandók az erdőgazdálkodás szerkezeti átalakításában részt venni. A kereskedelempolitikai eszközök forrása a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezet (WTO), amely liberalizálási törekvéseit a déli államokra is kiterjesztette. A WTO „Kereskedelem és Környezet” munkacsoportjában vitatott téma az ökológiai és szociális szempontok, valamint az erdei termékek tanúsítványainak a szorgalmazása.

A nemzetközi erdészeti dialógus intézményesítését, különösen egy globális erdőkonvenció kérdéseit illetően az IPF résztvevői eddig még nem tudtak megállapodni. Az eszközrendszer kiszélesítése és a konszolidáció érdekében hozták létre az EU kormányközi erdészeti fórumát (IFF), amely a még nyitott kérdésekkel foglalkozik. Az utóbbi időben a nemzetközi erdészeti szakmai közösség a különböző eszközök alkalmazási és hasznosítási kérdéseit az erdészeti szabályozási rendszer deficitjének ismeri el. A megoldás a nemzeti folyamatok alapul vételében rejlik, amelyek az erdők védelmét és tartamos hasznosítását illetően eltérnek egymástól. Valamennyi erdészetileg jelentős eszköz alkalmazását nemzetközileg koordinálni kell. 2000 utánra tervezik olyan konszenzus kialakítását, amely lehetővé teszi az előrehaladást. Az EU javaslatára folytatják a vitát, amelynek a központi kérdései a következők:

- a meglévő eszközök koordinált felhasználásának támogatása
- a kommunikáció megjavítása
- együttműködés és koordináció az erdészetileg jelentős határozatokban

- *a meglévő tájékoztatási rendszer integrációja*
 - *az együttműködés megteremtése a meglévő eszközrendszerben.*
- A felsoroltakból kitűnik, hogy számos kérdést kell még egyértelműen rendezni.

Paradigmaváltás és Nemzeti Erdőprogram (NEP)

A NEP koncepciójának kifejlesztésével olyan eszközt kívánnak létrehozni, amely: elősegíti az UNCED-ből és következményeiből fakadó nemzetközi kötelezettségeknek a gyakorlatban való megvalósítását, mégpedig a regionális megállapodások és intézkedések meghatározott folyamata útján, valamint új partnerkapcsolatok alakítását teszi lehetővé, amelyek a tartamosságot helyezik előtérbe.

Az EU-Tanács vidékfejlesztéssel kapcsolatos határozata kiemeli, hogy *a NEP az erdészeti fejlesztés alapja és az erdészet területén fennálló nemzetközi kötelezettségeknek a kifejtése.* Az EU-Tanács 1998-ban döntést hozott az EU erdészeti stratégiájáról. A cél az volt, hogy az EU-tagállamok számára politikai szempontokat nevezzenek meg a nemzeti erdőprogramok megfogalmazásához. Néhány EU-tagállamban már megtették az első lépéseket a NEP kifejlesztéséhez (pl. Németország).

Az 1992. évi riói konferencia sürgette a paradigmaváltást és az „Agenda 21” a politikai alapot a tartamos (fenntartható) fejlődésre helyezte. Új együttműködési formák jelentkeznek Észak és Dél között az együttes felelősség nyomán. Az IPF által létrehozott megállapodás értelmében a NEP egy átfogó erdészetpolitikai keretet jelent a tartamos erdőgazdálkodás megvalósításához. Az UNCED határozat értelmében a Nemzeti Erdőprogramok az erdészet területén az ágazatot átfogó szempontként szolgálnak a politika, a stratégia és az akciótervek megfogalmazásához. A nemzeti fejlesztési program részei. Az ökológiai, az ökonomiai és a társadalmi paraméterek figyelembevételével a Nemzeti Erdőprogrammal elkezdődik egy folyamat, amely az erdészet területét az országok sajátossága szerint a tartamos fejlesztés átfogó stratégiájába integrálja.

Az IPF az UNCED határozata szerint a NEP néhány alapelvét a következők szerint foglalta össze:

- *az országok szuverenitása és felelőssége,*
- *együttműködési konstrukció beleértve a folyamatban érdekelt valamennyi partot,*
- *megállapodás az átfogó jogi előfeltételekben,*
- *általános és az ágazatot átfogó tervezési szempontok az erdészeti fejlesztés megvalósítása érdekében.*

A Nemzeti Erdőprogram egyrészt olyan technikai folyamat, amely magában foglalja a politika és a stratégia prioritásait és céljait, valamint ezeknek a pontos információkon alapuló tervezését és megvalósítását, másrészt egy politikai folyamatnak olyan programja, amely konzultációk és nyilvános rendezvények útján átláthatóságot teremt, lehetővé teszi a partnerek közötti tárgyalást a partikuláris érdekek figyelembevételével, folyamatos konszenzushoz vezet.

Fontos szempont a szereplők képviselőinek, feladatainak, jogainak és kötelezségeinek a meghatározása. Különös jelentősége van ebben a döntési

jogosultság decentralizálásának. Rendkívüli jelentőségű a mindenkori kormány politikai akarata, valamint az erdő növekvő számú javainak és szolgáltatásainak, beleértve a monetárisan nem kifejezhető környezetvédelmi szolgáltatásainak a felértékelése, hogy az erdőgazdaság más gazdálkodási formákkal szemben versenyképes maradjon.

A NEP gyenge pontja a politikai kapcsolat a civil társadalommal, a magánszektorral, a nemzeti csoportosulásokkal, valamint a nemzetközi szereplőkkel. A probléma megoldása érdekében dolgozták ki a *Forest Partnership Agreement* (FPA) koncepcióját. Ez elősegítheti a program megvalósítását. A Nemzeti Erdőprogram az első olyan megállapodás a nemzetközi és a nemzeti szereplők között, amely tartamosan járul hozzá az erdészeti fejlesztéséhez, s egyben az ágazati fejlesztéspolitikai célok megvalósításának nagy kihívása.

A magyarországi Nemzeti Erdőprogram (erdőstratégia) kiemelt tartalmi vonatkozásai

A magyarországi erdészeti gyakorlatban korábban nem vagy alig használt fogalmak, szakkifejezések jelentek meg annak következtében, hogy az emberiség jelentős részének figyelme az erdők felé fordult. A különböző nemzetközi szervezetek nem az egyes országok, hanem az *egész szárazföld*, vagy nagyobb térségek (Európa, EU stb.) erdőségeinek megőrzését és fejlesztését többek között úgy kívánják elősegíteni, hogy a problémakör leggyengébb pontjaiból indulnak ki és nem a fejlettebb, hanem inkább az alacsonyabb szakmai színvonalat veszik alapul. Ebből következik, hogy az egyes államoknak sajátos helyzetük és színvonaluk szerint illeszkedniük kell lokális problémáikkal a globálisan megfogalmazott programokhoz, témakörökhöz.

E tanulmány előző fejezetében megkíséreltük azokat a kérdéscsoportokat áttekinteni, amelyek a Nemzeti Erdőprogramokhoz, erdőstratégiák kialakításához nemzetközi síkon nyújtanak tájékoztatást. Ezek figyelembevételével célszerű a magyarországi feladatokat megfogalmazni.

A fogalmak értelmezése és az előírányzott feladatok rendszerbe foglalása okozza nemzetközi és hazai vonatkozásban az első gondot. Ezek egységes kialakítása nélkül a viták nemzetközi szinten parttalanná válnak és az egyes országok illeszkedései sem járhatnak maradéktalanul a kívánt eredménnyel.

Az erdészeti politika – Nemzeti Erdőprogram – erdőstratégia hármas témakörét és a hozzájuk kapcsolódó feladatokat kell elsősorban egységesen megfogalmazni, tekintettel arra, hogy szerves kapcsolatban állnak egymással. Sorrendiségük meghatározó jelentőségű. Sem a nemzetközi, sem a hazai szakirodalomban nem sikerült fellelni hármas kapcsolódásuk logikai rendjét. Tartalmi megfogalmazásuk általában heterogén. Sok esetben hosszabb körülírás útján kísérlik meg az egyes szerzők lényeges jellemzőik összefoglalását.

Nemzeti Erdőprogram kidolgozása

A Nemzeti Erdőprogram a FAO szerint: „meghatározza azokat a társadalmi és politikai kereteket, amelyek a gyakorlatban működnek, amelyek elősegítik az erdők fenntartását, kezelését és tartamos (fenntartható) fejlesztését. Azokat a folyamatokat határozza meg, amelyek során a politikai és gyakorlati kérdésekben döntenek. Ezeket a döntéseket megelőzi az a vita és párbeszéd, amelyet valamennyi érintett fél részvételével folytatnak. A döntésekért ennek megfelelően együtt vállalják a felelősséget.”

A tartamos (fenntartható) erdőgazdálkodás képezi az alapvető célkitűzést. Ennek magyarországi viszonylatban nincs újdonságtartalma, mert a szóban és egyes írásokban köztölt hazai erdőszetpolitikai céljainknak is ez az első kitétele, amely a hatályos erdőtörvényben elsőrendű szerepet kapott. Európának úgyszólván valamennyi – korszerű erdőgazdálkodást folytató – államában, így nálunk is, közel két évszázadra nyúlik vissza ez a törekvés. Két dolgot ki kell azonban emelni:

1. A tartamosság a 20. század folyamán az ökonómiai szempontokon túl az ökológiai tartamosság kritériumaival bővült, amely az egész erdei ökoszisztémára, az erdők jóléti, környezetvédelmi, természetvédelmi és szociális szolgáltatásaira (szerepére), valamint az anyagi jellegű hasznának a fenntarthatóságára vonatkozik,
2. A NEP megvitatására széles társadalmi és politikai körben kerül sor, amely tükrözi az erdők iránti megnövekedett figyelmet, a társadalmi kapcsolatok kiemelkedő jelentőségét az erdészeti döntésekben, s társadalmi egyetértést, politikai támogatást biztosít az erdészeti intézkedésekhez (erdőművelés, fakitermelés, erdővédelem stb.), megteremti hosszú távon a sokoldalú illeszkedést a többi gazdasági ágazathoz.

Mindkét kiemelt szempont az eddigieknél több gyakorlati intézkedést igényel.

A Nemzeti Erdőprogramok elkészítésének alapelveit, amelyeket 1999 szeptemberében Tullnban fogadtak el, Magyarország már a korábbi évek folyamán elfogadta és a gyakorlatban alkalmazza. Ennek ellenére a jövőre vonatkozó kidolgozás számottevő feladatot jelent és a témában való jártasságot, hozzáértést igényel.

Az MTA Erdészeti Bizottsága által 2000 elején tárgyalt tervezet *megfelelő* kiinduló alapot nyújt e munka megkezdéséhez. A tervezetben foglaltak szerint:

1. A *Nemzeti Erdőnyilatkozat* elkészítése és elfogadtatása nem okozhat problémát. Ennek a lényege a tartamos erdőgazdálkodás, amelyet az 1996-ban elfogadott erdő- és természetvédelmi törvények külön-külön is garantálnak.

2. Az *erdészeti ágazat elemzésének* első része, amely az erdők és az erdészet állapotára és helyzetére vonatkozik, az ÁESZ útján rendelkezésre áll. Jelentős munkát igényel azonban a többi ágazathoz való illesztés. A térségfejlesztési programokban a téma szerepel ugyan, de részletesebb kifejtése még nem történt meg.

3. A *jogi és szervezeti (intézményi)* kérdéseket is először az erdészeti politikában kell megfogalmazni és ezt követően a NEP-ben részletezni.

4. A *stratégiai fejlesztési terv* forrása is az elfogadott erdészeti politika.

Abban az esetben, ha a Nemzeti Erdőstratégiát a NEP-től különválasztva tárgyaljuk, ismételten hangsúlyozni kell, hogy a NEP kidolgozása meg kell, hogy előzze az Erdőstratégiát. Tisztázni kell ismételten a fogalmak tartal-

mát, mert az Erdőstratégiát és annak határait illetően szakmai és a szakmán kívüli körökben egyaránt hiányzik az egyértelmű megfogalmazás. Átfedések tapasztalhatók a stratégiai és az operatív intézkedéseket, eszközöket illetően is. Tanulmányok, különböző előterjesztések és előadások sora igazolja a felfogások heterogenitását, a kérdések, témakörök rendszertelen ismertetését és keverését nemzetközi és hazai vonatkozásban egyaránt.

Mielőtt a hazai Erdőstratégia kialakítását megkezdenénk, el kell egyértelműen dönteni, hogy: elkészül-e a Nemzeti Erdészeti Politika, ezután beterjeszthető-e a Parlament elé, ezt követi-e a Nemzeti Erdőprogram kidolgozása, majd társadalmi, politikai és kormányzati szintű megvitatása és elfogadása, az Erdőstratégia kialakítása milyen mélységű és időtávú legyen.

Függelék

Javaslat az erdőstratégia tartalmára

Az erdőstratégia a hosszú távú erdészeti célok megvalósítását szolgáló feladatok teljesítésének szakmai (gazdasági), jogi és szervezeti vonatkozásait tartalmazza, szervesen illeszkedve az országos és regionális tervek megvalósításához. Kialakítása olyan részletességű, hogy a rövid távú operatív intézkedésekhez is alapul szolgál. Tekintettel arra, hogy az erdészeti politikához hasonlóan ez is sajátos megfogalmazás, célszerű mindkettőt megvitatni és ennek függvényében változatlanul vagy változtatással elfogadni.

Szakmai vonatkozások

1. Az erdészeti politikának megfelelő célok és az erdőprogramban szereplő feladatok alapján ki kell dolgozni a tartamos (fenntartható) erdőgazdálkodás általános irányelveit *a biodiverzitásra, a genetikai sokféleség fenntartására, az erdők stabilitásának megőrzésére és fejlesztésére vonatkozóan, és a különböző rendeltetésnek megfelelő irányelveit a fatermesztésre, a környezet és természet (élővilág) védelemre, a közjóléti, üdülési, szociális szolgáltatásokra vonatkozóan.*

2. Az első pontban részletezettek függvényében el kell készíteni a szakmai útmutatókat a következők szerint: az ökológiai (termőhelyi) adottságok feltárása, meghatározása, szaporítóanyag-termelés, természetes és mesterséges erdőfelújítás, erdőtelepítés, erdőnevelés, erdőhasználat, műszaki fejlesztés, erdővédelem, erdőrendezés, üzemgazdaság, erdőértékelés (erdővagyon-gazdálkodás), szaktanácsadás.

A szakmai útmutatóknak ki kell terjedniük a feladatok tervezésére, megvalósításuk szervezésére és az ellenőrzésére is.

Jogi vonatkozások

- a hatályos jogszabályok áttekintése, különös figyelemmel a vonatkozó törvényekre,
- új jogszabályok alkotása, ha a kitűzött célok és a feladatok megvalósítása miatt ez szükséges,
- tulajdonjogi kérdések rendezése.

Szervezeti, intézményi vonatkozások, állami támogatás, finanszírozás

- a gazdasági és intézményi szervezet felülvizsgálata és a jövő feladatainak megfelelő továbbfejlesztése erdészeti igazgatási, állami és magánerdőkre vonatkozóan egyaránt,
- a kutatási és az oktatási intézmények működésének, tevékenységük tartalmi vonatkozásainak értékelése a jövőt illető szakmai követelmények függvényében, az értékeléstől függő változtatásokat illető javaslatok kialakítása.
- az erdőgazdálkodás finanszírozási rendszerének teljes körű felülvizsgálata, az állami szerepvállalás és a termelési feladatok függvényben, a jövedelmezőség áttekintése.

Társadalmi kapcsolatok

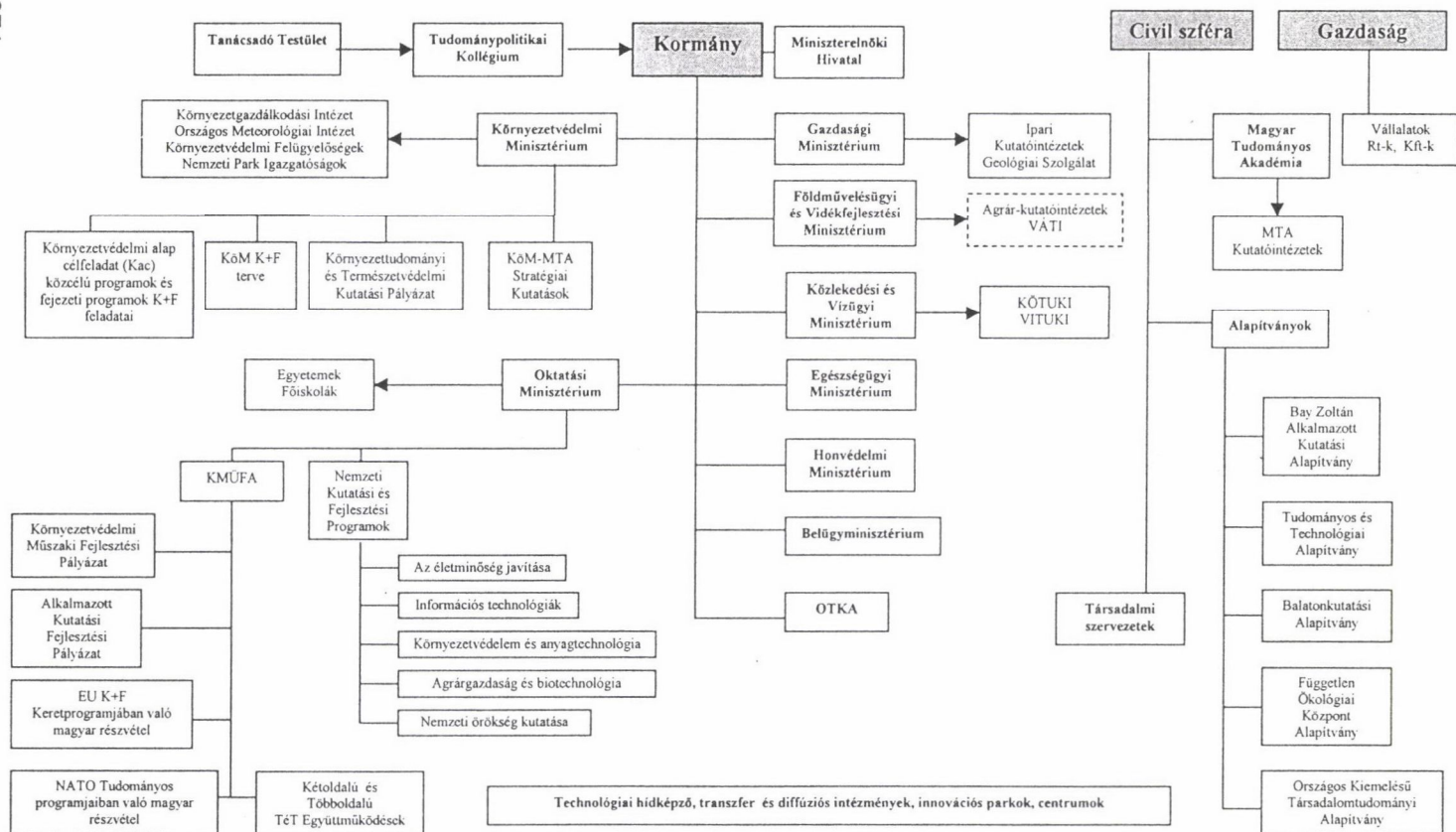
Az erdőstratégia legsürgősebben megoldandó fejezete a társadalmi kapcsolatok fejlesztése. A fejlesztés módját és lehetőségeit, tér- és időbeni tervét a lehető legrészletesebben ki kell dolgozni.

Kölcsei Tamás – Ligetiné Nechay Erzsébet

Környezet- és természetvédelmi kutatások koordinációja

A magyar környezetpolitikai és környezettudományi célkitűzéseket az országgyűlés 83/1997 (IX.26.) határozatával elfogadott Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP 1997–2002) határozta meg. Ehhez kapcsolódva indult a Nemzeti Környezetvédelmi K + F program, amelynek elsődleges végrehajtási kereteit a Környezetvédelmi Minisztérium (KÖM) szervezésében meghirdetett Országos Környezettudományi és Természetvédelmi Kutatási Pályázat, továbbá a KÖM-OM közös szervezésében meghirdetett Környezetvédelmi Műszaki Fejlesztési Pályázat, valamint a KÖM-MTA Stratégiai Kutatási Program és a tárcaszintű kutatási programok jelentik. A környezetvédelmi tárcának ezekre a kutatásokra „hivatalból” van kellő rálátása, de egyre sürgetőbb az igény, hogy a tárcaszintű kutatások körét messze túllépve az egész országban folyó környezet- és természetvédelmi kutatásokról ne csak áttekintése, de mások számára is nyitott információs rendszere, naprakész nyilvántartása legyen.

A hazai környezetvédelmi K+F országos intézményrendszere lényegében 3 alappilléren nyugszik (1. ábra). Az államigazgatási szféra a *minisztériumok* (tárcához tartozó intézmények), országos hatáskörű szervek tevékenységére épít, a civil szféra „csúcsát” az *MTA* foglalja el, a harmadik pillért a kutatási,

1. ábra. Magyarországi környezetvédelmi, természetvédelmi kutatások és műszaki fejlesztések rendszere

fejlesztési és innovációs tevékenységet végző akadémiai intézetek, egyetemek, felsőoktatási intézmények, vállalati *kutatóhelyek* képezik. A K+F tevékenység bonyolult intézményi rendszere is jól tükrözi a környezet- és természetvédelem ágazatköziségét.

A tudományok hagyományos felosztását tekintve a környezettudomány *interdiszciplináris* terület. Olyan új tudományág, amely vizsgálati tárgykörét a biológia, a kémia, a fizika, a földtudományok, a matematika módszereinek és eredményeinek felhasználásával tanulmányozza. Kiemelt fontosságát az egymással globális kölcsönhatásban lévő – az atmoszférában, hidroszférában, bioszférában és geoszférában zajló – anyagáramlási körforgalom folyamatai adják. Ezért egyre nagyobb figyelem irányul a *rendszerszemléletű kutatásokra*, amelyekben a korábban külön tudományterületeken dolgozó kutatók *együttesen* vizsgálják az ökológiai rendszerek, végső soron az egész földi bioszféra működését.

A környezetvédelmi K+F területén a *koordinációs feladatokat* a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. sz. törvény rendelkezése határozza meg:

„53.§ /2/ A környezet állapotának megismerésére és a környezetvédelem fejlesztésére irányuló kutatás kiemelten támogatott kutatási feladat. E kutatások összehangolása, támogatása, értékelése és az állami környezetvédelmi kutatási célok teljesítésének biztosítása – a tudományos kutatásokért felelős miniszterrel együttműködésben – a környezetvédelmi miniszter feladata.”

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény is a kiemelt célkitűzések között (1.§) tartja számon „a természet védelmével kapcsolatos kutatási és tudományos tevékenység irányítását és támogatását”.

Az iménti megközelítésben tehát a kutatások (ezen belül itt természetesen csak a környezet- és természetvédelemre vonatkozó) összehangolásáért a KöM minisztere felelős – a tudományos kutatásokért felelős oktatási miniszterrel együttműködve.

A fejlett nyugati országokban a kutatásszervezési feladatokat jobbra egy *országos hatáskörű*, államigazgatási (többnyire minisztériumi szintű) szervezet látja el, amely az érintettek bevonásával meghatározza a stratégiailag fontos prioritásokat, országos K+F koncepciókat, tervekét készít, s ellátja a K+F tevékenység országos *koordinációját*. Hazánkban ilyen széles körű koordinációt megvalósító szervezet nincs, bár az Oktatási Minisztérium – az OMFB feladatkörét átvéve – egyre jelentősebb *irányítói* feladatkört lát el. Ennek szerves részét képezik az OM irányításával indított *Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok* (bennük a környezettudományokkal kapcsolatos kutatások is), amelyek várhatóan jelentős előrehaladást eredményeznek mind a kutatásban általában, mind kifejezetten a környezetvédelmi kutatások területén.

Mindezek miatt nem kétséges, hogy a hazai tudományszervezésnek a közeljövőben egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatát a K+F tevékenység *országos koordinációjának* hatékony megvalósítása jelenti.

Jelenleg tehát még nincs megoldva az *országos szintű kutatáskoordináció*, ennek hiányában pedig egy országos K+F *nyilvántartás sem*, esetünkben a *környezet- és természetvédelmi kutatási eredmények országos információs rendszere*. Mielőtt e fájó hiányosság miatti kesergésbe kezdünk, érdemes pár gondolat erejéig az információs rendszer kiépítésének elmara-

dásával kapcsolatos okokat keresni, s az erről kiállított igencsak gyenge bizonyítványunkat magyarázni.

Korábban létezett ugyan egy *általános K+F nyilvántartás*, de 1989-től – az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) ilyen jellegű hatáskörének visszavonása óta – gyakorlatilag *nincs országos K+F nyilvántartás*. Enélkül pedig nem működhet hatékony országos K+F tervezés és koordináció, hiszen a különböző szervezetekben állami forrásokból megvalósuló K+F témaköröket sem ismerjük teljes körűen. Ezért a KöM többször is javasolta, hogy az OM irányításával épüljön ki – az állami forrásokból megvalósuló kutatások-fejlesztések – *országos információs rendszere*. Véleményünk szerint ennek megvalósítása a magyar kutatáskoordináció *alapkérdése*.

A *környezet- és természetvédelmi* kutatásokat kiragadva sem egyszerűsödik a kép, minthogy ez utóbbi kutatások rendszere rendkívül bonyolult. A környezettudományok – interdiszciplináris jellegük miatt – szinte minden tudományágat és tevékenységet érintve nem szoríthatók be egyetlen tárca, esetünkben a KöM keretei közé. Miként nagy horderejű kutatások folynak vízügyi (Közlekedési és Vízügyi Minisztérium), fenntartható, környezetbarát mezőgazdasági (FVM) vagy környezet-egészségügyi vonalon (EüM), az Oktatási Minisztérium kebelében működő Kutatás-fejlesztési Helyettes Államtitkárság által végzett szerteágazó kutatási koordinációt is nehéz áttekinteni. A civil szféra csúcán álló MTA a hozzá tartozó kutatóintézetek révén, valamint az alapítványok és vállalatok által végzett kutatások színfoltjaival tovább gazdagodik a már-már áttekinthetetlenné tarkult kép.

S eddig csak a *hazai* keretek között folyó kutatásokról szoltunk, a különböző *nemzetközi* egyezményeken alapuló közös, tehát a nemzetközi vérkeringésbe bekapcsolódó kutatásokat meg sem említve. Elég csak az EUREKA, a COST és a NATO, de mindenekelőtt az EU 5. K+F keretprogramjának gazdag kutatási választékába belepillantani.

Összességében tehát a környezettudományok interdiszciplináris jellege, valamint kutatásainak számos tárca és intézmény irányítása közti megoszlása miatt a kutatási eredmények sűrűjében – országos szinten –, de még „általában” sem lehet eligazodni. Égetően fontos lenne ennek az információs „dzsungelnek” a feltárása, egyáltalán az egyszerű és gyors eligazodás feltételeinek megteremtése, különben elveszünk és eltévedünk az értékes „részinformációk” útvesztőin.

A sötéten ecsetelt gondok nem új keletűek, miként már a Nemzeti Környezetvédelmi Program (NKP) is utal arra, hogy „bár jelenleg is sokféle környezetvédelmi vonatkozású adatbázis van, amelyekben rendkívül nagy mennyiségű adatot halmoztak fel, az adatok feldolgozása, az eddig és jelenleg is folyamatosan gyűjtött adatok *rendszerezése* csak részben megoldott”. Ugyanakkor itt jobbra a szó szűk értelmében vett „adatokról” van szó, nem pedig magukról a kutatásokat felölelő információkról, az elért és hasznosítható K+F eredményekről.

Az említett NKP nagy súlyt kívánt fektetni a környezetvédelmi *információs rendszer* létrehozására és fejlesztésére. Minthogy a környezeti információs rendszerek ágazati-szakmai rendszerekből állnak, ezek *szintéziseként* kellene kialakítani egy *központi rendszert*, melyben az adatokhoz való hozzáférés biztosított lenne. Tehát egyrészt meg kellene teremteni ill. fejleszteni

kellene a környezetvédelmi adatok információs rendszerét, másrészt maguknak a lezárt és folyamatban lévő kutatások nyilvántartását kellene megszervezni. Nyilvánvalóan ez utóbbi feladat megoldása tartozik, jobban mondva tartozhat a KöM-ön belül a Kutatási és Műszaki Fejlesztési Osztály szakmai illetékességébe.

A környezetvédelmi tárca a K+F nyilvántartás megszervezése fontosságának tudatában már évek óta vezet naprakész *nyilvántartást*, amely a *tárcához*, a tárca irányítása alá tartozó kutatásokról. Ebben a tárca K+F szerződéseit, pályázatait, forrásait, kötelezettségvállalásait, ráfordításait, a kutatóhelyeket, kutatókat tartalmazó adatokat vezetjük s aktualizáljuk. Ily módon lehetőség kínálkozik a különböző szervezetekben folyó K+F tevékenységek összehangolására, azok hatékonyságának fokozására, a K+F tervezéssel kapcsolatos döntések alátámasztására, a keretekkel való tervszerű gazdálkodás megalapozására, tájékoztató, döntéselőkészítő anyagok gyors összeállítására.

Nyilvánvalóan a tárcaszintre szűkített K+F nyilvántartás számos előnye ellenére csak *szűk „szeletet”* érint, s nem tud komolyabb áttekintést adni az országban folyó környezetvédelmi kutatásokról, pedig erre égető szükség lenne. Ennek a régóta fennálló igénynek a feszítésében, az országos kutatásszervezési rendszer hiányosságainak ellensúlyozására a KöM – túllépve az eddig csak tárcaszintű kutatásokra korlátozódó nyilvántartási rendszeren – a *környezet- és természetvédelem telje körül, országos vertikumára kiterjedő országos K+F információs rendszer* kifejlesztésére vállalkozott. Tette ezt annak reményében, hogy erre alapozva lehessen majd összehangolni a különböző szervezetekben folyó környezet- és természetvédelmi kutatásokat.

A megkezdett munka fázisainak leírására kár szót vesztegetni, hisz csak maga az elérendő cél: az országos szintű nyilvántartás kialakításával járó – régóta feltárt – előnyök ismerete tarthat érdeklődésre számot. Egyelőre az adatok begyűjtése van folyamatban, azaz a környezet- és természetvédelmi kutatással foglalkozó intézményektől (tárcákra, az MTA-ra, a civil és vállalati szférához tartozó kutatási intézményekre, részlegekre kiterjedően) folyik az adatok begyűjtése, s azoknak a jól kialakított „*szerkezeti vázba*” való beépítése.

Egy olyan információs rendszer körvonalai bontakoznak ki, ahol minden információ a „*helyén*” van (jobban mondva: lesz), ahol tárgyszavas lekérdezés alapján egy adott kutatási témával kapcsolatos minden adat kigyűjthető. Így lehetőség lesz az eddig esetleg párhuzamosan folyó kutatások, témaátfedések feltárására, esetleg az eddig egymásról mit sem tudó, de közel vagy teljesen azonos témában kutatók összehozására, erőik koncentrálására.

A rendszer révén bárki hozzájuthat az adatokhoz, a kutatásokhoz társat találhat, a tapasztalatokat kicserélhetik, mások eredményeit megismerhetik. A kutatásirányítás legfelsőbb szintjén is áttekintés szerezhető a folyamatban lévő és a lezárt kutatások állásáról, eredményeiről, mely ismeretek sokat segíthetnek a kutatási irányok felvázolásában, a trendek meghatározásában, egyáltalán a *tudománypolitika* alakításában is.

Óriási előnyt jelent majd a rendszer nyitottsága, minthogy bárki hozzájuthat a kívánt adatokhoz. Nyilvánvalóan a kölcsönösség elvét kell feltéte-

leznünk, minthogy csak akkor működik olajozottan a rendszer, ha aktuális adatokkal töltődik fel, ez pedig a partnerektől folyamatos adatszolgáltatást, információátadást feltételez.

Az út elején állunk, de már most is élénk érdeklődés és pozitív hozzáállás tapasztalható a kutatási szféra szinte valamennyi résztvevőjétől. A „bizalmat” a rendszer azzal kapta meg, hogy a felkért partnerektől *tömegesen* áramlanak az adatok, melyeket a Környezetgazdálkodási Intézetben (KGI) a Kutatási és Fejlesztési Osztály megalakulásával hamarosan bevisznek a rendszerbe. A folyamatosan épülő és újabb adatokkal gazdagodó rendszer egyrészt lehetővé teszi az oly régóta hiányolt országos szintű K+F nyilvántartás megteremtését, másrészt nagyban hozzásegít a *kutatási koordináció* alapjainak lerakásához. A súlyosbodó környezetvédelmi gondok és az előttünk tornyosuló kutatási feladatok szorításában nem túlzás azt állítani, hogy a rendszer létrehozása nemcsak a környezet- és természetvédelmi kutatás, hanem a hazai *tudománypolitika* fontos eleme is. A kezdeményezés sikerét a mindennapok gyakorlatának kell majd igazolnia. Reményeink szerint a rendszerünk kiépítését – rövid időn belül – követi az OM országos szintű K+F információs rendszerének kifejlesztése is.

Helyreigazítás

A Magyar Tudomány 2001. májusi számának 596. oldalán Freund Tamás és Benedeczky István jegyzetének első bekezdésébe sajnálatos hiba csúszott. A bekezdés helyes szövege az alábbi:

A „The Royal Society of London” az Egyesült Angol Királyság független tudományos akadémiájaként 1660-ban létesült, tehát a világ első és legrégebb tudományos akadémiája. Somogyi Péter pedig a Magyar Tudományos Akadémia első kutatója, aki ennek a rangos tudós társaságnak 2000. július 14-én rendes tagja (Fellow) lett.

Megjegyzések a természettudományi tanárok képzésének aggasztó problémáiról

Major Péter cikke: A felsőoktatás néhány problémájáról (Magyar Tudomány 2001. április, 477 o.) készítetett arra, hogy megírjam észrevételeimet, amelyek évek óta aggodalommal töltenek el egyetemi tanári munkám kapcsán. Ezt most nem azért teszem, mintha azt remélném, hogy az érintettek tesznek valamit a bajok orvoslására; hanem csupán azért, hogy a lelkiismeretemet megnyugtassam, és úgy lépjek majd le erről a pályáról, hogy én megtettem a kötelességemet, az általam problémáknak ítélt dolgokra felhívtam az illetékesek figyelmét. Tulajdonképpen azt is mondhatom, hogy a több mint fél évszázados tanári munkám, és e pálya iránti elkötelezettségem és hivatástudatom nem engedi, hogy ezeket elhallgassam.

Az Eötvös Egyetemen tanítok 1950 óta és immár negyven éve egyetemi tanárként. Fizikusokat és fizika szakos tanárjelölteket tanítottam, és tanárjelölteket tanítok ma is. Oktatói tevékenységemre visszagondolva, úgy tűnik, hogy kb. hatvan százalékban tanárjelöltekkel foglalkoztam. Ez tudatos volt részemről, mert itt élhettem ki a pedagógiai tevékenységemnek azt a spontán megnyilvánulását, ami az oktatás szakmai tudományos részén túl az emberi kapcsolatokat, a tanár-diák viszony mindig időszerű vonatkozásait is mélyen érinti. Szerettem felhívni a hallgatóim figyelmét arra, hogy az egyes fizikai jelenségek tanításánál milyen módszertani szempontok segíthetik a jobb megértést. Másrészt, mindig azt hittem, és ma is vallom, hogy egy nemzet jövője szempontjából meghatározó szerepük van a tanároknak. Felkészítésük felelősségteljes munkájukra nagyszerű feladat.

Tapasztalataimra támaszkodva a következőkben felemlítek néhány problémát, amit én nem tartok jónak, és ha rajtam múlna, gyorsan változtatnék rajta.

Magyarországon általában kétszakos tanárokat képeztek a középiskolák számára, amennyire én visszaemlékszem, mindig. Kivéve a néhány évvel ezelőtti pár évet. Az én szakterületemen a fizika a matematikával vagy a kémiával párosult. Tehát matematika-fizika és fizika-kémia tanárszakok voltak. Az egyszakos tanárképzés azonnal mutatkozó bajait úgy próbálták feloldani, hogy a fizika mellé bármilyen szak felvételét lehetővé tették. (Úgy gondolom, hogy ez az oktatásban is hibásan elburjánzó liberalizmus jegyében történt!) Ez a vegyes szakpárosítás azt eredményezte, hogy a fizika sza-

kos tanárjelöltek matematikai előképzettsége teljesen inhomogén. Az elméleti fizikai oktatás szigorú matematikai ismeretekre épül, ezért nagy gondot okoz az előadónak olyan hallgatósággal foglalkozni, amelynek a matematikai tudása nagyon különböző. Vissza kellene állítani a korábbi, fentebb említett, két jól bevált szakpárosítást. Megengedve, hogy harmadiknak még felvehessenek valamilyen szorosan kapcsolódó szakot is, például a csillagászatot vagy a számítástechnikát.

Pár évvel ezelőtt egy tévébeszélgetésben szóvá tettem, hogy meglehetősen alacsony pontszámmal is felvesznek hallgatókat, nemcsak a tanárszakokon, hanem pl. a fizikus szakon is. Úgy emlékszem, hogy ebben az ELTE a vidéki egyetemeken is túltesz, mert itt a 70 körüli pontokig lemennek. Ez magától értetődően a színvonal csökkenését vonja maga után. Ebben a – nézetem szerint hibás – döntésben az a szemlélet nyilvánul meg, hogy mivel az egyetemek a felvett hallgatók után kapják a működésükhöz szükséges anyagi támogatást, a korábban érvényes magasabb színvonalból engedve növelik a hallgatók számát. Persze a minisztérium által megállapított ún. normatív támogatás még így sem fedezi a reálisan felmerülő költségeket. Egyetemünk évek óta hiányban szenved, és állandóan napirenden van az oktatói létszám szükséges csökkentése. (Ismereteim a Természettudományi Karra vonatkoznak.) A nagy probléma az utóbbi időben, hogy még az ilyen alacsony felvételi pontszámok mellett is elképesztően alacsony a fizika szakos tanárjelöltek száma. Ha ezt a drasztikus csökkenést valamilyen kormányzati intézkedéssel nem állítják meg, akkor hamar bekövetkezik az a nem kívánatos állapot, hogy nem lesznek kezdő fizikatanárok. Külföldön hosszabb időt eltöltött munkatársaimtól tudom, hogy ez a probléma néhány nyugati országban már korábban felmerült, és a fizikatanárok fizetésének két-háromszorosára történt emelésével próbálták megoldani. Nem tudom, milyen sikerrel. Azért, hogy számszerűen is érzékeltessem a létszám nagymérvű csökkenését, megemlítem, hogy nálunk az ELTE-n korábban, hosszú éveken keresztül 100–120 hallgatót vettünk fel a matematika-fizika szakra, 20–25-öt a fizika-kémiára. Ebben a félévben másodéves fizika szakos tanárjelölteket tanítok. 25-en vannak a korábbi 120–140-nel szemben. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a gyereklétszám is csökkent az iskolákban, akkor is elképesztően nagy ez a csökkenés. A közoktatásért felelős vezetőknek sürgősen tenni kell valamit a helyzet kedvező irányú megváltoztatása érdekében.

A matematika, fizika és a számítástudomány iránt érdeklődő diákok előtt a tanári pályánál sokkal kedvezőbb anyagi feltételű pályák vannak, és ezért általában a szerényebb képességű diákok jelentkeznek tanárjelöltnek. Ez a vizsgaeredményekben is megmutatkozik. Elvértve akad egy-egy olyan tanár szakos hallgatóm, akinek a felelete dicséretet érdemlően kitűnő és szép. Az a tapasztalatom, hogy a fizika szakos tanárjelöltek szakmai szintje közepeszerű. Nem biztos, hogy ennek okát a középiskolai oktatásban kell keresni, mert lehet, hogy a tehetségesebbek más egyetemekre vagy szakokra mennek. Régebben, amikor még nagyobb létszámú hallgatóságot tanítottam, minden tanár szakos évfolyamon volt néhány hallgató, akik fokozottan érdeklődtek a tantárgy iránt. Az ilyen diákok részére a következő félévben rendszeresen tartottam speciális előadást vagy szemináriumot a kötelező előadásokon nem szereplő érdekes témakörökből. Ma, sajnos nemigen van

igény az ilyen külön előadásokra. Szomorúan veszem tudomásul. Régebben voltak olyan tanárjelölt tanítványaim is, akik az oklevelük megszerzése után, tanári munkájuk mellett doktoráltak fizikából. Ilyen hallgatóm már régen nem volt. Hasonlóképpen bánt az is, hogy a hallgatóságnak csak mintegy a fele jár el az előadásokra. Ez talán összefügg azzal, hogy több tankönyv (magyar és idegen nyelvű egyaránt) segíti a hallgatókat a tanulásban. Én azonban nem győzöm eléggé hangsúlyozni az előadás jelentőségét. Ott mutatkozik meg ugyanis az előadó tanár egyénisége. Ott derül ki, hogy mire teszi a hangsúlyt, mit tart lényegesebbnek. Így tehát az általa írott tankönyvek is csak segédeszközként szolgálnak az oktatásban.

Nagyon nagy problémát tapasztalok a vizsgákon. Az egyetemi hallgatók nem tudnak szóban felelni. Szinte alig tudják magukat értelmes mondatokkal kifejezni. Még akkor sem, ha egyébként tudják az anyagot. Ez a tanárjelölteknek különösen nagy hiba, mert a leendő munkájuk nem nélkülözheti az értelmes, szép magyar beszédet. Ennek okát én abban látom, hogy a középiskolában (de az általános iskolában is, miként azt az unokámnál tapasztalom) inkább az írásbeli feleltetés a divat. Ezért a problémáért a középiskolai oktatást hibáztatom.

Néhány évtizeddel ezelőtt felmerült a minisztérium részéről az egységes tanárképzés gondolata. Ez alatt azt kell érteni, hogy ugyanazt a képzést kapná az általános iskolában és a középiskolában tanító tanár. Sok-sok értekezleten vettem részt ebben a témakörben. Néhány évvel ezelőtt az Országos Köznevelési Tanácsban is foglalkoztunk vele. Különböző vélemények hangzottak el, de úgy tudom, hogy a megoldás még várat magára. Az egyetemek a gimnáziumok számára képeznek tanárokat, a tanárképző főiskolák pedig az általános iskolák részére. A társadalmi rendszer megváltozása után a helyzet bonyolultabbá vált, mert ma már vannak négy-, hat- és nyolcosztályú gimnáziumok. Sőt, úgy tudom, hogy tizenkét osztályos iskolák is. A tanárképzés megőrizte a kétfokozatú rendszert. Lehet annak húsz éve már, hogy az ELTE Természettudományi Karán fizikus és matematikus kollégákkal együtt kidolgoztunk egy tantervet, amelynek az volt a lényeges vonása, hogy a szakmai tárgyakat az első két évben együtt hallgatják a matematika-fizika szakos tanárjelöltek, és a második év végi szigorlat után ágazik el kétfelé a képzés, egyetemi, illetve főiskolai szintre. A pedagógiai és pszichológiai oktatás végig együtt menne. Ezen a téren tehát megvalósulna az egységes képzés, a szakmai tárgyakban viszont kétszintű lenne. Egy tanulócsoporthoz (ami akkor 15–18 hallgató volt) rektori engedéllyel, kísérleti jelleggel kipróbáltuk a tantervet. A négyéves teljes kifutás után az eredményt kiértékelte a kar vezetése, és bevezetésre jónak találta. Hogy miért nem valósult meg mégsem, nem tudom. A felsőoktatási intézmények integrálódása során a tanárképző főiskolák egyetemekhez csatolódtak. Így megteremtődtek azok a feltételek, amelyek az egységes tanárképzéshez kellenek. Nekem az a véleményem, hogy a természettudományi szakokon az egységes alapozásra épülő kétszintű tanárképzés a célnak jobban megfelel. A pedagógiai és pszichológiai foglalkozások természetesen egységesek lennének szerintem is. A szakmai, különösen a magas szintű elméleti tárgyak oktatásánál meg kellene engedni a kétszintű képzést. Ez lehetővé tenné az érintett diákoknak, hogy felemelt fővel átmenjenek a kevesebb elméleti tárgyakat tartalmazó főiskolai szintre. Utóbbi, az ötéves egyetemi tanárképzéssel szemben, a maihoz hasonlóan négy éves lenne. A tanár-

képzés, egy vagy kétszintű jellege természetesen függ attól, hogy milyen a magyar iskolarendszer. Természetesen nem ellenzem szigorúan az egységes képzést, de azt hiszem, hogy a kétszintű tanárképzés a természettudományi tárgyaknál optimális.

Major Péter aggodalmát fejezte ki a bevezetésre tervezett kredit-rendszerrel kapcsolatban is. Nekem sem tetszik ez az elgondolás, és nem is látom sok értelmét még akkor sem, ha néhány nyugati országban működik is. Az oktatást megújítani szándékozó törekvésekkel kapcsolatban azt az álláspontot képviselem, és számtalanszor hangoztattam, hogy ami jól működik, azt felesleges változtatásokkal nem szabad elrontani. Az egyetemi fizikaoktatással kapcsolatos ismereteim és a külföldi kollégák idevonatkozó véleménye alapján nyugodtan kijelentem, hogy az nem rossz, sőt, határozottan jó. Az természetes, hogy az oktatás nem merevedhet meg egy szinten, annak a tudomány fejlődésével és a társadalom változó igényeivel összhangban kell fejlődnie. Ez egyaránt vonatkozik a folytonos tartalmi megújulásra és a módszerekre is. Ebből a szempontból tekintve a kredit-rendszer eleve nem utasítható el, de gondos, megelőző mérlegeléssel, a hazai viszonyokat figyelembe véve kell a bevezetéséről dönten. Ehhez szolgáljon segítségül a következő néhány gondolat. A magyar egyetemi és főiskolai fizikaoktatás tantárgyai egymásra épülő rendben követik egymást. A későbbi félévekben sorra kerülő tárgyak felhasználják az alsóbb évfolyamokon előadott ismereteket. Ez így természetes. A fontos fizikai fogalmak a megfelelő helyen és időben kerülnek bevezetésre. Ez az oktatási rendszer ilyen értelemben kötött és alkalmazkodik a minisztérium által jóváhagyott tantervi követelményekhez. Ezek azok a dokumentumok, amelyek megszabják az egyes szakokon elnyerhető diplomákhoz szükséges tudományos ismereteket, mesterségbeli képességeket és mindazokat a készségeket, amelyek a szakterület fejlődésének figyelemmel kíséréséhez és alkalmazásához képessé teszi őket. De mégsem olyan merev ez a rendszer, hogy megakadályozná a hallgatóságot különös érdeklődésének a kiteljesedéséhez. Ugyanis a speciális előadások igen nagy száma és változatossága lehetőséget ad erre. Azt el tudom képzelni, hogy a bölcsészeti vagy a társadalomtudományi szakokon nincs akadálya annak, hogy a hallgatók érdeklődésüknek és ízlésüknek megfelelően válogassanak az egyes tantárgyak vagy divatos szakok között olyan sorrendben, ahogy nekik tetszik. Az újabbak megértését nem nagyon zavarja, hogy ezt vagy azt az előadást még nem hallgatták. Nem tudom, hogy így van-e, csak elképzelem. A természettudományi tárgyaknál megvan a szigorú egymásra épülő rend, ezért a hallgatók kényük-kedvük szerint nem válogathatnak. A kredit-rendszer bevezetését tehát komolyan megfontolt, a hazai viszonyokat figyelembe vevő elemzéseknek kell megelőzniük a természettudományi szakokon.

Egyelőre ennyit szándékoztam elmondani azokból a problémákból, amelyeket én az utóbbi időben a fizika szakos tanárképzés terén aggódva tapasztalok. Ha akad valaki az illetékesek között, akit ezek a gondolatok cselekvésre késztetnek, akkor talán mégsem volt hiábavaló, hogy Major Péter problémafonalát tovább szőttem.

Nagy Károly

A „vízerőmű” és a „vízi erőmű”

Közel három évtizede harcolok a magyar helyesírás szabályainak egységes alkalmazása érdekében a villamos energetika területén. Úgy tűnik, hogy Grétsy László, az MTA tudományos osztályvezetője – részletes indokolásaimnak helyt adva – az Élet és Tudomány 1976.12.10. számában hiába közölte szó szerint a következőket: „Nem a vízi bolhából csinálunk tehát elefántot, ha azt javasoljuk, hogy a rádió- és tévériporterek, amikor egy-egy hazai, vagy külföldi létesítmény felavatásáról tudósítják hallgatóikat, olvasóikat válasszák inkább az egyszerűbb és szakszerűbb *vízerőmű* változatot.”

A változat kifejezést azért említi, mivel az Értelmező Szótárban mind a két szó szerepel, de a jelentése egészen más!

Nem csupán a műszaki és köznyelvi szóhasználat jelent eltérést, ezért nem lehet kinek-kinek az ízlése szerint választani. Ugyanis egyedül a *vízerőmű* szó fejezi ki azt a fogalmat, hogy a víz természetes, vagy duzzasztógátakkal létrehozott vízszintkülönbségben rejlő potenciális energiája hasznosítható, ha a vizet turbinákon engedve át, az általa meghajtott generátorral villamos energiát fejleszt. A *vízenergiát hasznosító létesítmény tehát maga a vízerőmű*. Senkinek nem jut eszébe pl. *atomerőmű* helyett „atomi erőművet” mondani. Ugyanez vonatkozik a szél-, a gőz-, az olaj-, a szén- vagy a hőerőmű kifejezésekre, ahogy azok a tankönyvekben szerepelnek.

Sokszor emlegetik, hogy a „vízi erőmű” kifejezés a „vízi malom” analógiájára terjedt el a köznyelvben, ugyanakkor természetesnek veszik a *gőzmalom* vagy *szélmalom* kifejezéseket ugyanarra a célra szolgáló – gabonaórló – művelethez. A vízi malom szó itt nem a művet, hanem a telepítést érzékelteti pl. a Dunán úszó hajóalmok, vagy a kis vízfolyásokra telepített kerekas malmok esetében, amelyeket ma már legtöbbször „*törpe vízerőművekké*” alakítottak át.

Van értelme azonban a *vízi erőmű* kifejezésnek is ugyanebben a logikában.

A tengereken úszó óriás személy- vagy teherhajók hajtóműveit saját, nagy teljesítményű erőműveikben termelt energia működteti. Ezek lehetnek dízelmotorok, szénerőművek, olajerőművek, sőt, a hadihajóknál, tengeralattjáróknál még atomerőművek is. Ezek tehát valóban *vízi erőművek*, mivel a hajóban lévő erőmű üszik a vízen. Ebben az értelemben tehát jogos a mellékneves kifejezés, de természetesen külön írva, mivel értelmezési és helyesírási, tehát kettős hibának is minősül a sajtóban gyakran található „*vizierőmű*” kifejezés a tetejében rövid i-vel írva!

Többször javasoltam, hogy az Értelmező Szótár szerkesztésekor ezen szóhasználatra is legyenek tekintettel, de erre még ez ideig nem került sor, pedig megkönnyitené a tájékozódást használói számára.

Érvényes ez a javaslat az analóg *vízerő* fogalomra is, ami a víz erejét, nyomását fejezi ki, szemben a *vízi erő* kifejezéssel, ami a hadi flottát jelenti, ahogy a *légi erő* esetében a hadtudományok alkalmazzák. Ismeretes, hogy a *földi erők* alatt a katonák a szárazföldi csapatokat értik.

Mivel az írott és az elektronikus sajtó köztudottan a legnagyobb hatást gyakorolja a nyelvhasználatra, rendkívül fontosnak tartanám, segítsenek a szerkesztőségek abban, hogy a köznyelv helyesen alkalmazza a fenti fogalmakat. A világ energiamérlegében a megújuló energiafajták között ma is a legnagyobb arányt a *vízenergia* képviseli, a média ezért is gyakorta emlegeti. A Bős–Nagymaros Vízlépcsők vitái kapcsán is igen gyakran találkozunk az olvasók, a hallgatók és a nézők a *vízerő-hasznosítás* témakörével ezért javasolom, hogy – az MTA Nyelvtudományi Intézet által is támogatott módon – a jövőben *rendszeresen a vízerőmű kifejezést használja mindenki.*

Kerényi A. Ödön

Kiegészítés Filep László tanulmányához

Lázár Dezső és a kongruens körök négyzetben való
legsűrűbb pakolásának problémája

A Magyar Tudomány 2001/5. számában jelent meg Filep Lászlónak a Magyar matematika Erdélyben a két világháború között című dolgozata. A cikkben szó volt Lázár Dezső (1913–1943) magyar matematikusnak egy diszkrét geometriai problémafelvetéséről is. Idézet a dolgozatból:

„Fontos eredményt ért el Lázár Dezső egy diszkrét geometriai problémával kapcsolatban, amelyet Fejes Tóth Lászlónak vetett fel még egyetemista korukban: Hogyan kell nagyszámú pontot egy négyzetben úgy elhelyezni, hogy a köztük fellépő minimális távolság maximális legyen?... A két fiatal matematikus nem tudta, hogy analóg problémát már Bolyai Farkas is felvetett, amelyet A. Thue norvég matematikus megoldott a múlt század végén. A problémát Thue-tól függetlenül Fejes Tóth László is megoldotta, és ahogy írja az idézett helyen: »a sikerélmény hatása vezetett a fedések és az elhelyezkedések vizsgálatára«, vagyis a magyar diszkrét geometriai iskola kialakulására.”

A cikkben említett könyv az irodalomjegyzékünkben szereplő [9]. A fentiekben foglaltakhoz szeretnénk néhány megjegyzést tenni. A Lázár Dezső által felvetett probléma ekvivalens a négyzet adott számú kongruens körrel való legsűrűbb kitöltésének problémájával.

Bolyai Farkas az 1832–33-ban megjelent – a hosszú címe miatt röviden csak Tentamen-nek hívott – munkájában [1] valóban vizsgált egy körpakolási problémát szabályos háromszögben. Könyvében azonban nem mondja, hogy ő a legsűrűbb körpakolást keresné, csupán egy konkrét elhelyezés esetén a körök által le nem fedett területet, illetve annak határértékét vizs-

gálja egy körpakolás-sorozatra. Meg kell jegyeznünk, hogy az általa tanulmányozott pakolássorozat nem optimális (lásd pl. [10]).

A Lázár által kitűzött feladat nagyszámú, de véges sok pontra lett ki-
mondva. A Fejes Tóth László által 1940-ben közölt megoldás [3] egy
aszimptotikus értéket ad a pontok közötti minimális távolság maximumára,
de az nem a valódi megoldása a feladatnak, arra csak egy közelítés (hason-
lóan ilyen Thue [11] eredménye is [2]). A fenti probléma igazolt megoldása a
2–27 [5,8] és 36 [4] pontszámra ismert. Vannak magasabb értékekre is ún.
jó pakolások [6], de annak megválaszolása, hogy azok az elhelyezések opti-
málisak vagy sem, még nyitott probléma.

A fenti pontosításokkal együtt viszont örülhetünk, hogy Lázár Dezső
problémafelvetése felmerült, mivel a nemzetközi matematikai irodalom erről
nemigen tud, így a problémát Leo Mosernek egy 1960-ban a Canadian
Mathematical Bulletinben megjelent dolgozatától [7] eredezteti.

Szabó Péter Gábor – Csendes Tibor

HIVATKOZÁSOK:

[1] *Bolyai Farkas*, Tentamen Juventutem Studiosam in Elementa Matheseos Purae, Elementaris Ac Sublimioris, Methodo Intuitiva, Evidentiaque Huic Propria Introducendi, 2. kiadás, 2. kötet, 119–122, 1904., illetve a hozzá tartozó ábrakötet 31. ábrája.

[2] *Erdős Pál és Fejes Tóth László*, Pontok elhelyezése egy tartományban, Magyar Tud. Akad. Mat. és Fiz. Oszt. Közleményei, 6:185–190, 1956.

[3] *Fejes Tóth*, Über einen geometrischen Satz, Mathematische Zeitschrift 46:83–85, 1940.

[4] *K. Kirchner and G. Wengerodt*, Die dichteste Packung von 36 Kreisen in einem Quadrat, Beiträge zur Algebra und Geometrie 25:147–159, 1987.

[5] *K. J. Nurmela and P. R. J. Östergård*, More optimal packings of equal circles in a square, Discrete & Computational Geometry 22:439–457, 1999.

[6] *K. J. Nurmela and P. R. J. Östergård*, Packing up to 50 equal circles in a square, Discrete & Computational Geometry 18:111–120, 1997.

[7] *Leo Moser*, Problem 24, Canadian Mathematical Bulletin 3:78, 1960.

[8] *R. Peikert, D. Würtz, M. Monagan and C. Groot*, Packing circles in a square: A review and new results, In P. Kall (ed.), System Modelling and Optimization, volume 180 of Lecture Notes in Control and Information Sciences, Springer-Verlag, 380–385, 1990.

[9] *Staar Gyula*, A megélt matematika, Gondolat, 1990.

[10] *Szabó Péter Gábor*, Optimális körelhelyezések a négyzetben, Polygon X/2:48–64, 2000.

[11] *A. Thue*, Om nogle geometrisk taltheoretiske theoremmer, Forhdl. Skand. Naturforsk. 14:352–353, 1892.

Berényi Dénes

Új irányzatok a felsőoktatásban és a kutatásban*

Egyetemek és tudományos akadémiák – történelmi visszapillantás

Az első *egyetemek*, amelyek az európai kultúra szinte egyedülálló „termékei” a második évezred elején kezdték meg működésüket. Ezek közül is a legelső a bolognai (alapítási éve: 1088). Ezt követte a párizsi (1200) és az oxfordi (1249), majd a továbbiak. Közép-Európában egy évszázaddal később kezdődött az egyetemalapítás, mindenekelőtt Prágában (1348), majd Bécsben és Krakkóban (1365) és ezt követően Pécsen (1367).

Természetesen az egyetemeknek voltak elődei is, ezek között tartjuk számon pl. a Salernoi Orvosi Iskolát.

A középkori egyetemek két értelemben is „egyetemek” voltak: részben a tudományok akkor ismert egészét (egyetemét) átfogták, másrészt összefogták, egy közösségbe foglalták a diákokat és a tanárokat (a diákok és a tanárok „egyeteme”) is. Karai közül nem hiányozhatott a teológia és a filozófia, és ezekhez járult a jogi és az orvosi fakultás.

A *tudományos akadémiák* jóval később keletkeztek, mint az egyetemek, tulajdonképpen a modern a természettudományokkal egykorúaknak lehet őket tekinteni. A XVII. században jöttek létre Európa legjelentősebb tudományos akadémiái. A folyamat Itáliában kezdődött, és elsőként a híres Accademia dei Lincei (1603) kell megemlíteni, amely Galilei életében is jelentős szerepet játszott és ma az olasz nemzeti akadémia szerepét tölti be. Ezt követte azután számos tudományos akadémia megalapítása Európában az abban a században. Ezek közül is érdemes kiemelni az Accademia del Cimento Firenzében (1657) és a londoni Royal Society-t (1662). Franciaországban és Németországban több akadémia is létrejött (különböző helysége-

* A Főiskolai Matematika-Fizika-Informatika Oktatók Országos Konferenciáján Kaposváron, 2000. aug. 24-én tartott előadás alapján készült tanulmány.

gekben, ill. különböző tudomány- ill. művészeti ágakban), ezek közül az első alapítási éve Franciaországban 1635, Németországban pedig 1652. A sort 1700-ban a Leibniz által alapított Berlini Tudományos Akadémia zárja abban a században.

Ezek az akadémiák sokban különböztek egymástól, mint ahogy természetesen az egyetemek is, és a mai tudományos akadémiák is. Nem egy fenti akadémia mintegy a mai akadémiai kutatóintézetek elődjének is tekinthető, mert nemcsak előadásokat tartottak és vitákat, hanem kifejezetten kísérleti berendezések is voltak az akadémián, és ott végezték közösen a kutatásokat is.

Nemcsak az egyetemeknek, de a tudományos akadémiáknak is vannak előzményeik, és ezek különösen messze nyúlnak vissza. Itt elsősorban Platón akadémiájára kell hivatkozni Athénban, és ennek felújítására Firenzében az 1470-es években, majd az Accademia della Cruso alapítására (1582) szintén Firenzében. Ezek kizárólag humán jellegűek voltak. A természettudományos akadémiák „őse” a nápolyi Academia Secretorum Naturae (1560).

A magyarországi felsőoktatás és tudományosság múltja

A 19. század közepéig

Az első hazai egyetemek – mint láttuk – a közép-európai egyetemalapítási időszaknak megfelelően a XIV. században jöttek létre. A már említett pécsin kívül 1395-ben Zsigmond alapított egyetemet Óbudán. Kicsit későbbi a pozsonyi egyetem (Academia Istropolitana – 1467). Végül megemlítjük az 1581-ben Kolozsvárott alapított ún. Báthory Egyetemet, amely szintén nem sokáig működött.

Mi a közös jellemzője ezeknek az egyetemeknek? Alapításuk dátumát ismerjük, de néhány év, legfeljebb évtized után eltűntek, mint víz a homokban. Ezeknek az egyetemeknek az esetében elsősorban külföldről hoztak professzorokat. Valószínűleg arról van szó, hogy ezek nem tudtak itt gyökeret eresztetni, és néhány év múlva visszamentek oda, ahonnan jöttek.

Mióta beszélhetünk ténylegesen magyar felsőoktatásról, majd egyetemről? Főleg azóta, amióta tehetséges magyar fiatalok hivatástudattal elmentek külföldre tanulni, tudományos fokozatokat szerezni, majd visszajöttek és itt „tartóoszlopai” lettek a hazai felsőoktatásnak. Elsősorban a XVI–XVII. századi református kollégiumokat kell megemlíteni (Sárospatak, Debrecen, Gyulafehérvár, Nagyenyed – ma Aiud, Románia), majd a jezsuita és a piarista főiskolákat. A Collegium Bethlenianum-ot 1622-ben Gyulafehérváron (ma Alba Julia, Románia) Bethlen Gábor alapította (ez költözött át azután Nagyenyedre), de ténylegesen tartósan működő egyetem a kassai volt 1660-tól 1773-ig. A Nagyszombatban (ma Trnava, Szlovákia) Pázmány Péter által 1635-ben alapított egyetem azóta folyamatosan működik, és 1777-ben Budára, ill. Pestre költözve ma mint Eötvös Loránd Tudományegyetem hazánk legrégebb, folyamatosan működő egyeteme.

A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása is késett a már említett akadémiákhoz képest. Mint ismeretes, erre 1825-ben került sor, amikor

Széchenyi István nagylelkű anyagi felajánlásával megteremtette az alapításra az anyagi alapot. A magyar tudományos életnek kétségtelenül kiemelkedő nagy eseménye Bolyai Appendixének a megjelenése (1831), amelyben lefektette az ún. nem-lineáris geometria alapjait. Ez volt a legnagyobb előrelépés Euklidesz óta a geometriában.

Megállapíthatjuk, hogy a magyar felsőoktatás és különösen a tudományos élet tulajdonképpen a modern tudomány megalapozásából, amelyre a XVI. és XVII. században került sor, kimaradt. Ennek kézenfekvő oka, hogy Magyarország ebben az időben majd két évszázadon keresztül hadszíntér volt. Elmaradásunkat valójában csak a XIX. században, annak is inkább csak a második felében hoztuk be. Igaz, hogy mint említettük, Bolyai nevezetes műve a század első felében jelent meg, de tulajdonképpeni beépülésére a tudomány épületébe és általános elismerésére csak a XIX. sz. második felében, sőt végén került sor, amikor az Appendixet számos nyugati nyelvre lefordították. A század második felének és végének tudományos életét Eötvös Loránd neve fémjelzi, aki a következő alfejezetben lesz részletesebben szó.

A 19. század közepétől a 20. század elejéig

Mindenekelőtt az új egyetemalapításokat kell megemlítenünk: Kolozsvárott 1872-ben, Pozsonyban és Debrecenben 1912-ben. Az 1782-ben Institutum Geometricum néven alapított mérnökképző intézmény 1871-ben vette fel a Budapesti Műszaki Egyetem nevet mint első műszaki egyetem a világon.

Ez az a korszak, amelyben már nemzetközileg elismert tudományos személyiségek lépnek a színre hazánkban. Közülük kétségtelenül *Eötvös Loránd* (1848–1919) a legnagyobb, nemcsak mint tudós, de mint tudományos-szervező is. Még fiatalon fedezte fel a felületi feszültségre vonatkozó Eötvös-törvényt, de kétségtelenül máig ható legjelentősebb tudományos felfedezése a gravitáló és tehetetlen tömeg azonosságának rendkívül nagy pontosságú kimutatása, amely – mint ismeretes – az általános relativitáselmélet alapját képezi. Jelentősek a torziós mérleggel végzett alkalmazott kutatásai is, amelyek részben tudományos alkalmazások (geológia), részben fontosak a nyersanyagkutatás (kőolaj, földgáz) szempontjából.

Tudományszervező tevékenységéről még a következőkben szót ejtünk, itt csak megemlítjük, hogy volt a Budapesti Egyetem rektora, rövid ideig oktatási miniszter, és 16 éven keresztül a Magyar Tudományos Akadémia elnöke (1889–1905).

E kor jelentős tudományos személyiségei között feltétlenül meg kell említenünk továbbá *Jedlik Ányost*, akinek több tudományos felfedezése között kétségkívül a dinamó a legjelentősebb, sajnos azonban egész tevékenysége nemzetközileg alig ismert, és ennek fő oka, hogy nem publikált nemzetközi folyóiratokban.

Jelentős a feltalálói tevékenység ebben az időben. Megemlíthetjük *Puskás Tivadart*, a telefonközpont és a telefonhírmondó feltalálóját, és a nevezetes „hármast”: *Dérit*, *Bláthy*t, *Zipernowsky*t, a transzformátor feltalálójait. Jelentős a szerepük a váltóáram bevezetésében világszerte. Zipernowsky Amerikában előadói körúton szorgalmazta ezt, számos cég ellenérdekeltsége

közepette, mivel akkor Amerikában már meglehetősen előrehaladott volt az egyenáram alkalmazása.

A *tudományos életet* több más jellemzővel is be lehet mutatni. Ezek közül talán legfontosabb a *tudományos egyesületek* létrejötte és élete. Így még 1859-ben alapították az Erdélyi Múzeum Egyesületet, amely Erdélyben mintegy a tudományos akadémia szerepét volt hivatva betölteni. Meg kell itt említeni, hogy Erdélyben ilyen jellegű egyesület létrehozásában nagyon régi-ek a törekvések. Már jóval a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása előtt, a XVII. század végén beszélhetünk Erdélyben ilyen előzményekről. A XIX. század második felében sorra alakulnak azután a tudományos társaságok különböző szakterületeken, így pl. a Magyarhoni Földtani Társulat (1848), a Magyar Történelmi Társulat (1867), a Királyi Magyar Természettudományi Társulat (1869), majd a Magyar Matematikai és Fizikai Társulat (1891). Ennek utóda a Bolyai János Matematikai Társulat és az Eötvös Loránd Fizikai Társulat. Megkezdik munkájukat az első tudományos intézetek is: Állami Földtani Intézet (1869), Országos Meteorológiai Intézet (1870).

Ugyancsak jellemzőek a *tudományos folyóiratok*. Így mindenekelőtt a Századok (1867) és a Földtani Közlöny (1871), majd 1882-ben indul a Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn és a Matematikai és Fizikai Lapok (1881), amelynek utóda ma a Fizikai Szemle, amely ma már az 50. évfolyamában jár.

Nem kevésbé jellemző, hogy kik voltak ebben az időben a *Magyar Tudományos Akadémia* külső (mai terminológiával *tiszteleti*) tagjai. Többek között: Helmholtz, Bunsen, Kirchhoff, Clausius, Darwin, Thomson.

Bolyai János születésének 100. évfordulójára alapította a Magyar Tudományos Akadémia a *Nemzetközi Bolyai Díjat* azzal, hogy ötvenként kerül kiadásra. Elsőként 1905-ben Poincaré kapta meg, 1910-ben Hilbert. Ezek a nevek magukért beszélnek, de érdemes megemlíteni azt is, hogy a bíráló bizottság tagjai között volt pl. Felix Klein. Ebben az időben adták ki először a Nobel-díjat (1900) Matematikai Nobel-díj nem lévén a mai napig nincs is a szóban forgó Bolyai-díj ezt a szerepet töltötte be a nemzetközi tudományos életben. Itt kell megemlítenünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia most újra kiadja ezt a nemzetközi matematikai díjat (2000. november 4-én alapításának 175. évfordulója alkalmából), amelyre a világháborúk, majd Trianon miatt nem volt időközben lehetőség.

Végül érdemes kiemelni, hogy a *kor nevezetes kísérletei* mikor kerültek hazánkban is megismétlésre, bemutatásra. Hertz kísérleteit az elektromágneses hullámokkal *Bartoniek* fél évvel később (1889) megismételte Budapesten, a röntgenkísérletek a budapesti bemutatására pedig alig néhány hónap kellett azután, hogy azokat Röntgen felfedezte (*Klupathy* – 1896).

Mai törekvések világviszonylatban

A felsőoktatásban

Napjainkban több új tendencia is jelentkezik a felsőoktatásban. Ezek közül mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a *megfelelő korosztályból egyre nagyobb számban vesznek részt a fiatalok a felsőoktatás valamilyen*

formájában. Ez lehet mindenekelőtt ún. felsőfokú oktatás (általában 2 év) vagy főiskola (3–4 év), ill. egyetem, amelyik általában 5, esetleg 6 év. A százalékarány Európában átlagosan 50%, de pl. Finnországban ez a szám 61%. Nálunk jelenleg 30 és 40% között mozog, de a célkitűzés hazánkban is az 50%.

A szóban forgó tendenciának van pozitív és negatív oldala is. Az, hogy a fiatal korosztályok a középiskola után tovább tanulnak, ez elkerülhetetlen követelménye a tudomány fejlődésének, annak, hogy valaki „a tudás társadalmában” megállja a helyét. Kétségtelen azonban, hogy az eltömegesedésnek vannak veszélyei is. Ez elsősorban a nívó süllyedése lehet, hiszen az sem biztos, hogy a hallgatók növekvő számához van megfelelő számú és megfelelő felkészültségű oktató. Mindez csak kiemeli az elitképzés jelentőségét, amelyik pl. a PhD-kurzusokban, az ún. doktori iskolákban valósul meg.

Hasonlóan fontos tendencia az ún. „*élethosszig tartó*” tanulás, amelyik szinte már jelszó lett, és ez nemcsak a diplomásokra, hanem tulajdonképpen minden szakemberre vonatkozik: egy adott területen megszerzett tudással, oklevéllel nem lehet az egész élet folyamán boldogulni. Új anyagok és technikák, új eljárások kerülnek előtérbe és ezek elsajátítása legtöbbször különböző tanfolyamok, továbbképzések, minősítő vizsgák során történik. Nagyon fontos, hogy ezeket a továbbképzéseket azok tartsák, és ott tartsák, ahol erre megvan a kompetencia, vagyis elsősorban nem különböző privát vállalkozások, hanem az egyetemek, főiskolák, amelyek tulajdonképpen hivatottak erre.

Az ún. „*nyílt egyetem*” a társadalom szükségleteihez való rugalmas alkalmazkodást jelenti és egyáltalán eleven kapcsolatot a társadalommal, annak képviselőivel és igényeivel. Ez részben megfelelő új képzések, azaz szakok, karok beindítását jelenti, de visszaüt az előzőekre is, hogy az igényeknek megfelelően nemcsak a szokásos egyetemi, főiskolai képzés a felsőoktatás feladata, hanem különböző akár néhány hónapos tanfolyamok megszervezése is az egyetemek, főiskolák keretein belül.

Mint az élet minden területén, a felsőoktatásban is előtérbe kerül az *informatika*. Ez áthatja az egész oktatást és jelenti mindenekelőtt a multimédia alkalmazását az oktatás során. Ezen túlmenően azonban az oktatás egészen új formáiról is szó van: a távoktatásról és az ún. „virtuális egyetemről”.

A jellemzők között meg kell említenünk a korábbiaknál nagyobb *mobilitást* is. Évtizedekkel ezelőtt is szokásos volt az, hogy a nyelvszakosok 1–2 félévet a megfelelő ország egyetemén töltöttek el. Most azonban sokkal többről van szó. A mobilitás mai fogalmába beletartoznak a felsőoktatásban részt vevő hallgatók rövidebb és hosszabb tanulmányútjai, egy vagy két féléves tanulmányai külföldi egyetemeken, továbbá a doktorandusképzésben a féléves, egyéves külföldi kutatómunka, sőt két különböző országbeli egyetem közös doktori képzése. A mobilitás azonban ezen túlmenően jelenti az oktatók mobilitását is, amely egyes kiemelkedő oktatók előadókörútjaitól kezdve az átoktatásig, ill. a vendégprofesszorok foglalkoztatásáig terjed.

A tudományos kutatásban

A tudományos kutatás és felsőoktatás kezdettől fogva elválaszthatatlanul összefonódik. Mindenesetre megfigyelhető néhány speciális vonás a mai tudományos kutatásban. Első vonásként az *interdiszciplinaritást* kell kiemelnünk. A szokásos fizikában, kémiában, biológiában folyó diszciplináris kutatások mellett egyre jobban előtérbe kerül a természeti jelenségek komplex kutatása, amelyben a különböző szakterületek képviselői együtt vesznek részt. Az ilyen jellegű kutatások egyre gyakoribbak, itt csak megemlítjük pl. az agykutatást, a felületkutatást vagy szinte az egész anyagtudományt.

A fenti szempontból érdekes dolog, hogy a környezettudományi tanszékek a külföldi egyetemeken sok esetben egészen másképpen szerveződnek, mint korábban a diszciplináris tanszékek. Az előbbieknél kisebb létszámuk van és fő feladatuk a szervezés mind a kutatásban, mind az oktatásban és a megfelelő szempontok képviselése. Ők azután más tanszékekről kiválasztják azokat a szakembereket, akik egy adott projekt jellegű kutatásban vagy az oktatásban szükségesek, azaz a legeredményesebben ebben részt tudnának venni és ezeket bevonják, összeszervezik a szóban forgó kutatási, ill. oktatási feladatra.

Egyáltalán az együttműködés és a *nemzetközi együttműködés* integráns része a korszerű kutatásnak. A különböző intézetekben, kutatócsoportokban különböző tapasztalatok és kutatási felszerelések halmozódnak fel, és egy-egy kutatási feladat megoldásában ezek bekapcsolása döntő fontosságú lehet. Hogy ez mennyire szembeszökő tendencia, azt az 1. táblázat mutatja, amelyben különböző országok esetében szerepel azon dolgozatok százalékaránya, amelynek szerzői között külföldi kutató is szerepel. Hasonlóan jellemzőek a 2. táblázatban szereplő adatok, amelyek ugyanezt a tendenciát a fizikában, ill. a fizika egyes ágaiban mutatják be.

Az együttműködéssel együtt kétségtelenül jelentkezik egy *nemzetközi verseny* is. Anélkül, hogy itt a részletekre kitérnénk, csak megemlítjük, hogy hazánk ebben a vonatkozásban nagyon jó helyezést ért el, mert míg gazdasági teljesítményét tekintve az országok rangsorában az 53. helyen áll, ugyanakkor a legkeményebb tudománymetriai paraméterek szerint a 20. hely körül mozog (lásd később). Ezt a tényt különben kiemeli egy az egész európai tudományról szóló beszámoló is, amelyik különösen sokra értékeli ezt a helyezést a volt szocialista országokkal összehasonlítva (The European Report on Science and Technology Indicators, Brussels 1994). Érdeemes megemlíteni, hogy a verseny nemcsak az egyes országok, de nagy nemzetközi régiók között is folyik: így a világ három legfejlettebb régiója Észak-Amerika, Európa és a Távol-Kelet között is.

A múlt században, de akár még néhány évtizeddel ezelőtt is, egyéni kutatók szerény eszközökkel világra szóló eredményeket érthettek el. Elég, ha megemlítjük a röntgensugárzás, vagy a Rutherford-féle atommodell felfedezését. Nem állíthatjuk azt, hogy ma már ilyen egyáltalán nem lehetséges (lásd pl. a kaoszkutatást), de egyre inkább jellemző az, hogy a kutatómunka során előtérbe kerülnek a sok embert és berendezést *iparszerűen* összeszervező kutatási projektek. És ezek egyáltalán nem csak a nagy gyorsítókat igénylő részecske- vagy magfizikára, vagy az űrkutatásra jellemzőek, hanem

1. táblázat

Publikációk külföldi közös szerzőkkel

	1981–85	1995
Portugália	31,0%	47,8%
Lengyelország	16,9%	45,6%
Svédország	16,7%	38,1%
Spanyolország	11,5%	29,0%
Magyarország	17,2%	49,9%

2. táblázat

A fizika „internacionalizálódása”¹

A fizika egyes ágai	1979/81	1986/88
Atom- és molekulafizika ²	14%	31%
Kondenzált anyagok fizikája	18%	32%
Folyadék és plazmafizika	20%	18%
Matematikai és statisztikai fizika	15%	29%
Magfizika	35%	46%
Részecskefizika	57%	56%
A fizika összes ágai	18%	30%

¹Cikkek különböző országokban dolgozó társszerzőkkel²Beleértve a kémiai fizikát is

a csillagászati, a meteorológiai és számos más a földtudományokkal kapcsolatos területre is.

Nem tagadható, hogy az alkalmazások kifejezetten előtérbe kerültek. Az EU nevezetes 5. keretprogramja is tulajdonképpen csak különböző alkalmazott kutatásokra vonatkozik (informatikai társadalom, a társadalom egészségi színvonalának emelése stb.), de a kutatási prioritások is az egyes országokban, így hazánkban is hasonló alkalmazott feladatok kutatását tűzik ki célul. Nem kell mondanunk, hogy amennyiben ez az alapkutatások elhanyagolását jelenti, az nagyon károsan hat nemcsak a tudomány fejlődésére, de hosszabb távon az egész társadalomra is.

Az informatikának, az *informatikai hálózatoknak* egyre nagyobb szerepe van az egyes kutatási feladatok megoldásában a kísérletek tervezésében, kivitelezésében és az adatok feldolgozásában is. Ezen túlmenően azonban az együttműködésben, az irodalomhoz való hozzáférésben is nélkülözhetetlen ma már az internet és az informatikai kapcsolatok.

Tulajdonképpen el lehet mondani azt, hogy *új kutatási stílus* és lehetőségek küszöbén állunk. A nemzetközi intézetek (amelyekből csak Európában is több mint tíz van már) léte, továbbá az információtovábbítás és a közlekedés forradalma együttesen azt eredményezi, hogy egy kis ország kutatója, aki olyan országban él, ahol relatíve a BNT-ből a megfelelő 2–3%-ot a kuta-

tásra fordítják, az tulajdonképpen nincs hátrányban egy nagy ország kutatójával szemben. Ma már a nemzetközi intézetekben, sőt, a nagyberendezésekkel rendelkező nemzeti intézetekben is szívesen látják a jó kutatási programokkal, vagy speciális, kis, ötletes, precíz kiegészítő berendezésekkel rendelkező más országbeli kutatókat, ill. kutatócsoportokat. Másrészt, az informatikai hálózat segítségével gyorsan hozzáférhetők a kutatási eredmények és kicserélhetők a gondolatok, folytathatók a diszkusziók. A mai nagyberendezések és iparszerű projektek szempontjából Németország vagy Franciaország is „kis ország”, és ezek kutatóinak is szüksége van a nemzetközi intézetekre és a nemzetközi együttműködésre. Másrészt – konkrét példa – olyan kis ország, mint Norvégia is kiemelkedik pl. tudományos eredményesség szempontjából a részecskefizikában és az űrkutatásban, és ez csak a megfelelő nemzetközi intézetek révén lehetséges. Jellemző példa. amit nemrégiben egy amerikai csillagásztól hallottam, hogy épül a világ legnagyobb teleszkópja, és az ezen mért adatokhoz a világhálózaton keresztül bárhol hozzá lehet lesz férni. Egyébként minden valószínűség szerint éppen úgy, mint más ilyen nagy berendezéseknél, a világ bármelyik részéről lehet kutatási programokat is javasolni.

A hazai helyzet

Egyetemek és kutatóintézetek – integrálódás és együttműködés

1999 végéig 31 egyetem (ebből 6 egyházi) és 63 főiskola (kb. a fele egyházi) működött hazánkban. Az integrálódás eredményeképpen 2000. január 1-jétől 16 állami egyetemünk és 13 állami főiskolánk van. Ezek között létrejöttek olyan nagy létszámú sok karú egyetemek, amelyek ténylegesen képesek a mai kor által megkövetelt interdiszciplináris jellegű oktatásra és kutatásra. A Debreceni Egyetemnek pl. 23 ezer hallgatója van és több mint 10 kara, ill. kar jellegű intézménye.

Ami a kutatóintézeteket illeti, ezek száma a Magyar Tudományos Akadémiánál 38 (ebből 4 kutatóközpont), és ami nagyon fontos, 125 akadémiai kutatócsoport működik az egyetemeken szoros szervezeti és kutatási egységben egyes tanszékekkel, egyetemi intézetekkel. Az ipari kutatóintézetek száma nagymértékben csökkent, ma 10 körül van hazánkban. Részben átvették ezt a funkciót egyes nagyvállalatok kutatólaboratóriumai.

Az előbb említett valódi „universitas”-ok, továbbá az egyetemek és kutatóintézetek sokoldalú együttműködése, az utóbbiak részvétele az egyetemi oktatásban valóban a kor tendenciáinak felel meg, és az előbbieken már említett előnyökön kívül megkönnyíti a hazai és nemzetközi interdiszciplináris kutatási programokban való részvételt.

Meg kell még említenünk hazánkban a kutatási felsőoktatási kapacitás földrajzi eloszlását. Míg a felsőoktatásnak kb. 60%-a vidéken van, addig a kutatási kapacitásnak mintegy 70–80%-a Budapesten koncentrálódott. Vidéken a legkiemelkedőbb felsőoktatási-kutatási centrumok Debrecen és Szeged, de jelentős ebből a szempontból Pécs, Miskolc, Veszprém és Sopron is, sőt ezen kívül még továbbiak is vannak és törekvéseiket csak elismeréssel lehet tekinteni.

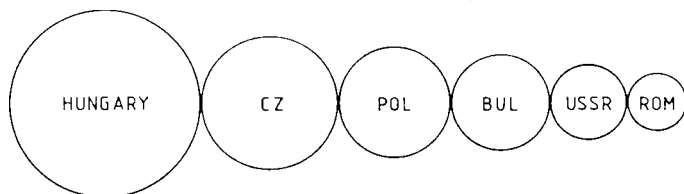
Nemzetközi kooperáció

A világ tudományosságában megfigyelhető tendenciáknak megfelelően a nemzetközi együttműködés hazánkban is előtérbe került. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy 20 érvényes kormányközi tudományos-műszaki együttműködési egyezményünk van, az Akadémiának pedig kb. 60 ilyen egyezménye van külföldi akadémiaikkal, országos kutatási szervezetekkel.

Hazánk elsőik között lett tagja a rendszerváltozás után a CERN-nek, és kutatóink, ill. kutatóintézményeink eredményesen bekapcsolódtak az EUREKA, COST kutatási programokba és az EU különböző kutatási és felsőoktatási programjaiba (pl. TEMPUS). Ugyanakkor megvan a lehetőségünk a NATO kutatási programjaiban való részvételre is. Az 1. táblázat többek között mutatja azt is, hogy hazánk esetében hogyan nőtt a külföldi szerzőkkel közös publikációk százalékaránya egy évtized alatt.

A nemzetközi kutatási versenyben hazánk kiemelkedően jól megállja a helyét annak ellenére, hogy a 90-es években a kutatási-fejlesztési ráfordítások a nemzetközi bruttó termék 1%-a alá csökkentek. Ma ez a szám emelkedően van és közel 1,5%.

Az eredményességet mutatja az 1. ábra az 1980-as évek hazai tudományos teljesítményéről, pontosabban annak visszhangjáról idézetek formájában. Az előzőekben már hivatkoztunk arra, hogy Magyarország a GDP tekintetében 53. a világ országai között, a publikációk számában a 26., a hivatkozásokat tekintve a 24., és ha az egyes cikkekre eső átlagos hivatkozásokat tekintjük, akkor helyezése a 20. körül mozog.

1. ábra. Az egy lakosra vonatkoztatott idézetek száma az 1980-as években. A körök relatív területe az idézetek számának arányát jelzi (T. Braun, Science 1999, 284, p. 741 alapján)

Az alkalmazások előtérben

Láttuk, hogy a nemzetközi tudományos kutatásban milyen nagy mértékben előtérbe kerültek az alkalmazások. Ezt mutatják pl. az EU 5. keretprogramjának célkitűzései. Hazánkban a 2001-ben induló Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program az előbbihez hasonlóan kifejezetten alkalmazási feladatokat tartalmaz. Ezek a következők: 1. Az életminőség javítása, 2. Kommunikációs és információs technológiák, 3. Környezetvédelmi és anyagtudományi kutatások, 4. Agrárgazdasági és biotechnológiai kutatások, 5. A nemzeti örökség. Egyébként az egyes országoknak a GDP-ből (BNT) a K+F-

re fordított kiadásai csak részben költségvetési kiadások, részben viszont a magánszférából származnak. A 3. táblázat mutatja ezt a különböző országokra. Láthatjuk, hogy a fejlettebb országokban általában kb. 1/3 jön a kormányzati szférából (vagy legfeljebb 50%), a 2/3 rész viszont az üzleti, vállalkozási szférából. A kevésbé fejlett országoknál, így hazánkban is a helyzet fordított, 2/3 részt áll a kormány és csak kb. 1/3 részt az üzleti szféra.

3. táblázat

Források a K+F-re

	1980-as évek		1990-es évek	
	korm.	üzleti	korm.	üzleti
Portugália	62%	31%	66%	--
Ausztria	47%	50%	44%	52%
Németország	38%	61%	32%	63%
Hollandia	47%	46%	43%	52%
Magyarország	46%	52%	65%	32%

Lépések az egyetemes magyar tudományosság integrálására

Láttuk fentebb, hogy az egyetemek integrálása, az egyetemen belüli szélesebb oktatási spektrum előnyösebb feltételeket teremtett az együttműködésre: az interdiszciplináris oktatásra és kutatásra. Az egyetemes magyar tudományosság integrálására, azaz a határainkon kívüli magyar tudományosság – kutatók és tudományos műhelyek – bekapcsolására a hazai tudományos életbe ugyancsak történtek lépések.

Anélkül, hogy itt a részletekbe tudnánk bocsátkozni, megemlítjük, hogy a Magyar Tudományos Akadémián 1996-ban megalakult a „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottság^{**}. Ennek egyik programja („Kapcsolatok”) főleg az akadémiai külső tagokkal foglalkozik, de a világon bárhol dolgozó, magukat magyarnak vagy magyaroknak is tartó kutatókkal igyekszik felvenni a kapcsolatot. A „Domus program”, amelyet az Akadémia az Oktatási Minisztériummal közösen működtet (Domus Hungarica Scientiarum et Artium) a határon túli magyar kutatóknak pályázati alapon néhány hónapos kutatási lehetőséget biztosít a magyarországi tudományos műhelyekben ösztöndíj biztosításával. Az Akadémia által létesített posztdoktorális Bolyai-ösztöndíj bizonyos százaléka határon túli fiatal kutatók számára van fenntartva.

Számos egyetem, tudományos társaság és alapítvány ugyancsak foglalkozik a határon túli magyar tudományosság támogatásával, ill. kapcsolatok kiépítésével. Ezek közül minden bizonnyal kiemelkedik az Apáczai Közala-

^{**}A témában részletes beszámoló olvasható *Tarnóczy Mariann*: Akadémiánk és a határon túli magyar kutatás (Magyar Tudomány, 2001/7. sz., 861–866. o.) c. cikkben. – *A szerk.*

pítvány (A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány), amely a határon túli szak- és felsőoktatást van hivatva elősegíteni pályázati alapon.

* * *

A felsőoktatásban és kutatásban világviszonylatban jelentkező tendenciákat figyelve és látva a magyar kutatók és felső iskolai oktatók törekvéseit és eredményeit, őszintén reménykedhetünk abban, hogy a magyar tudományosság felzárkózása és bekapcsolódása az egyetemes tudományos fejlődésbe, amelyik a XIX. sz. második felében megkezdődött, nem fog megtörni a jövőben sem.

Tisztelt Olvasó!

A **MAGYAR TUDOMÁNY** az új évezredben is bemutatja a tudomány helyzetét, legújabb eredményeit, közli a tudományos vitákat, véleményeket.

Kérjük a 2001. évre is fizesse elő a folyóiratot!

A költségek emelkedését sajnos a fogyasztói árral is kénytelenek vagyunk követni, ezért a **MAGYAR TUDOMÁNY** ára 2001. januártól havi 336,- Ft-ra változik.
Az éves előfizetői díj 4032,- Ft.

Előfizethető:

A FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.) a mellékelt csekk befizetésével,

a Posta hírlapüzleteiben,

az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál, 1846 Budapest, Pf. 863.

Rosta Miklós

Küzdelem egy önálló közgazdasági egyetemért¹

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem majd egy évszázados történetének jelentős fordulópontjához érkezett. Az egyetemi integrációs törekvésekről még korai lenne állást foglalni, hisz alapos ítéletet a megindult folyamatokról legkorábban is csak néhány év múltán lehet formálni. Annál hasznosabb lehet, ha az ilyen fordulópontokon visszatekintünk a múltba, lefűjva a feledés porát néhány tényről, amelyek közgazdász körökben sem nagyon ismertek.

Ki gondolná például, hogy az ország egyik legrangosabb egyetemét, „szövetkezeti alapon” kezdték szervezni. Az 1900-as évektől kezdve a haladó, iparosodó, vállalkozói réteg ugyanis egyre erőteljesebb nyomást gyakorolt a politikai és kulturális életre, hogy egy önálló közgazdaság-tudományi egyetemet hozzanak létre. Ennek a csoportnak volt vezéregyénisége *Balogh Elemér*, a Hangya szövetkezet vezérigazgatója, aki a Magyar Gazdaszövetség 1900-ban Kassán megrendezett kongresszusán már megfogalmazta azon óhaját, hogy a magyar gazdaságért és a magyar államérdekért létesítsenek közgazdasági egyetemet.

Bár az 1871-től mint *Királyi József Nádor Műegyetem* hivatalos néven működő politechnikum közgazdasági képzést is nyújtott, ennek színvonala nem volt megfelelő. Ezért 1912. június 21-i ülésükön az oktatók indítványozták, hogy a műegyetem keretein belül hozzanak létre egy közgazdasági szakosztályt (Műegyetemi Tanács Jegyzőkönyvei 1912. jún. 12.).

Az újonnan létrehozandó közgazdasági szakosztály tantárgyait a következő módon illesztették be a műegyetem keretei közé: az első négy évet kötelezővé tették, míg az azt követő év fakultatív elvégzésére volt lehetőségük az akkori hallgatóknak.² A Királyi József Műegyetem tanárainak érvei meggyőzték a kormányt, így az alapítás kérdését 1914 februárjában a király elé vitték. Ferenc József az új kar megnyitását jóváhagyta. Az önálló intézményért küzdők azonban nem tarthatták sikernek azt, hogy a közgazdász-képzést megint egy nagyobb, nem közgazdasági feladatkörű intézménybe olvasztották.

Az Őszirozás forradalom és a Tanácsköztársaság ideje alatt egyesült a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a Budapesti Kereskedelmi Akadémia a Világkereskedelmi Főiskolai tanfolyammal és Közgazdasági Főiskola néven szerveződött újra.

A közgazdasági kar megalakulásának utolsó szakasza *Huszár Károly* minisztersége alá esett. A minisztertanácshoz benyújtott újabb indítványt december 22-én elfogadták. 1920. január 13-án a Közlönyben végre megjelenhetett a következő cím: „A magyar kormány 27211920 M.E. számú rendelete a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem mellett létesített Közgazdaságtudományi Kar szerkezeti szabályzatáról”. (*Mihalik 1995. 70. o.*)

Már 1920. január 16-án összeült az első kari ülés, mivel szeptemberben elkezdődött a beiratkozás (szeptember 1–20-ig) és szeptember 19-én ünnepélyes tanévnyitót kellett tartani. Az ülés úgy döntött, hogy általános kereskedelmi szakon első és második évfolyamot is indít, míg a mezőgazdaságin csak első. A megszüntetett Keleti Kereskedelmi Akadémia második évfolyamát is folytathatták a hallgatók. (*Zsidi 1995, 86. o.*) A képzés nyolc féléves volt. 1923-ban már mezőgazdasági oklevelet adhatott át a dékán. A közgazdaságtudományi kar „okleveles kögazda” és „okleveles mezőgazda” címet, képesítést adományozhatott, majd aki ezt már megszerezte, az a doktori disszertáció után doktori címet kaphatott. (*Zsidi 1995, 86. o.*)

Az egyetemes közgazdasági és közigazgatási szakon olyan tantárgyak tanítására fektettek hangsúlyt, melyek a közigazgatásban a jövőben elhelyezkedő szakembernek feltétlenül szükséges ismereteket tartalmaztak. Ilyen volt a jog, a közigazgatáshoz nélkülözhetetlen gazdasági alapismeretek, a technikai és szociális ismeretek. A szakok közül ez nyújtotta a leggyakorlatiasabb képzést. Kötelező volt egy modern vagy egy nemzetiségi nyelv tanulása. A nemzetiségi nyelv – az ekkor még nagyszámú kisebbséget magában foglaló Magyarországon – létfontosságú volt a közigazgatás bármelyik területén.

A mezőgazdasági szak speciálisan a mezőgazdaság legfejlettebb technikáját és tudásanyagát oktatta, de vigyázva, nehogy a tanrend egyoldalú legyen, s ezáltal a hallgatók szűklátókörűvé váljanak. Ezt közgazdasági, jogi és kereskedelmi többletismeret tanításával próbálták megakadályozni. A mezőgazdaságtan legfontosabb része a gyakorlat (demonstrációs gyakorlat vagy tanulmányi kirándulások). A gyakorlatok telephelye a Sőregi Növénytermelési és Kísérleti Telep volt.

A kereskedelmi szakosztály célja a kereskedelem – mint tudomány – művelése, oktatása, a bank, a biztosító és egyéb fontos pénzügyi vállalatok vezetőinek képzése és a jövő közigazgatási, pénzügyi, külképviseleti szakembereinek továbbképzése úgy, hogy a kereskedelmi ismeretanyagukat gazdagítja.

A kereskedelmi szakosztály tananyagát³ a következő 4 szakcsoportba oszthatjuk:

1. könyvvitel, kereskedelmi ismeretek, magyar kereskedelmi levelezés, jogi ismeretek, közgazdasági ismeretek;
2. mennyiségtan és politikai számtan, kereskedelmi számtan, természettan;
3. földrajzi ismeretek, vegytan, áruismeret;
4. magyar és idegen nyelvek. (*Zsidi 1995, 87–88. o.*)⁴

KELETI KERESKEDELMI AKADÉMIA

BUDAPEST, V. KÁLMÁN-UTCA 6. SZÁM.

sz. n. 1908.

Nagymillósági Miniszter Ur!
Tisztelettel üdvözlök!

Hivatkolással Nagymillósági Miniszter Ur! 1906. évi március hó 3-án 18901. szám alatt kelt magas rendelkezése, van erecséink mely tisztelettel jelentem, hogy a Keleti Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottsága és igazgatósága közel két év óta behatárolva foglalkozik az intézet ügyszervezésének kérdéssel és az ezen ügyben folytatott tárgyalások eredményeként van erecséink idencsátolva az ügyszervezés irányát kijelölő tanulmányi tervtervet és szervezeti szabályokat mely tisztelettel Nagymillósági Miniszter Urhoz, azaz a Kélelemmel, hogy az illy módon ügyszervezett intézetet felbőleptetve kezesséadjék. Az Országos Iparügyi Miniszter Urhoz, azaz a Kélelemmel, hogy az illy módon ügyszervezett intézetet felbőleptetve kezesséadjék. van erecséink idencsátolva viszaküldem.

Budapesten, 1908. január 19-én.

Kiváló tisztelettel
A Keleti Kereskedelmi Akadémia
felügyelő bizottsága
Köszönet

1. ábra. A keleti Kereskedelmi Akadémia felügyelő bizottságának levele a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez 1908. január 19-én.

A KÖZGAZDASÁGI EGYETEM

előkészítésére alakult bizottság.

Levelek: Budapest, V., Mária Valéria-u. 12., a TÁRSADALMI MUZEUM címmel küldendő

Előadó:
FÖLDES BÉLA egyet. tanárElőadó:
BALOGH ELEMÉR

Budapest, 1911. december 11.

Nagymillósági
Miniszter

Főrendiházi Tag Ur!

Alulírott gazdasági érdekképviselet a másolatban idencsátolva felirattal intézték az országgyűlési ülést házához s felkérték Chorin Ferenc főrendiházi tag urat, hogy a vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetésének tárgyalása alkalmával egy Közgazdasági Egyetem felállítására idencsátolva megfelelő indítványt tegyen.

Ezenképpen azaz a tiszteletteljes kérelem fordítunk igen tisztelt főrendiházi tag Urhoz, hogy a kultusz-tárca tárgyalásakor a főrendiházban megjelenni s javaslatunkat támogatni kegyeskedjék.

Hozzáfias tisztelettel:

Országos Magyar Gazdasági Egyesület
Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés
Magyar Gazdaszövetség
Országos Iparügyi Egyesület
Szövetkezeti Szövetség
Közügazdasági Társaság

A Gyáriparosok Országos Szövetsége
Magyarországi Pénzügyi és Pénzügyi Szövetség
Pénzügyi és Pénzügyi Szövetség
Budapesti Kereskedelmi és Iparügyi Társaság
Társadalmi Múzeum
Magyar Kereskedelmi Csarnok

2. ábra. A Közgazdasági Egyetem előkészítésére alakult bizottság levele Chorin Ferenchez 1911. december 11.

A vizsgák mindegyik szakon más menetrendet követtek.⁵

Valamennyi szakon a következő kollégiumok voltak kötelezőek: gazdaságtörténet, jogi enciklopédia, bevezetés a gazdasági földrajzba, a filozófia elemei, közgazdaságtan, közgazdasági politika, szövetkezeti politika és ügyvitel, statisztika, pénzügytan, államtan (Zsidi 1995, 88. o.). A nyelvoktatást az egyetem egyik alapfeladatának tekintették.⁶ A világkereskedelemben bekapcsolódni vágyó Magyarország csak nyelvtudással rendelkező közgazdászok segítségével érthette el célját. A nemzetiségi nyelvek a már említett okok miatt kiemelt szerepet kaptak. A karon több tucat nyelvből választhattak a hallgatók, melyeket az idegennyelvi tanszék és hagyományos nyelvi tanfolyamok, valamint a nyelvi szemináriumok oktattak. (A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Almanachja 1922/23–1924/25 tanév 1925. 51–53. o.) A kar keretén belül az 1926/27-es évben kezdte meg a működését a Keleti Intézet, mely négy féléves képzés keretében a Balkán és a Közel-Kelet gazdaságát ismertette.

A Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar dékánjai, 1920–1934 között

Bernát István	1920/21
Fellner Frigyes	1920/21
gróf Teleki Pál	1922/23
Steinecker Ferenc	1923/24
Czettler Jenő	1924/25
Krolopp Hugó	1925/26
Erődi-Harrach Béla	1926/27
Karch Kristóf	1927/28
Doby Géza	1928/29
gróf Teleki Pál	1929/30
Schandl József	1930/31
gróf Teleki Pál	1931/32
Grosschmid Lajos	1932/33
Vonház István	1933/34

A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar dékánjai 1934–1948 között

Heller Farkas	1934/35
Dengl János	1935/36
Laky Dezső	1936/37
Imre Sándor	1937/38
Egyed István	1938/39
Kuntner Róbert	1939/40
Kaas Albert	1940/41
Fülei-szántó Endre	1941/42
Kováts Ferenc	1942/43
Erődi-Harrach Béla	1943/44
Bud János	1944/45
Husz Géza	1945/46
Márffy Ede és Egyed István	1946/47
Egyed István	1947/48

3. ábra. A Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar dékánjai 1920–1934 között és a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar dékánjai 1934–1948 között

gazdaságtudományi karának szerepét: „Nem az volt a cél a közgazdasági fakultás megszervezésénél, hogy ez újabb hierarchiát képezzen ki, amely csak annyiban különbözik a köztisztviselőétől, hogy fizetését magánosok vagy részvénytársaságok pénztárából élvezik. Széles látókörű, a boldogulás lehetőségeit kutató, a múlt tanulságai alapján a kenyértadó jelen eshetőségeit teljes súlyában mérlegelő, a jövőjét áttekintő, gyorsan cselekedni képes

A kiegészítő előadások a keleti népek története; az iszlám eredete; a Balkán és a keleti államok néprajzi és gazdasági földrajza; valamint a Keleti Intézet tárgykörére vonatkozó külföldi tudományos szak-sajtó és szakirodalom ismertetése és olvastatása volt. (51–53. o.) 1928-tól indul a Thököly úti Felső Kereskedelmi Iskolában a tanárjelöltek gyakorlati képzése.

1925. június 13-án tartotta a kar az év végi ünnepi megemlékezést, ahol Czettler Jenő így foglalta össze a budapesti tudományegyetem köz-

generációt kívántak” olyat, aki „mindenkor megtalálja az utat a magyarság gazdasági szabadságharcának támogatására”. (Zsidi 1995, 90. o.) Czettler a kart mint „a magyar gazdasági élet egységes szemléletének, megtestesülését” jellemezte. (Czettler 1925, 3. o.) Később beszédében köszönetet mondott azoknak, akik a kar felállításáért küzdöttek.⁷ Beszédében bizonyította, hogy a közgazdaságtudományi kar működőképes, elfogadott és hasznos tagjává vált a magyarországi felsőoktatásnak. A kart mint európai jelentőségű intézményt tartják számon, mivel addig sehol a világon nem emelték a közgazdászképzést önálló egyetemi kari szintre. (Czettler 1925, 8–9. o.)

A dícséreték számától és a vállveregetésektől eltekintve, anyagilag az egyetemi kar vérszenen rosszul állt. Míg a szegedi egyetem 2200 pengő anyagi támogatást kapott hallgatónként az államtól, addig a kar 410 pengőt. (Zsidi 1995, 76. o.) A felvételt szabályzó rendelkezés is érdekes információt nyújt nemcsak az egyetemről, de a kor társadalmi jellegéről is:

„Az egyetemi közgazdaságtudományi karon:

a., a mezőgazdasági,

b., a kereskedelmi szakosztályokra a nők minden korlátozás nélkül felvehetők,

c., az egyetemes közgazdasági és közigazgatási, valamint

d., a külügyi szakosztályra a nők egyáltalán nem vehetők fel,

e., a kereskedelmi szakosztály kebelében működő Kereskedelmi Iskolai Tanárképzőre, a nők az ott megállapított korlátozások mellett vehetők csak fel. A kar hallgatóságát tanulmányi, fegyelmi és tandíj ügyeiben egyelőre a Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen érvényben lévő szabályzata irányadó.” (Zoltán 1973, 14. o.)⁸

Horthy Miklós kormányzó majd ezt az 1920-as rendeletet változtatja meg úgy, hogy a hadiárvak és az egyéb hátrányos helyzetű fiatalok előnyben részesüljenek. Horthy az egyetemet is politikai célokra akarta felhasználni, hiszen politikai fogalmakat – mint nemzethűség – is a felvétel feltételéül szabott. Nem csak a felvételnél, de az egész kar működésénél elvárta a nép-nemzeti érzelmek tükröződését és harcot a magyar „kultúrfölény” megte-remtéséért. Ebben segítette Klebelsberg Kunó kultuszminiszter is. Több példát is lehet hozni arra, hogy a politika az egyetem falai között is jelen volt.⁹

A közgazdasági szakosztály ismertetője 1927-ben így fogalmazott a nemzetiségi nyelvekkel kapcsolatban: „...melynek hallgatását azért tartjuk fontosnak, mert bizvást remélhetjük hogy az egyelőre megszállott területek a békék revíziója során, belátható időn belül visszakerülnek, mikor is nagyon üdvös lesz, ha vannak olyan képzett tisztviselőink, akik nemzetiségi nyelven tudják ellátni az adminisztrációt.” (A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Közigazgatási Szakosztályának ismertetője 1927. 8. o.)

Az egyetemi közgazdaságtudományi kart megalakulása óta több támadás érte. A többi egyetem – itt főleg a tudományegyetem többi kara, a műegyetem és debreceni egyetem – irigykedve nézte fejlődését és szakmai haladását, ezért mind jobban próbálta az állami vezetést ellene hangolni. Horthy, mint az előbbi idézetből kiderült, támogatta az intézményt, de az ország rossz anyagi helyzete miatt minden olyan elképzelés felé nyitott volt a kor-

BUDAPESTI KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEMI
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR QUAESTURÁJA.

28. szám.
1930. j. l.
1930. szept.
Antos István
Könyvtáros
tudományos hallgató
a következő

VÉGBIZONYÍTVÁNYT

(absolutoriumot) nyerte:

Mi, a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar
Dékánja ezennel bizonyítja, hogy *Antos István*

megyeben 1908. évi juni hó 28. n született és es
hivatalát követi, a Budapesti Közgazdasági Tudományok
1906. évi juni hó 28. n 37. szám alatt kiállott érettségi bizo-
nyítvány alapján a közgazdaságtudományi kar hallgatói közé felvételt, mint rendes
hallgató az 1906. tanév I. szakaolt az 1906. tanév II. szakának végéig
terjedő időben a budapesti királyi magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi
karon a Közgazdasági tudományzaf tanfolyamra vágte, s a fennállo
szabályok követelményeinek mindenneműt eleget tév Szalgoterjes bocsátotta.

.....Antos László.....úrnak egyetemi magaviselete
értekez

ellen az egyetemi hatóság előtt kifogás nem fordult elő.

Melynek hiteléül ezen végbizonyítványt aláírtuk és karunk kisebb pecsétjével megerősítettük.

Kiadott Budapesten, 19³⁰. évi ¹⁹⁸⁰.....-ik napján.

(P. H.

D. Schandl z. r.

Бесс

VII. Közgazdasági és kereskedelmi osztály.

IV. évfolyam.

Tantárgy		Előadó tanár	Heti órászám előadás gyakorlat		Helyiség
A közgazdaságtan története II. r.		Dr. Heller Farkas	2	—	Közp. ép. 20-21.
Valuta- és hitelpolitika		Dr. Bud János	2	—	Kg. — 2.
Üzemgazdaságtan II. r.		Dr. Kuntner Róbert	2	—	Kg. — 5.
Mérlegelmezés és revízió II. r.		Dr. Jancsár József	2	—	Kg. — 7.
Idégenyfelvétel kereskedelmi üzemen		L. a III. évl. ösztöndíj	2	1	
Polgári peres és perenküvi eljárás		Dr. Füle-Szánóti Endre	2	—	Kg. — 5.
Pénzügyi jog II. r.		Dr. Marffy Ede	3	—	Kg. — 2.
Alkotmánytan II. r.		Dr. Uárá Kiss Albert	2	—	Kg. — 2.
Mezőgazdasági ian. II. r.		Dr. Tóth Tibor	3	—	Kg. — 5.
Kémiai technológia II. r.		Dr. Vály Ferenc	2	—	Kg. 1.
Energia-gazdaságtan		Dr. Klár János	2	—	Kg. — 4.
Szeminárium			—	2	
Összesen			24	3	

Óra	Hétlő	Kedd	Szerda	Csütörtök	Péntek	Szombat
8—9						
9—10						
10—11	Polgári peres és perenküvi eljárás		Pénzügyi jog Üzemgazdaságtan II. r.	Pénzügyi jog	Alkotmánytan	
11—12						
12—1	Üzemgazdaságtan II. r.			Alkotmánytan		
1—2	Diákgyakorlat					
2—3	Mezőgazdasági ismeretek				Valuta- és hitelpolitika	
3—4		Mezőgazdasági ismeretek				
4—5 _a	Mérlegelmezés és revízió II. r.		A közgazdaságtan története II. r.		Kémiai technológia II. r.	
5—6				Energia-gazdaságtan		
6—7						
7—8						

4. ábra. Végbizonyítvány. 130. december 19. BKÁe levéltára
6/i 14. sz.

5. ábra. A Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdasági Egyetem osztályának órarendje az 1946/47. tanév II. félévében

mány, amellyel pénzt lehetett megtakarítani. 1925. február 20-án Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter a jogi és a közgazdasági képzés reformját is szükségesnek tartotta. A tervek 1929-re odáig jutottak, hogy a Műegyetemmel való egyesülést a kari tanács május 23-i ülésén elfogadta, azzal a feltétellel, hogy a közgazdaság-tudomány fejlesztése és művelése, az összeolvadás után is megtartja kiemelt jelentőségét. (*Kari tanácsi jegyzőkönyv 1929, máj. 23.*) Teleki meg is állapította 1930-as emlékiratában, hogy nem ezt ígérték (hanem önálló egyetemet) és – szerinte – az összevonás és a közös működés drágítja a képzést. A kérdés komoly s részletes vitát váltott ki a korabeli sajtóban, melynek egyik elindítója *Tisza István*, a debreceni tudományegyetem rektora volt, aki a budapesti tudományegyetem közgazdaság-tudományi karának mezőgazdasági osztályát mint a debreceni egyetemhez csatolt mezőgazdasági fakultást képzelte el, ezért javasolta odatelepítését. (*Zoltán 1973. 15. o.*) A szakminiszter mind a két ötletet megvalósíthatónak és takarékosnak tartotta. A képviselőház *Hóman Bálint* 1934. március 2-i indítványa alapján, április 6-án elfogadta a kar és a műegyetem összevonását, *Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem* néven. (*Képviselőházi Napló 1934. 200. o.*)

A kar, illetve a műegyetem diáksága tiltakozott az összevonás ellen. (*Héberger 1979, 772–773. o.*) Az új monumentális egyetem megalapítását előíró törvény 1934. június 2-án jelent meg. Az új egyetem 4 régebbi intézményt egyesített: a Műegyetemet, a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi *Közgazdaságtudományi Kart*, az *Állatorvosi Főiskolát* és a *Bányászati és Erdészeti Főiskolát*. Az egyetem 5 karból állt: mérnöki és építész-mérnöki, gépész- és vegyész-mérnöki, bánya-, kohó- és erdőmérnöki, mezőgazdasági és állatorvosi, *közgazdaságtudományi* karból. Az öt karhoz összesen tíz osztály kapcsolódott. A *Közgazdaságtudományi Kar* két szakosztályt foglalt magában: közgazdasági és kereskedelmi osztályt és egy közigazgatási osztályt. Az intézményhez tartozott a Keleti Intézet, a Központi Könyvtár és egyéb a tanszékekhez kapcsolódó intézetek. (*Szögi 1994, 101. o.*) A közgazdasági továbbképző és a revizori tanfolyam is folytatódott az új egyetem keretén belül. Az első tanév 1934. október 7-én kezdődött. A budapesti tudományegyetem közgazdaságtudományi karának mezőgazdasági osztálya is végül ehhez az intézményhez kapcsolódott, a mezőgazdasági és állatorvosi karhoz rendelték hozzá. Ezzel a magyar agrár felsőoktatás helyzete megnyugtatóan rendeződött.

Az intézmény elődei jogait is örökölte, azaz doktorrá avathatott és a magántanári habilitálás jogát is megkapta. A többi egyetemi szabályzatot csak jóval a tanintézmény megalakulása után hozták meg. (*Zoltán 1973, 16. o.*)

Az 1930-as években más problémák is felvetődtek az egyetemi – nem csak a közgazdaságtudományi – oktatás terén. Az országban értelmiségi túltermelés mutatkozott. *Horthy* ezt a „kultúrfőlény”, és a trianoni békeszerződés revíziója, a sovíniszta eszmerendszer érdekében támogatatta. Horthy kivül gróf Klebelsberg Kunó, Hóman Bálint és *gróf Teleki Pál* is egyetértett azzal, hogy a revans érdekében vállalni kell az értelmiségi túltermelést is, mert csak így érhető el a határrevízió, s ha majd a határok tágabbak lesznek, könnyebben elhelyezkedhet a sok ezer állástalan diplomás.

Ha ezt a közgazdaságtudományi karra vonatkoztatjuk, az alábbi következtetéseket vonhatjuk le. Ez az egyetemi ág is a „kultúrfőlény” megterem-

tésének egyik alappillére volt. A „numerus clausus”, a zsidótörvények segítségével a keresztény nemzeti tőkésosztály bővítése is az egyetem feladatai között szerepelt. A Közgazdaságtudományi Karon a munkás és paraszt származású hallgató több volt, mint a többi karon, mivel az egyetem végzése mellett dolgozhattak is és a tanulás költsége alacsonyabb volt, a vagyonosabb réteg számára pedig a közgazdaság-tudomány elsajátítása még mindig nem jelentett igazán vonzerót.

A karon 1945-ben azok az erők kerekedtek felül, akik a meglévő tanrend hiányait akarták pótolni és egy átfogó átalakítást tűztek ki célul. A tervek kidolgozásánál most először a hallgatók véleményére is adtak. Felmerült, hogy egy üzemgazdasági osztályt hozzanak létre. A takarékoság nevében a kormány javasolta a közigazgatási osztály fokozatos megszüntetését vagy a két osztály összevonását. (Zsidi 1995, 93. o.) 1940 és 1948 között a tanszékek száma a karon ettől függetlenül 16-ról 21-re emelkedett. 1946–47-ben beindult az esti egyetemi munkástanfolyam, ez is vonzerót jelenthetett, mivel a kar hallgatói létszáma fokozatosan nőtt. Összességében megállapíthatjuk, hogy az egyetem megszervezésekor ugyan megpróbálták a közgazdasági oktatás érdekeit figyelembe venni, azonban egy önálló közgazdaságtudományi egyetemet semmi sem pótolhatott.

Az 1941-től kezdve felvetett önállósodás, végül 1948. december 28-án az 1948. évi LVII. törvénnyel beteljesült. A régi álom, a közgazdaságtudományok teljesen önálló egyeteme megvalósult. A harc sikerrel zárult, s végre megnyithatta kapuit a *Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem*. Az egyetem megálmodói valószínűleg nem voltak teljesen boldogok – nem ezért az egyetemért küzdöttek egy emberöltőn át. ... Az 1934-es egyetem tanári karának java részét elbocsátották, a közigazgatási képzést megszüntették. A felvételnél a jelöltnek politikailag is meg kellett felelnie. Létrejött az első magyarországi marxista egyetem....

JEGYZETEK:

¹ A cikk elkészítésében segítségemre volt Szabó Katalin professzor asszony és Zsidi Vilmos a BKÁE Levéltárának főigazgatója. Segítségükért hálás vagyok.

Rövidítésjegyzék: Bud. – Budapest; Kir. – Királyi; köt. – kötet; M. – Magyar; ny. r. tanár – nyilvános rendes tanár; Lt. – Levéltár; MGYOSZ – Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége; MKKE – Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem; MOL – Magyar Országos Levéltár; MOVE – Magyar Országos Véderő Egyesület; OMGE – Országos Magyar Gazdasági Egyesület; OMKE – Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés; VKM – Vallás és Közoktatásügyi Miniszter

² Aki biztos volt abban, hogy ezt a plusz évet el akarja végezni, az már az előző négy év alatt is elkezdhetette. Ez célszerű megoldás volt, hiszen így a Selmecbányai Bányászati, illetve Erdészeti Főiskolát, valamint a Kereskedelmi és Mezőgazdasági Akadémiát végzetek is járhattak erre a plusz tanévre.

³ A kar hallgatóinak az is jogukban állt, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen egyes stúdiumokat hallgassanak.

⁴ A kereskedelmi és az egyetemes közgazdasági és közigazgatási szakosztály tanrendje első-második évfolyamon azonos volt. Ebben az időszakban kapták a hallgatók az általános jogi ismeretanyagot. Ezt az időt sok szakember túlzottan tartotta arra, hangsúlyozták, hogy a jogi oktatás Magyarországon szokásosan eltúlzott.

⁵ A kereskedelmi szakon 3 szigorlat után oklevelet kaphattak a sikeres vizsgázók. A negyedik félév végén alapvizsgát, a nyolcadik félév után szakvizsgát rakhattak le. Az utol-

só vizsga kötelező volt. A hallgatók plusz két félév pedagógia gyakorlat után pedagógiai vizsgát is tehettek.

⁶ A Keleti Intézet nyelvi csoportjai a következők voltak: első a *szláv* csoport, ezen belül bolgár, cseh és szlovák (tót) nyelvet, lengyel, orosz és rutén nyelvet, szerb és horvát nyelvet oktattak. A második, a *balkáni* csoportban albán, román, és újgörög nyelvet oktattak. A harmadik csoport a *keleti* nyelveket tartalmazta: arab, perzsa, japán és török-tatár nyelvet tanítottak a diákoknak. (Zsidi 1995, 89. o.)

⁷ „Ezt az ünnepet, amikor egyetemi jogaink teljében először lépünk a nagynyilvánosság elé, természetesen fel kell használjuk arra, hogy hálánkat s köszönetünket tolmácsoljuk azok előtt is, akik e fakultás megeremtésének aktív részesei voltak. Közülük, sajnos, már többen elköltöztek az örök béke honába, így *Rubinek Gyula*, ki annyit fáradt, *Huszár Károly*val és *Haller Istvánnal*, szakminiszterekkel, hogy a *Zichy János*-féle tervezet a közgazdasági fakultásba testet öltjön. Nem érthette meg az általa ültetett fa virágba borulását idősb *Chorin Ferenc* sem, aki 1912-ben mint főrendházi tag, határozati javaslatot terjesztett elő fakultásunk érdekében...itt van azonban a magyar felsőoktatás ügyének nagy apostola *Tóth Lajos* államtitkár, itt van felsőalmási *Balogh Elemér*, annak a társadalmi mozgalomnak megindító és legbuzgóbb apostola, amely fakultásunkat életre keltette.” (Czettler 1925, 4. o.)

⁸ Így szólt az 1928-as új rendelet: „... Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő megelőző tanulmányi eredményeire, illetve szellemi képességre, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy elsősorban hadiárvák és harctéri szolgálatot teljesítettek és a közalkalmazottak gyermekei ... jussanak a főiskolákra és a fölvetek száma az egyes törvényhatóságok között is igazságosan osztassék fel. [...] E törvénycikk kihirdetését ezennel elrendelem, e törvénycikket, mint a nemzet akaratát mind magam megtartom, mind másokkal megtartatom.” (A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Almanachja 1922/23–1924/25 tanév 7§ 1925. 122. o.)

⁹ Az első doktorrá avatáson Horthy kormányzó a következőket mondta felszólalásában: „Átadom ezt a gyűrűt, tehetségének és tudományának megjutalmazására. Én nem azért jöttem ide, mert ez az első doktorrá avatás 'sub auspiciis Gubernatoris' ezen az egyetemen, hanem azért jöttem, mert alá akartam húzni azt, hogy különös fontosságot tulajdonítok a közgazdasági egyetem tevékenységének. Ma egy állam sem virágozhatik ipari és kereskedelmi tevékenység nélkül.” (A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Almanachja 1922/23–1924/25 tanév 7§ 1925. 97. o.)

IRODALOM:

7634 – 1917/18 sz. levél (kelt: 1918. augusztus 12-én) MOL K 636-1921-4-57225.

7332/1917/18 sz. levél MOL K 636-1821-4-57225

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 110/1919-20. sz. levele a miniszterhez. MOL K 636-1921-4/57225.

A Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar szervezeti és tanulmányi szabályzata, második kiadás. Magyar Királyi Tudományegyetemi nyomda. Budapest. 1921.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Almanachja 1922/23–1924/25 tanév. Királyi Magyar Tudományegyetemi Nyomda. 1925.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Közigazgatási Szakosztályának ismertetője. III. kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1927.

A közgazdasági kar jövője. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára 6/b 30. fond. Nem iktatott iratok.

A marxista közgazdászképzés 25 éves 1948–1973. Szerk.: *Zoltán Zoltán*. Petőfi Nyomda, Kecskemét. Budapest. 1973.

- Az 1920. évi február 16-ai Nemzetgyűlési Napló 5. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat könyvnyomdája. Budapest. 1920
- Az egyetemi közgazdaságtudományi kar célja és hivatása. Ünnepi beszéd, melyet a Kir. Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar első doktorráavatási ünnepélyén 1925. június 13-án tartott Czettler Jenő dr. egyetemi ny. r. tanár. In: Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Karnak 1932/33 tanévét megnyitó ünnepi ülésén beszédek. Kir. Magyar Tudományegyetemi nyomda. Budapest. 1925.
- Balogh Elemér: Emlékeim, a negyvenéves 'Hangya' és a közgazdasági egyetem története. Király Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1938.
- Balogh Elemér: A Közgazdasági egyetem. In: Közgazdasági Szemle. XXXVII. évfolyam 49. kötet. Pesti Könyvnyomda részvény-társaság. Budapest. 1913.
- Főrendházi napló 1910–15. első kötet
- Héberger Károly: A Műegyetem története 1782–1967. III. kötet. Budapest. 1979.
- Jegyzőkönyv. 1947. január 22. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára 6/a fond.
- Kari tanácsi ülési jegyzőkönyvek. 1917–1918. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára
- Kari tanácsülési jegyzőkönyv 1929. május 23. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Levéltára 5/a 9 fond.
- Kari ülések jegyzőkönyve. 1920. június 24; július 29; szeptember 1. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Levéltára. 5/a 1 fond.
- Képviselőházi Napló. 20. kötet. Budapest. 1934.
- Különböző érdekképviselések és egyesületek beadványa a képviselőházhoz illetőleg a főrendházhoz. In: Balogh Elemér, Méhely Kálmán: Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből. Budapest. 1915.
- Magyar Törvénytár 1920. évi törvénycikke. Franklin Társulat. Budapest. 1921
- Mihalik István: Küzdelem az önálló egyetemi szintű közgazdászképzésért. In: Tanulmányok a magyarországi Közgazdasági felsőoktatás történetéből. Budapesti Műszaki Egyetem nyomdája. Budapest. 1995.
- Műegyetemi Tanács Jegyzőkönyvei 1912. június 12. Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára. 3/a fond.
- Orvostudományi Kar. 1776/1919–20 sz. ügyirat. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára. 1/b 36. fond. 1919–1920.
- Sugár Ignác: Közgazdasági Egyetem. In: Közgazdasági Szemle XXXVI. évfolyam 47. kötet. Pesti Könyvnyomda részvény-társaság. Budapest. 1912.
- Szögi László: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára 1891–1978 (1985). Repertórium. Marx Károly Közgazdaság Tudományi Egyetem nyomdája, Budapest. 1988.
- Szögi László és Zsidi Vilmos: A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. In: Hat évszázad Magyar Egyetemei és Főiskolái. Szerk.: Szögi László. Alfa kiadó és nyomdaüzem. Budapest. 1994.
- Vikár Béla: Keleti Akadémia. In: Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Szövetségi Értesítő III. évf. 8–9. sz. 1910.
- VKM 130426/1818. sz. ügyirat. MOL K 636-1921-4-57225.
- VKM 197881/1918 sz. előterjesztése a minisztertanácsához Budapesten egyetemi jellegű közgazdasági kar létesítése iránt. MOL K 636-1921-4-57225.
- Zsidi Vilmos: A budapesti közgazdaságtudományi Kar története. In: Tanulmányok a magyarországi Közgazdasági felsőoktatás történetéből. Szerk.: Szögi László és Zsidi Vilmos. Budapesti Műszaki Egyetem nyomdája. Budapest. 1995.

Borzsák István:

DRAGMA IV.

Johann Wolfgang Goethe és Lucius Quinctius Cincinnatus

„Warte nur, balde ruhest du auch”
„te is nemsokára nyugszol, ne félj...”

„Warte nur, balde ruhe ich auch”
„én is nemsokára nyugszom, ne félj...”

Hét év előtt, az első Dagma előszavában Goethe. Hét év után, a negyedik Dagma ajánlásában és előszavában ismét Goethe. Akkor az elmélet pontosságával. Az elődök, az antikvitas megszerzett örökségéről. Most a veszteség fájdalmával. Az eltávozott kedveshez szóló megrendült búcsúról. Meg még valamiről. A részletről és az egészről. A részlet gyűjtéséről és fürkészéséről, az élet titkának kereséséről. Hogy megtalálhassa és megőrizhesse benne az egészt és önmagát.

Csak hogy a negyedik kötet Goethe-ajánlásában valami líraian, resignáltan fájdalmas-megrendítő „csúsztatás”. Már a megszólított sem azonos. Az eredeti szövegben az elnyugvó világban a megnyugvó vándor. A „csúsztatott” szövegben az elnyugvó világban az eltávozott kedves. És megváltozik a személyes névmás. Második személyből (du) első személlyé (ich) lesz. Érzékeltehető lenne az egyszerűen végérvényes két német sor hűtlenül gyönyörű magyar változatában is. Tóth Árpád szép magyarításában. Te – én, nyugszol – nyugszom. Lenne, de nem lehet. Csak egyszer szabadott. E kötet ajánlásában. E kötet ajánlásának lelkiállapotában. Németül. (Aki észreveszi, vessen magára. Aki nem veszi észre, az is. Mármost vessen magára.)

De ezzel Goethének még nincs vége. A nyolc soros nyugtalanul nyugodt remek, a Vándor éji dala után megszólal a huszonhárom szakaszos nyugodtan nyugtalan remek, a Marienbadi elégia is.

Ezen is rajta a veszteség fájdalma. Még is lendül az elvesztéstől a megnyerés, a fájdalomtól a munka, a biztosan lesújtott megrendüléstől az esetleg elérhető megnyugvás felé. Persze a szakmában és a szakmában rejlő európai humanista tradícióban való megnyerésről, munkáról, megnyugvásról lehet szó. A szellemi alkotó ember mindig veszélyeztetett-fenyegetett, újra és újra kivivandó megnyugvásáról. E kivívást közelíti a kései Goethe-remek, az ide hívott Elégia. A részlet és az egész viszonyának régi szakmai-módszertani dilemmájává emelve. Idézi is az utolsó előtti szakaszt: „Betrachtet, forschet, die Einzelheiten sammelt”, azaz Szabó Lőrinc fordításában: „Tanuljatok, a részt fürkészve, gyűjtve...” Hogy az utolsó szakasz valljon a Minden és önmaga elvesztéséről. De hozzátehesse a kései magyarázat: a költő megszenvedett, de alkotott tovább. A zárt vallomást tovább nyitni a jó ízlés tiltja. Ennyit mond „először helyett”. Ennyit érteni magyarázat helyett.

A kötet felépítése – egyébként – a ko-

rábbiakat idézi. Cicero-kommentárok, Vergilius-tanulmányok, adalékok a magyar művelődés-, nyelv- és irodalomtörténethez. Emlékezések a tudomány néhány jelesére. Főként néhány kiemelkedő kortárs magyar klasszikus filológusra. Dolgozatok a magyar latinitásról, a latin tradíció jelenlétéről a hazai nemzeti kultúrában. És a közép-pontban – a kötet gerincét képező több, mint száz lapon – Tacitus-stúdiumok. Közöttük a kötet legkorábbi írása, a Germania történeti forrásként való értelmezhetőségéről. Egykori szemináriumi dolgozat. '34-ből. A szerző húszéves korából. És közöttük az '56-os, pályakép értékű nagyelőadás – a „hallgatag” mester történelmi, irodalmi, erkölcsi és „politikai” hagyatékáról. A kötet legkorábbi eredetű írása után a kötet legkalandosabb sorsú írása. Számomra – teljesen önkényes módon – három dolgozat lett a legfontosabb. A Cincinnatus „előléte”. A Titus és Bereniké. És az előbbieken már említett Tacitus. Mindegyik más-más szempontból. Apró filológiai mesterelemzés. Pompás filológiai stílusjáték pompás filológiai kommentárjátéka. És a filológia, a szövegértelmezés és magyarázat filozófiává, életértelmezéssé és magyarázattá emelkedése. Szakszerű taglalásra nem vállalkozhatom. De néhány konzekvencia vagy inkább csak asszociáció megfogalmazására igen. Nem egyenként, hanem együttesen, amit a három mintadarab – és mögötte az egész kötet – megidéz.

Először a három mintadarab és az egész kötet megidézte világirodalmi és magyar irodalmi konzekvenciák vagy inkább csak asszociációk tömegéről. Csupán néhány példa erejéig.

A Cincinnatus-dolgozat és a magyar latinitásról szóló egyik írás Livius- emlékeket idéz. Úgy is fogalmazhatnánk, évtizedek óta elhanyagolt Livius-olvasmányokra kényszerít. Meg arra, ami Livius mögött a világirodalomban és a magyar irodalomban lehet. Csak két villanás. Liviusból Lucretia Shakespeare-hez, de a magyar Shakespeare-fordításokhoz is vezet. Ahogy Coriolanus is. Igen, a nagy mester elbeszélő költeményéről van szó. The Rape of Lucrece. Lucretia meggyalázása. Kálnoki László fordításában. És igen, a nagy mester tragédiájáról van szó. Coriolanus. Petőfi Sándor fordításában.

Vagyis a klasszikus római történetírás, az Erzsébet-kori angol virágzás, a Petőfi-Arany fémjelezte magyar fénykor egyetlen ponton összekapcsolódik.

És még mindig Livius. A római Magyar Akadémián tartott '97-es előadás foglalja össze. Róma „jelenléte” a magyar irodalomban. Min is nevelődtünk – Liviusból – egykori magyar gimnazisták? Itt olvasom – Cincinnatus, Lucretia és Coriolanus mellett – a Horatiusokat és Curatiusokat. Világirodalmi és magyar irodalmi konzekvenciákról és asszociációkról van szó. Ezért idézek egy félíg feledett, nekem nagyon fontos világirodalmi konzekvenciát. Még-hozzá az újlatin irodalmak egyik virágzarából, a francia „nagy századból”. Corneille dramaturgiai-etikai remekét, a Horatiust. Livius történetének kései átértelmezését. A kötelesség és szenvedély ellentéte jegyében. Ahol a kötelességet emberség, a szenvedélyt mérséklet ellentételezi. És mindez a „hármasság” legfeszesebb kompozíciójában robbantatik fel és vezetettik le.

Vagy kilépve Liviusból. A Titus és Bereniké, a pompás filológiai stílusjáték pompás filológiai kommentárjátéka idézi meg. Ugyancsak a francia „nagy századból”. Racine lírai-drámai remeke, a Berenice. Róma császára és Palesztina királynője szerelme. Amit a lobbanó szenvedély a tragédia határára sodor. Amit a kényszerű lemondás az elégia szintjére emel. Lira és dráma találkozása-ötvözete a „nagy század” egyik költői magaslati pontján.

A végtelenségig nem folytathatom. Csak még két villanás a negyedik Dragma világ-

irodalmi és magyar irodalmi utalásaiból. Egy-egy odavetett megjegyzés a klasszikus filológus elemzéseiben. Az odavetett megjegyzés mögött távlatok. Lehetetlen mindegyiknek utána menni.

Le roi s'amuse – mondja Sir Ronald Syme, a nagy klasszikus filológus tréfájáról, a Titus et Berenice című apokrif „Tacitustörédekről”. Ugye beugrik Hugo drámája (A király mulat)? Mögötte a francia és a magyar romantika? No meg – természetesen – Verdi Rigolettoja is.

Utoljára egy megrendült utalás az előszóból. Az a bizonyos „iter tenebricosum, – illuc, unde negant redire quemquam”. És mögötte a dán királyfi monológia Helsingörben. Az a bizonyos „The undiscover'd country, from whose bourn/ No traveller returns...” És Arany – számomra szakrális – magyar szövegében az a bizonyos „nem ismert tartomány,/ Melyből nem tér meg utazó...”. Csak mellékesen jegyzem meg. Arany szövege 1867-ben jelenik meg. Amikor „titoknok” az Akadémián. A nemrég felépült neoreneszánsz palotában.

Másodszor a három mintadarab és az egész kötet megidézte kulturális összefüggésről és eruditív szituációról. A legegységelműbben a Titus és Berenike tanúskodik róla. Sir Ronald Syme, a „kimeríthetetlen gazdagságú” Tacitus-monográfia szerzője csinál egy „nagyon is komoly” filológiai tréfát. Előállítja a Titus et Berenice című apokrif „Tacitus-törédeket”. Tacitus történeti dimenzióiban, nyelvi stílusában, írói szemléletében. Azaz történetírói és művészi világának optimális megközelítésében. Ráadásul a kommentárokkal, a teljes jegyzetapparátussal együtt. Alföldy Géza a kiadatlan kéziratot átadja Borzsák Istvánnak. Ő pedig majd egy íves mesterértekezést ír róla '96-ban, az Antik Tanulmányokban. Valóban a pompás filológiai stílusjáték pompás filológiai kommentárjátéka. Ám itt érdemes megállni egy pillanatra. Játék? Igen. Nagyon is komoly játék? Igen. De mi van mögötte? Ki tud így, kik tudnak így játszani? Akik pontosan, szinte könyv nélkül tudják az anyagot. Létük természetes közegeként. Nemcsak a tartalmát, hanem annak minden rétegét is. Nemcsak a nyelvezetét, de annak minden színét is. Nemcsak a szel-

lemét, ám annak minden árnyalatát is. Minden látványos erőlködés nélkül. A teljes birtoklás biztonságában. Csak ez lehet a tudós játék alapja. Távoli a párhuzam, mégis leirom. Ahogy Karinthy tudta a magyar irodalmat. Újrairta a Nyugat egész költészetét – játékosan pontos paródiában. Átírta Az ember tragédiáját – játékosan együgyű travesztiában.

Harmadszor a három mintadarab és az egész kötet megidézte etikai tanításról és történelmi rezonanciáról. Legegységelműbben a Tacitus tanúskodik róla. Az '56 tavaszán tartott előadás. És ahogy az akkor hallgatói hangulatára hatott. És ahogy az akkor szerzője sorsára hatott. Nagyívű pályakép. Az egész történetírói-művészi életműről. Eljut egy érdekes párhuzamhoz. Mintegy végső összegzésként. Két leírás és arckép. Vitellius a Historiae második könyvéből. Germanicus az Annales első könyvéből. Az első – „mohó vágyában” rögtönzött örömműnnyel gyönyörködött a győztes csatája okozta halottak szörnyű látványában. A másodikban „felébredt a vágy”, hogy fényes haditettei után az elesetteknek megadja a végtisztességet. Az embertelen, hatalombitorló szoldateszka és az emberies, római imperator ellentéte. Mögötte tanítás a virtus-ról, humanitas-ról, pietas-ról és a disciplina mibenlétéről. Etikai, de nem politikai tanítás. Csakhogy az előadás '56 tavaszán hangzik el. Az etikai tanítás a hallgatókban nemcsak etikai, hanem politikai visszhangot is ébreszt. A mű, a filológiai mű is önálló életet él. Szerzője általános szándékát „felülírva” az egyedi történeti szituációban. A hallottakba mindenki behelyettesíti saját indulatait, saját tapasztalatait. A történelmi-etikai tanítás történelmi-politikai tanítássá lesz. És az újra berendezkedő hatalom „felülírja” a szerző sorsát. Egy második száműzetés formájában.

Eddig a három mintadarab néhány konzekvenciája és az általuk felkelthetett asszociációk változatai. De miért mindezekben és mindezek fölött Goethe és Cincinnatus?

Goethe három okból. Először: e kötet összeállításakor a megnyugvás keresése miatt. Másodszor: e kötet összeállításakor önmaga újra megtalálása miatt. Harmadszor: az egész életműben a rész és egész

egysége miatt. Ami nem egyszerűen tudományos módszertan. De bonyolultan tudományos erkölcsstan is. Ahogy a rész felépíti az egész ismeretét. Ahogy az egész megadja a rész hitelét.

Cincinnatus is három okból. Először: az egész életműben a római hagyomány elevenen tartása miatt. Másodszor: az egész életműben az alakjában rejlő erkölcsi tanítás miatt. Harmadszor: az egész életműben az áldozatvállalás és lemondás példázata miatt. Ahogy az áldozatvállalás előkészíti a lemondást. Ahogy a lemondás megemeli az áldozatvállalást.

Ide, Cincinnatushoz vezet el a magyar művelődésben tovább élő Livius-hagyomány folytonosságát is:

„Így élhetett és hathatott Livius lelkesítő történeteivel iskoláinkban és az iskolákon kívül. Számtalan nemzedék nevelődött a Horatiusok és Curatiusok, Lucretia és Verginia, Coriolanus és Camillus történetének, Curtius és Decius Mus önfeláldozásának olvasása közben, – még a mienk is. Vagy Cincinnatus példáját említsük?”

Poszler György

Ormos Mária:

EGY MAGYAR MÉDIAVEZÉR: KOZMA MIKLÓS.

Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)

Ormos Mária történészi érdeklődése sajátosan alakult. Első könyve, amely 1964-ben jelent meg, az 1924-es magyar államkölcsön megszerzésével foglalkozott. Ezt követően elsősorban a modern európai történelem, ezen belül pedig az 1918 utáni francia külpolitika érdekelte. 1983-as nagysikerű könyvében, amelyet az 1919-es osztrák és az 1920-as magyar békeszerződésről írt, e kétféle tematika és kétféle látásmód szempontjait egyesítette. Az 1980-as évek közepétől-végétől magyar és egyetemes történeti témák egyaránt vonzották. Ezt különböző rész kérdések monografikus jellegű feldolgozása és szintézisek készítése egyaránt jelezte. A két világháború közötti Magyarországról készített tan-könyve (*Magyarország a két világháború korában 1914–1945*) és a nemzetközi kapcsolatok 1814 és 1945 közötti történetéről – Majoros Istvánnal együtt – írott munkája (*Európa a nemzetközi küzdőtéren*) egyaránt 1998-ban jelent meg. Érdeklődése ezt követően ismét rész témák, illetve a levéltári kutatás felé fordult. Ennek eredménye a Kozma Miklósról írott biográfiája, amely tavaly ősszel jelent meg.

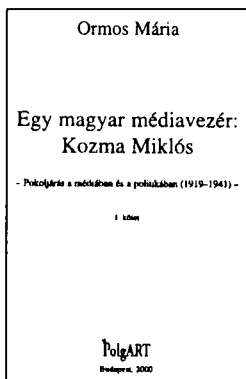
Kozma Miklós neve nem ismeretlen a XX. századi magyar történelem iránt érdeklődők számára. Sokan tudják róla, hogy

az 1920-as évek elején Gömbös Gyula jobboldali radikális fajvédő csoportjához tartozott, hogy a későbbiekben ő építette ki a Magyar Távirati Irodát és irányította a Rádió munkáját, hogy 1935-től 1937-ig belügyminiszter, majd 1940-41-ben Kárpátalja kormányzói biztosa volt. A történészek számára ezen kívül azért is ismert személyiség, mert irathagyatéka – naplói, feljegyzései, levelei stb. – a kor legbecsebb forrásegyüttese közé tartozik. Grafomán hajlamának köszönhetően sok-sok olyan intimitást is tudunk a Horthy-korról, amelyet sem a minisztertanácsai jegyzőkönyvek, sem más kormányzati források nem őriztek meg. Ez a gazdag anyag egyenesen kínálta magát feldolgozásra, s szinte csoda, hogy erre mostanáig senki sem vállalkozott.

A két kötetes munka 11 kronológiai sorrendben felépített fejezetből áll. Az első – a klasszikus biográfia szabályainak megfelelően – a családi háttérrel és a gyermek szocializációját mutatja be. Ebből kiderül, hogy Kozma Miklós szerelemgyermekként született. Édesanyjának első férje után eleinte ezért nem is Kozma, hanem Lázár Miklósnak hívták. A valódi apa, Kozma Ferenc, aki Nagyváradon állomásozó katonatisztként került kapcsolatba az akkor

már férjezett Nyíry Erzsébettel, csak később adta nevét fiának. Akkor, amikor a „mama” első házassága már felbomlott, s a „papa” őt is magához vehette.

Kozma Miklós iskoláiról és ifjúságáról sajnos oly kevés forrás maradt meg, illetve került elő, hogy a születés romantikus bonyodalmainak tisztázása után szinte rögtön az 1918–1919-es – akkor 34 éves – ellenforradalmár portréja következik. Az ifjú százados politikai karrierje a MOVE országos szervezésével kezdődött 1919 januárjában, és Szegeden folytatódott 1919 nyarán, az ottani ellenforradalmi kormány hadügyminisztériumának hírszerzési és propagandafeladatainak a kidolgozásával és irányításával. Gömbös után itt és ekkor ismeri meg Horthy Miklóst s a vezető politikusok közül Teleki Pált. Pályájának további alakulásához ezek a kapcsolatok igen jelentős mértékben hozzájárultak.

A részben vázlatos első fejezet után részletesen kidolgozott és körültekintően dokumentált fejezetek következnek az 1919 utáni felnőtt s a katonatiszti pályát politikusra cserélő Kozmáról. Az 1920 és 1922 közötti időszakban a Magyar Távirati Iroda irányítása kötötte le energiáit. Gyorsan megértette, hogy a hírszolgálat és a propaganda nem maradhat meg az írott szó birodalmában. Ezért már 1921-ben megszervezte a Telefonhírmondót, amelynek égisze alatt az 1925-ben induló rádiózást Magyarországon kifejlesztették. 1925-ben ugyancsak ő szervezte meg a Magyar Film Irodát.

Az ily módon lassan médiavezérré váló Kozma – tudjuk meg a következő fejezetből – a politikában is rugalmas volt. Érzékelve az új időköt 1923-ban Bethlen oldalára állt, aki nemcsak mint politikus, hanem mint személyiség is lenyűgözte. Bár Bajcsy-Zsilinszkyvel, aki egyébként szintén a maga külön útját járta, megmaradt a jó kapcsolata, Gömbössel és Eckhardttal a húszas évek végéig alig érintkezett. Szociális érzékenysége és a „szegediekre” jellemző purifikátori hajlam azonban megmaradt benne. 1928 nyarán, amikor szabadságát külföldön töltve Kanadába igyekvő magyar kivándorlókkal akadt össze, szegyetleneknek és megbocsáthatatlan bűnnek nevezte, hogy „a magyar határ nem tud eltartani minden magyart” (I/162.). Elégedetlenkedett a panamák, „a sok megalkuvás” és a „zsidóbarátság” miatt is. Az államférfi, akire Magyarországnak szüksége van, mindenesetre Bethlen István volt a szemében, nem pedig Gömbös Gyula.

Bár a válság alatt némileg módosult az álláspontja, Gömbös 1932-es miniszterelnöki kinevezését fenntartásokkal fogadta. Az új kormányfő vezéri hajlamai inkább taszították, mint vonzották. A földkérdés terén tett szerény lépéseket viszont kevesellte. Fönntartásai belügyministersége idején is – a hatodik fejezet szól erről – kiderültek. Ormos nem osztja azt az újabb keletű véleményt, mely szerint Gömbös tulajdonképpen nem is akart egypárti diktatúrát. Szerinte igenis akart, Kozma pedig ellenezte azt. Az ellentétek tehát kormányon belül is jelentkeztek. A kormánypárt hierarchikus tömegpárttá szervezése elleni harcot Kozma Marton Bélával, a kormánypárt főtitkárával vívta meg. Nem kétséges azonban, hogy Marton mögött, aki maga is egykori „szegedi bajtárs” volt, Gömbös Gyula állt. A „zsidókérdésben” viszont Kozma is hajlott az állampolgári jogegyenlőségre és a magántulajdon szentségének mint liberális alapelveknek a felrúgására. Ebből következőleg helyeselte a gazdasági és médiapozíciók újraelosztását és ennek keretében a keresztény közép- és alsórétegek különböző előnyökhöz juttatását, valamint a kevésbé vagy egyáltalán nem asszimilált ún. kiszsidók tömegétől való „megszabadulást”.

1938 nyarán és őszén, a csehszlovák

válság időszakában az ún. Rongyos Gárda szervezésével foglalkozott, amelynek – szükség esetén – diverzáns akciók végrehajtása lett volna a feladata Felvidéken és Kárpátalján. Bár erre nem került sor, az 1939 elején hivatalba lépő új miniszterelnök, Teleki Pál bizalmának köszönhetően Kozma továbbra is az események sűrűjében maradt. Az elért revíziós sikerek és Teleki személyes hatására nemcsak abban kezdett hinni, hogy az ún. Szent István-i gondolat a visszatért területek nemzetiségei számára is vonzóvá teheti a magyar vezetést, hanem abban is, hogy Magyarországnak az egész Kárpát-medencére, sőt, a Balkán egy részére is kiterjedő „imperialista” missziója van. Tévedését részben menti, s erről kárpátaljai kormányzói biztosként is tanúságot tett, hogy a Szent István-i gondolat toleráns szellemét komolyan vette. Mint új hivatalának elfoglalásakor kinyilatkoztatta: „A rutén néppel rövid időn belül anyanyelvén fogok beszélni, ugyanezt megkívánom a tisztviselőkartól is...” (II/727.). A Szent István-i gondolat persze ez esetben sem vonatkozott a zsidókra. Annak a 17–18 ezer kárpátaljai és részben menekült zsidónak a kitelepítését, akiknek a többsége azután Kamenyec Podolszkij térségében a németek áldozatává vált, maga is helyeselte. Hangsúlyozni kell azonban, hogy – mint a szerző bizonyítja – Kozma a kitelepítést helyeselte, s nem az augusztus végi mézszárlást, amelyről nem volt előzetes tudomása. A gyilkosság, melynek akarva-akaratlanul maga is részesévé vált, mindenesetre így is megvi-

selte, s nem lehetetlen, hogy az 1941. november 2-i, halállal végződő szívinfarktusához is nagymértékben hozzájárult.

Ki volt hát Kozma Miklós és hol a helye a magyar történelemben? A szerző szerint egyik legfontosabb jellemzője a „makacs színvonaligény” volt, amelyhez „rendkívüli simulékonyosság”, vagyis opportunizmus társult. Szobrot nyilvánvalóan nem kell neki állítani, s utcát sem elnevezni róla. Ugyanakkor a fasiszta-nemzetiszocialista típusú jobboldali radikális magyar politikusok karanténjába is méltánytalanság lenne bezárni. „... a jó és a rossz – összegzi véleményét a szerző hősére gondolva –, az ésszerűség és az álmodozás, a tehetség és a katasztrofális tévedés, sőt, a tisztesség és a becstelenség is megfér ugyanabban az emberben”, éspedig akkor is, „ha csak korának átlagembere, és akkor is, ha annak kimagasló politikai vagy szellemi képviselője”. Kozma Miklós élete és működése – és még milyen sokaké válságokkal és fordulatokkal teli múlt századi történelmünkben! – valóban ezt példázza.

Ormos Mária nemcsak jó szemű kutató, hanem rutinos szerkesztő és jó stilisztázis. Az érdekes téma mellett ez is közrejátszott abban, hogy a recensens figyelme egyszer sem lankadt el a terjedelmes művet olvasva. Ez reményt ad arra, hogy a hivataltól érdeklődő szakmabeliek mellett a szélesebb értelemben vett olvasókörözhöz is fel fogja fedezni magának „a kétkötetes Kozmát”. (*PolgART, 2000, 800 o.*)

Romsics Ignác

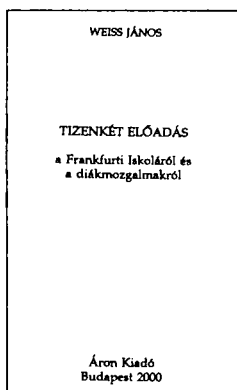
Weiss János:

TIZENKÉT ELŐADÁS A FRANKFURTI ISKOLÁRÓL ÉS A DIÁKMOZGALMAKRÓL

Az előadásszövegek közlése a filozófia történetében, ismeretesen, gazdag hagyományokra tekinthet vissza. A hatalmas hegeli életműből például – a filozófiatörténetben jártasak tisztában vannak vele – voltaképp mindössze négy kötet származik közvetlenül magától Hegeltől: a szellemfilo-

zófiai rendszert részletező kötetsorozat darabjai valójában előadásainak halála után kiadott gyűjteményei. Ami azonban a múltban bevett gyakorlat volt, az ma némiképp idegenül ható és tudatos archaizálásnak tűnő kísérletnek látszik. Egyetemi előadások magnóra vett szövegét legépél-

tetni, megszerkesztve kötetté formálni és szélesebb közönség számára hozzáférhetővé tenni? Manapság inkább különféle távoktatási kísérletekről, internetes egyetemekről, vidéki egyetemi előadóterembe leküldött videokazettákról hallunk – ilyesmiről azonban nemigen.

A vállalkozás ráadásul nem is veszélyek nélkül való. Előadást tartani és könyvet írni: különböző tevékenységek, eltérő lehetőségekkel és követelményekkel. Az előadás élőbeszédének közvetlensége írásban könnyen pongyolasággá válik, didaktikus ismétlésekre épülő előadásmódja locskaságnak tűnik, hangsúlyozott ismeretterjesztő célzata pedig fölszínességnek látszik. Szögezzük le mindjárt eljáróban: Weiss János könyve örömdetesen elkerüli mindezeket a veszélyeket. A pécsi egyetem fiatal, németes orientációjú filozófusprofesszora, néhány évvel ezelőtti egyetemi előadás-sorozatát közzétéve, kitűnő könyvet tett elénk: olyat, amelyik semmiképpen sem méltatlan korábbi köteteihez – Adorno-monográfiájához, a Frankfurti Iskolával foglalkozó tanulmányainak vagy a német romantikával foglalkozó esszéinek gyűjteményéhez.

Hogyan hatott a hatvanas évek elején meginduló és hatvannyolcban radikalizálódó német diákmozgalmakra a kritikai társadalomelmélet huszadik századi híres műhelye, a Frankfurti Iskola? Az előadás-sorozat tanúsága szerint háromféleképpen is: a német egyetemi kritikáját, a későkapitalista társadalom kritikáját, illetve a privátszféra és az intimkapcsolatok átala-

kításának igényét megfogalmazó gondolataival egyaránt. Az elemzés középpontjában ilyenformán a frankfurtiak megfelelő művei állnak: az egyetemkritikára vonatkozóan Adorno kisebb írásai és Habermas Megismerés és érdeke, a társadalomkritikai vonulat tekintetében Horkheimer és Adorno híres könyve, A felvilágosodás dialektikája, illetve Marcuse fő műve, Az egydimenziós ember, a személyes kapcsolatok megújítását meghirdető művek közül pedig Fromm esszéje, A szeretet művészete és az Autoritát und Familie kötet tanulmányai. A kötet valódi főszereplői azonban nem a Frankfurti Iskola híres gondolkodói (Horkheimertől Habermasig) és nem a diákmozgalmak ismert vezérei (Rudi Dutschkétől Daniel Cohn-Benditig).

Az igazi főszereplő egy nálunk teljesen ismeretlen és a német politikai-szellemi hagyományban sem számon tartott diákvész-gondolkodó: *Hans-Jürgen Krahl*. Mint az előadás-sorozat gondolatmenetéből kiderül: a hatvannyolcas események kulcsfigurája volt ez az akkor mindössze 24 éves és alig 26 évesen autóbalesetben elhunyt fiatalember. Nem futhatta ki magát, életművet nem alkothattott: írásainak posztumusz kiadott vékonyka gyűjteménye rövid feljegyzéseket, egyetemi dolgozatokat és szemináriumi előadásokat tartalmaz csupán. A diákság teoretikusan legfölkészültebb vezetőjeként azonban annak idején meghatározó szerepet játszott: ahogy egy kései visszaemlékezés meséli, föllépésével olyan hatást keltett, mintha maga a fiatal Lukács György jelent volna meg a diákmozgalmak színpadán. Nem kisebb volt a teoretikus ambíciója, mint hogy a diákmozgalmak elméleti bázisát képező frankfurti kritikai társadalomelméletet újraalapozza: visszavezesse annak eszmei gyökereihez, a húszas évek kritikai marxizmusához, Lukács és Korsch munkásságához.

Weiss érdekesen mesél, szellemesen magyaráz, és invenciózusan elemez. Mindenképpen kiemelésre érdemes eljárásának két szembeötlő motívuma: hogy teoretikus szövegek mellett *szépirodalmi alkotásokat is vizsgálátába von*, illetve hogy *a művek elemzését a belőlük vett néhány mondatos idézetből bontja ki*. Egyfelől tehát érdeklődése nem csupán a filozófiai-ideológiai művekre terjed ki: irodalmi mű-

vekre is. Következésképpen számot vet vele, hogy a közgondolkodást nem csupán a par excellence elméleti teljesítmények befolyásolják: legalább annyira a szépirodalom termékei is. A fölillantott drámák, regények, novellák és versek itt természetesen nem esztétikai elemzés tárgyai: éppen ez a közgondolkodást befolyásoló mondanivalójuk áll a középpontban. Így lesz, például, Peter Weiss drámája a múlt jogi földolgozásában mutatkozó nehézségek tükré, Günter Grass regénye a generációs tapasztalatok sajátzerűségének rajza, Thomas Bernhard novellája a kulturális homogenizáció autoritásokat aláásó szerepének ábrázolása, vagy Hans Magnus Enzensberger verse a tudatipar integrációs hatásának megjelenítése. Másfelől az előadó-szerzőnek láthatóan kiváló érzéke van hozzá, hogy a részben megmutassa az egészet: a kiválasztott mű rövid pár mondatos idézete alapján villantsa föl a műegész problémáit. Így, rövid idézetek nyomán kapunk alapos képet például Heidegger híres-hírhedt rektori beszédéről vagy Marcuse fő művéről. Az eljárás azonban nyilvánvalóan Horkheimer és Adorno említett nagy könyvének elemzése során éri el a legmeggyőzőbb eredményeit. Tudvalevően, terjedelmes és nehéz, bonyolult szerkezetű és helyenként kifejezetten homályos gondolatmeneteket görgető munka ez: röviden és egyszerűen nem könnyű tehát szólni róla. Az előadó az első két mondatát olvassa föl, és bravúros megoldással, ebből a két mondatból bontja ki az átfogóbb összefüggéseket és a hatástörténeti motívumokat is számba vevő elemzését.

Mivel az elemzés tárgya a német Frankfurter Iskola hatása a német diákmozgalmakra, a könyvben, tudatos választás nyomán, csak a német 1968-ról esik szó. Az események értelmezésének középpontjában sajátképpen *német összefüggések* állnak – a náci múlt megnyugtató földolgozásának elmaradásától a demokratikus hagyományok gyöngeségéig. Hogy abban az évben az Egyesült Államoktól Franciaországig a fejlett Nyugat számos országában megélnék és radikalizálódtak a diákmozgalmak, arra a gondolatmenet alig néhány utalást tesz csupán. Az 1998 tavaszán, az egykori események harmincadik évfordulóján tartott előadás-sorozat a német múlt lezárt, és a közvetlen aktualitást immár nélkülöző fejezetéről beszélt. Nos, mire az előadássorozat 2000 végén könyv formájában napvilágot látott, a benne tárgyalt probléma újra meglepő aktualitást nyert. Az évezred ugyanis váratlanul az antikapitalista radikalizmus föléledésével búcsúzott el tőlünk: Seattle-től és Prágától megint az utcán vannak a kortársi világállapot erőszakos bírálói. A diadalmas későkapitalizmus, három csöndes évtized után, úgy tűnik, ismét hangoz ellenzőkre talál: immár nem csupán balról, hanem – a hagyományfétő nacionalisták személyében – jobbról és – a posztmodern ökológusok személyében – „előlről” egyaránt. Mindez, bizonyosak vagyunk benne, Weiss János könyvének is sajátos, nem várt aktualitást kölcsönöz. (Áron Kiadó, Budapest, 2000. 161 o.)

Percz László

NYELVI KONTAKTUS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A Multilingua e száma, amely egy téma köré szerveződik (Nyelvi kontaktus Kelet-Közép-Európában) nyolc hosszabb tanulmányt és hat, a szám témájához kapcsolódó, valamint kilenc egyéb szociolingvisztikai témájú könyv ismertetését tartalmazza.

Mivel a szociolingvisztika társadalmi szemléletű nyelvészet, nemcsak szűk értelemben vett szaknyelvészeti kérdésekkel

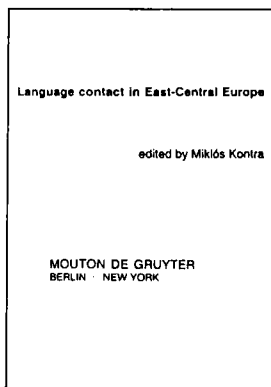
foglalkozik. A kötet tanulmányai a fő témához kapcsolódva érintik a kulturális nemzet – politikai nemzet, a nyelv – nemzet – identitás, a szabályozás, a norma, a nyelvtörvény, a kisebbségi helyzet, a nyelvi esélyegyenlőség kérdését, a nyelvészek felelősségét a nyelv- és kisebbségpolitikában és számos más témát is, így ez a kiadvány a nyelvészeket kívül nemcsak az

érintkező társadalomtudományi területek iránt érdeklődő olvasóknak, hanem mindazoknak az érdeklődésére számot tarthat, akiket foglalkoztat a közép-kelet-európai társadalmi-politikai helyzet összetettsége és ennek nyelvi-nyelvhasználati vetülete.

Mindjárt az első tanulmány, Dubravko Škiljan *From Croato-Serbian to Croatian: Croatian linguistic identity* című írása ropant izgalmas kérdést vet fel. Míg tíz évvel ezelőtt egy attitűdvizsgálat tanúsága szerint (az akkor Jugoszláviához tartozó) Horvátország horvát anyanyelvű beszélőinek zöme a horvát nyelvet a szerb-horvát egyik változataként tartotta számon, ma ugyanezen beszélők (a független horvát állam állampolgáraiként) nyelvüket a szerbtől különböző, önálló nyelvnek tartják. A szerző azt vizsgálja, hogy mi áll a horvát beszélők viszonylag rövid idő alatt bekövetkezett nyelvi attitűdváltozásának hátterében, hiszen ennek a kérdésnek a vizsgálata mind a nyelvészeti és a politikai gyakorlat, mind a szociolingvisztika és a nyelvelmélet számára tanulságos lehet. Škiljan nem ért egyet sem azzal a véleménnyel, amely szerint a horvát nyelv eleve önálló volt, csak a korábbi politikai helyzetben az elkülönülés tudata a magánszférából nem kerülhetett át a közszférába, sem azzal, hogy nagyarányú nyelvi változások zajlottak volna le a horvátok függetlenné válása óta. A fenti véleményekkel szemben úgy véli, hogy ez a gyors attitűdváltozás elsősorban nem a nyelvi rendszer változásával függ össze, hanem kifejezetten a horvát nyelvpolitika következménye.

Milorad Radovanović *From Serbo-Croatian to Serbian* című cikke nemcsak címében, hanem tartalmában is mintegy párja Škiljan írásának, hiszen az önálló szerb nyelvi identitás kialakulását taglalja. A történeti háttér (a volt Jugoszlávia nyelvi helyzetének) bemutatása után számbaveszi a jelenlegi etnikai és nyelvi helyzetet (a többségi és kisebbségi nyelvek viszonyával, a közvetítő nyelvvel, a két- és többnyelvűséggel, valamint a nyelvpolitikával kapcsolatos kérdéseket). Ezek után egy hosszú távú nemzetközi kutatási projektum (A szláv nyelvek változása 1945–1995) keretében született saját könyve alapján feltérképezi a délszláv nyelvekre jellemző változási folyamatokat, és felvázolja a szerb nyelvvel

kapcsolatos nyelvtervezés elveit, folyamatait és következményeit. Megmutatja, hogy a szerb-horvát standard nyelv változataiként mintegy kétszáz éves közös múltat felmutató horvát és szerb nyelvváltozatnak horvát és szerb standard nyelvként való különválása nagyobb nyelvrendszerbeli változások nélkül zajlott le; az önálló szerb standard szerb nyelvként való megnevezése pedig a horvát standard kiválása után következett be.

Jiří Nekvapil *On non-self-evident relationships between language and ethnicity: How Germans do not speak German, and Czechs do not speak Czech* című írásában etnometodológiai elemző módszer segítségével harminc, 1995–96-ban felvett egyéni interjú alapján vizsgálja a nyelv és az etnikai kategória viszonyát a Cseh Köztársaságban élő, német etnikumúnak tartott beszélőkkel kapcsolatban. Az interjúalanyok zöme az 1920-as, 30-as években született, a vizsgálat anyagát az ő életrajzi elbeszélésük jelentette – tehát ez a történeti irányultságú kutatás, amely elsődlegesen nem szociolingvisztikai, hanem szociológiai és antropológiai jellegű volt, mintegy három nemzedék életét fogja át. Nekvapil az életrajzi elbeszélések elemzése alapján bemutatja, hogy (bár ma a Cseh Köztársaság területén a nyelv az etnikai kategóriához való viszonyában kategóriaalkotónak minősül) a nyelv és az etnikum viszonya az idők folyamán változott, és a különböző generációk ennek a viszonynak

különböző formáival találkoztak. A szerző az interjúkból vett érdekes konkrét példákra mutatja meg, hogy a nyelvi és az etnikai identitás szokásosan összekötődik ugyan egymással, de az etnikai identitás elszakadhat a nyelvtől, és lehet pusztán biológiai alapú, sőt, lehet mind a nyelvtől, mind a biológiai meghatározottságtól független, a beszélő szabad akaratából választott kategória is. A többségi nyelvet beszélők intézményes és hétköznapi nyelvi diszkriminációja a kisebbségi nyelvet beszélőkkel szemben a kisebbségi nyelvet beszélők nyelvi identitásának megváltozásához vezethet. A folyamat végeredményeképpen az etnikai kisebbséghez tartozó beszélők elvesztik kisebbségi anyanyelvüket, így a továbbiakban a kisebbségi etnikumhoz való tartozásnak a kisebbségi nyelv használata már nem lehet a mutatója.

Juliet Langman és Lanstyák István *Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority* c. cikkében a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatban kialakult mítoszokat vizsgálja (1. a magyarok nem tudnak, és nem is akarnak szlovákul beszélni; 2. a szlovákok Dél-Szlovákiában elnyomott kisebbséget alkotnak, nyelvüket az ottani (többségi) magyar nyelv veszélyezteti; 3. a magyarok nyilvános helyen nem beszélhetnek magyarul). Az első két mítosznak jelentős szerepe volt a szlovákiai nyelvpolitika kialakításában, ill. az erre épülő nyelvtörvények elfogadásában (lásd Simon és Kontra írását is), míg a harmadik a nyelvtörvény egyfajta értelmezéséből adódik. A mítoszok tehát hatóerőként működnek, miközben – a mítosz műfaji természeténél fogva – soha nem elemzik őket, és nem kérdőjelezzik meg az igazságtartalmukat sem. A szerzők célja az volt, hogy megvizsgálják az ezekkel a mítoszokkal kapcsolatban a magyar kisebbség közbeszédében megjelenő reakciókat és ezek hatását a szlovák–magyar érintkezésre, ill. konfliktusokra. A fentebb idézett szlovákiai, nyelvvel kapcsolatos mítoszok veszélyességét az mutatja, hogy a felmérés szerint nagy hatásúak, és kevesen szállnak aktívan szembe velük.

Simon Szabolcs és Kontra Miklós *Slovak linguists and Slovak language laws: An analysis of Slovak language policy* című munkájában a szlovákiai helyzet alapján

arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a nyelvészet és a politika kapcsolata, ill. mekkora a nyelvészek felelőssége egy ország nyelvpolitikájában. A kérdés különösen aktuálissá vált a huszadik század végére, mivel a nyelvi tudatosság szerepe az etnikai konfliktusokban egyre jelentősebb szerephez jut (lásd a kötet előző írásait is). A cikk röviden elemzi a szlovák nyelvpolitikát 1989 és 1998 között, és bemutatja a szlovák nyelvészek (főként Ján Kačala) szerepét a szlovák állam kisebbségi nyelvhasználatot korlátozó nyelvpolitikájának kialakításában. Annak ellenére, hogy nyelvészek körében nemzetközi tiltakozást váltott ki, a kisebbségellenes, nyelvi diszkriminációra épülő szlovák államnyelvtörvény (1995) ma is érvényben van. A tanulmány a szlovákiai helyzet kialakulásának objektív elemzésével arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy milyen nagy a nyelvészek etikai felelőssége a politikuskok közvetett vagy közvetlen befolyásolásában, és ebből következőleg a nyelvpolitika, ill. a nyelvhasználat jogi szabályozásának, a nyelvtörvényeknek a kialakításában.

Csernicskó István és Fenyvesi Anna *The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia* című írásában a kárpátaljai magyar kisebbség nyelvét mutatja be. Megközelítésmódjuk és eredményeik újszerűségét az adja, hogy egy nagyobb, „A magyar nyelv szociolingvisztikája Magyarországhatárain túl” című kutatási projektum keretében egy mind ez idáig elhanyagolt szempontnak, a többnyelvűségnek a magyar nyelvhasználatra tett hatását is bekapcsolják vizsgálatukba. (Az átfogó kutatás célja egyrészt az, hogy felmérje a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szociolingvisztikai helyzetét, másrészt hogy feltárja az ezekben a magyar közösségekben tapasztalható nyelvhasználati rétegződést.) A szerzők nagyszámú nyelvi adat alapján kimutatták, hogy egyrészt lényeges különbség van az anyaországi egynyelvű és a kisebbségi helyzetben élő többnyelvű magyarok nyelvhasználatában, másrészt hogy a kárpátaljai magyarság szociolingvisztikai szempontból nem mondható homogénnek: a rétegzettség tekintetében az iskolázottság és a lakóhely típusa a két legfontosabb szociológiai változó, míg a vizsgálat alapján

a nemek és az életkor szerinti megoszlás kisebb jelentőségűnek tűnik.

Pléh Csaba és Bodor Péter *Linguistic Superego in a normative language community and the stigmatization-hypercorrection dimension* című tanulmányában egy korábban már vizsgált problémát, a megbélyegzés (stigmatizáció) és a túlhelyesbítés (hiperkorrekción) kérdését helyezi érdekes új összefüggések közé, a fenti jelenségeket egy ún. metaforikus pszichológiai modell keretében magyarázva. A szerzők bemutatják, hogy a magyarra mint kis nyelvi közösségre jellemző az erős normatív kontroll, azaz a standard nyelvváltozat kizárólagos preferálása és az ettől eltérő nyelvváltozatok megbélyegzése a nyelvművelés által, és ez azzal a következménnyel jár, hogy a beszélők elbizonytalanodnak a nyelvi formák helyességének megítélésében. (Ezt igazolják a „Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat” adatai és egyéb vizsgálatok is.) Ennek következtében az elbizonytalanodott beszélő a megbélyegzett alakot akkor sem meri használni, amikor az nemcsak hogy helyénvaló, de felcserélése hibás szerkezetet eredményez. Ennek a jelenségnek, a túlhelyesbítésnek (vagy hiperkorrekciónak) a pszichológiai hátterét a szerzők abban látják, hogy egy hagyományosan hierarchikus struktúrájú társadalom nyelvi normarendszere valamiféle nyelvi szuperegóként beépül az egyén tudatába, és érvényesül a nyelvhasználatában is, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél iskolázottabb a beszélő – azaz a szerzők pszichológiai magyarázati modelljükben a szexualitásra és a tekintélyre irányuló freudi megközelítésmódot terjesztik ki a nyelvhasználat társadalmi variabilitásának értelmezésére.

Sándor Klára *National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization* című sokkoló írásában azt mutatja be, hogy egy 1990-ben kezdődött iskoláztatási kísérletnek, amely a csángók magyar anyanyelvűségének feltámasztására irányult, miért kellett törvényszerűen kudarcba fulladnia mind Székelyföldön, mind Magyarországon. A „csángó mítosz” alapján, a csángók valóságos életviszonyainak, kultúrájának, a gondolkodásukat meghatározó tényezőknak az ismerete nélkül, a róluk táplált hamis

illúziók fényében, pedagógiaileg előkészítetlenül és anyagilag megalapozatlanul – joggal mondhatjuk: felelőtlenül – indították el ezt a kísérletet. A kísérleti program nem vette tekintetbe azt sem, hogy – túl azon, hogy jelenleg a csángók 75%-a román egynyelvű – a csángó és a kárpát-medencei magyar nyelv ma már olyan mértékben különbözik egymástól, hogy ez komoly nehézségeket okoz a kölcsönös megértésben, és a csángó beszélők számára sem világos, hogy eltérő nyelvük, történelmük és kultúrájuk ellenére miért is tartoznának a magyarsághoz. Más kutatókra is hivatkozva Sándor Klára megállapítja, hogy az egész program egyetlen indoka pusztán a politikai szándék lehetett: a 90-es évektől „a csángók megmentése” kifizetődő politikai szlogennek látszott. A szerző nézete szerint azonban a politikának nem a homogén magyarság eszméje mellett kell kiállnia, hanem a nyelvi és kulturális pluralitás, a kisebbségek jogai és elsősorban a csángók helyzetének tényleges javítása mellett. A tudomány feladata pedig az, hogy a csángókról táplált, nemzeti érzésekkel telített mítoszokon túllépve a csángók valóságos helyzetét és a nekik ténylegesen nyújtható segítség formáját objektíve feltárja.

A magyar és a közép-kelet-európai szociolingvisztika az utóbbi években nem először hallat magáról hasonló nemzetközi kiadványban: 1995-ben két másik gyűjteményes munkával is jelentkezett, szintén a Mouton de Gruyter kiadásában (International Journal of the Sociology of Language 111. *Hungarian Sociolinguistics* ed. by M. Kontra and Cs. Pléh – magyar nyelvű ismertetését lásd a Magyar Tudomány 1996. 1. számában, ill. *When East Met West. Sociolinguistics in the Former Socialist Bloc* ed. by J. Harlig and Cs. Pléh – magyar nyelvű ismertetését lásd a Magyar Nyelv 1999. 4. számában). Ezeknek az angol nyelvű, rangos kiadónál megjelent úttörő kiadványoknak – köztük a fentiekben ismertetett Multilingua-számnak – nagyon fontos szerepük van abban, hogy (ahogyan Kontra Miklós fogalmaz szerkesztői előszavában) csökkentsék azt az információs szakadékot, amely a vasfüggöny idején Kelet és Nyugat között ezen a területen is kialakult. Az, hogy szerkesztő-

ként – részben vagy teljes egészében – mindhárom kiadványt magyar tudósok jegyzik, egyben jelzi a magyar nyelvészet és ezen belül a magyar szociolingvisztika nemzetközi elismertségét is. (*Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage*

Communication. Special Issue: Language contact in East-Central Europe. Edited by Miklós Kontra. Volume 19 [2000] 1/2, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 220 o.)

Ladányi Mária

Kovács László:

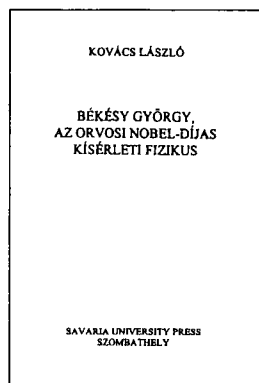
BÉKÉSY GYÖRGY, AZ ORVOSI NOBEL-DÍJAS KÍSÉRLETI FIZIKUS

Egy huszadik századi természettudós életműve bemutatásának minimális mérete a publikációs lista terjedelmével egyezik meg. Ha van még lehetőség további oldalak közlésére, akkor egy lexikon tömörségű életrajznak kell következnie, majd az életműről és elkövetőjéről eddig megjelent irodalom ismertetésének. Ezután korának és utókorának jellemzésére a kapott elismerések – díjak, kitüntetések, tiszteleti tagságok – és a megemlékezések – szobrok, érmeek, bélyegek, alapítványok – felsorolása következhet.

Az eddigiek alapján már fogalmat alkothatunk az életmű terjedelméről és az elismertség fokáról. A teljesítmény bemutatására ezután kerülhet sor. Ismertetni kell azt a tudományterületet, ahol az alkotások születtek, és érzékeltetni a méltatott eredmények jelentőségét. Lehetőleg magasztaló jelzők és lelkendezés nélkül, az értékelés az ismertetés alapján az olvasó lehetősége.

Kovács Lászlónak nem egészen kilencven kisalakú oldal és jókora mennyiségű fényképfelvétel állt rendelkezésére. Ezekkel a peremfeltételekkel Békésy György munkásságának ismertetését a fent elmondottak szellemében a legeredményesebben oldotta meg. Világosan elmondja a fül szerkezetéről, a hallás mechanizmusáról, a teremakusztikáról mindazt, ami Békésy munkásságának részletezéséhez szükséges. Jól érzékelteti a kísérleti munka rendkívüli nehézségeit, amelyek között sokadrendű a letartóztatás szüntelen fenyegetése, hiszen aktatáskánkban frissen levágott emberfőkkel közlekedni mindössze arcizmaink rövid idejű rezzenéstelenségét kívánja, míg egy nem erre szakosodott

intézményben a preparatív munka elvégzése a türelmen kívül rendkívüli ügyességet is igényel. Továbbá egy olyan munkahelyet, amely csak a munkaidő felére írta elő az elvégzendő munkát, kora délutántól munkatársai saját ötleteikkel foglalkozhattak, használva az intézet eszközeit. A Postakísérleti Állomás vezetésének ezt a páratlan liberalizmusát érdemes lett volna megemlíteni, hiszen nem kis szerepe volt a Nobel-díjhoz vezető eredményekben.

Békésy gazdag életműve alapján számos esetben merül fel az olvasóban a kívánság a részletesebb megismerésre. De ez csak az egész munka arányos bővítésével lenne megvalósítható, különben eltorzulnának a jó érzékkel beállított arányok. Természetesen nem arról van szó, hogy nem lehetne néhány százaléknnyit húzni. A fényképek és rajzok közül némelyik a minőség romlása nélkül kihagyható lenne. A Békésy szülőháza helyén álló toronyház

érdektelen fényképe például majd egy oldalnyi szövegnek adhatna helyet. Ugyanígy a Honoluluról készült három skicc is semmitmondó, még a Hawaiiin otthonosan mozgó kisebbség is könnyű szívvel lemondana ezekről a vázlatokról.

A könyv egészét tekintve nem igazságos dolog belekötni a képanyagba, hiszen a szokásosnál jóval több jó minőségű fénykép és rajz gazdagítja a kiadványt. A *Dissertationes Savarienses* 28. kötetéről csak elismeréssel szólhatunk, hiszen mindenben megfelel az életmű bemutatásával

kapcsolatban felállítható követelményeknek. A terjedelem miatt mégis hiányérzetünk marad, mert ennyi oldalon nem születhet más, mint vázlatos beszámoló. Pedig Békésy az a tudós, aki Magyarországon végzett kutatásaiért kapta a Nobel-díjat, ezért munkássága különös figyelmet érdemelne. Például egy monográfiát, aminek egy lehetséges vázlata ezek szerint már meg is van. (*Savaria University Press, Szombathely, 2000.*)

Füstöss László

LÁTNIVALÓK MAGYARORSZÁGON

Szép, tartalmas, sok színes képpel tarkított útikalauzt vehet kézhez az olvasó, amelynek megbízható információira támaszkodva bátran és örömmel fedezheti fel hazánk minden vidékét. Eljuthat vele nemzeti parkokba, üdülőhelyekre, felkapott látniivalókhoz éppúgy, mint csendes, békés tájakra, egyre híresebbé váló bortermelő helyekre – vagyis 9 régióban 69 túrakiszpontról kaphat az olvasó kedvcsináló áttekintést és részletekbe menő tájékoztatást. A Kiadó ezzel a testes, és fizikai valóságában is súlyos zárókövel egyúttal 1995 és 2000 között közreadott megyei útikönyvsorozatát is lezárja. Az egész Magyarországot átfogó könyv rengeteg hasznos információt tartalmaz: útvonalakat, nevezetességek helyét és látogatási idejét, elegáns hotelek és családi panziók címeit egyaránt. Egy-egy történelmi emlékezés vagy a helyhez fűződő kedves kis anekdota tarkítja az áttekintő részeket. Némileg esetinek tűnik viszont a kötetben a Lexikon, a Hungarikumok és különösen a Magyar feltalálók és tudósok fejezet. Ez utóbbiban igazán nehezen érthetők a válogatás szempontjai: kik, miért kerültek bele és mások miért maradtak ki (ez utóbbiak között vannak például a transzformátor világhírű feltalálói vagy a nagyszerű magyar matematikusok). Ha már szerepel benne Born Ignác, hol marad akkor Hell Miksa? A sort hosszan

folytathatnánk, de végül is nem tudóslexikonról, hanem útikönyvről van szó, amelyből talán egy későbbi kiadás során érdekesebb lenne kihagyni ezt a csonka sereget, mint tovább bővíteni a sort.

A sok szép képet, az okosan összeállított információkat, az olvasmányosan érdekes szövegeket nézve azonban óhatatlanul felmerül két gondolat. Az egyik, hogy a kötet nagyon vastag, ezért jobbára inkább autósoknak ajánlott, mint vasúton vagy kerékpáron közlekedőknek, mert a hátizsákos vagy koffert cipelő utazó igen csak belegörnyedhet. A másik, hogy a használat szempontjából jobb lett volna egy ilyen vaskos és nehéz, élete során majd nyilván sokszor kézbevevett, gyakran forgatott könyvet kemény borítással ellátni. Valószínű azonban, hogy a kiadót korlátozta a viszonylag olcsó ár.

Mindenesetre nagyon ígéretes, hogy máris készül a kötet internetes változata, www.vendegvaro.hu címen, aminek nagy előnye lesz, hogy a sok értékes adatot, információt állandóan követni és frissíteni tudják, ami nyomdai úton aligha (vagy csak drágán és nehézkesen) oldható meg. (*Well-Press Kiadó, Miskolc, 2001. 1024 o., 1500 színes fotó*)

Sz. Zs.

CONTENTS

Criminality in Hungary

Introduction (<i>Denis Szabó</i>)	897
<i>Géza Finszter</i> : Pitfalls of the application of criminal law	899
<i>Imre Kertész</i> : Extent of the organized crime	909
<i>István Szikinger</i> : The police vs. Criminality	921
<i>Klára Kerecsi</i> : Community and crime prevention: public prevention of crime	929
<i>Zoltán András Nagy</i> : Criminal acts in informatics	946

Research and Environment

<i>István Vágás</i> : The flood cycles on the river Tisza at the turn of the millennium	958
<i>Rezső Solymos</i> : Forestry strategy of Hungary	966

Science Policy

<i>Tamás Kölcsey – Erzsébet Ligeti Nechay</i> : Co-ordination of research in environment protection and nature conservation	973
---	-----

History of Science

<i>Dénes Berényi</i> : New trends in higher education and research	986
--	-----

Problems of the scientific workshop

<i>Miklós Rosta</i> : Struggle for an independent university of economics	997
---	-----

Book review	1007
------------------------------	------

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24915
Felelős vezető: Freier László
Vezető szerkesztő: Szentgyörgyi Zsuzsa
Megjelent: 10,85 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025-0325

Magyar Tudomány

A szám szerzői:

Berényi Dénes, az MTA r. tagja, kut.prof. (ATOMKI)
Csendes Tibor, a matemat. tud. kand., egy. doc. (SZTE)
Finszter Géza, a jogtud. kand., tud. ov. (Országos Kriminológiai Intézet)
Füstöss László, a fiz. tud. kand., egy. doc. (BME)
Kerezi Klára, a jogtud. kand., egy. doc. (Országos Kriminológiai Intézet)
Kerényi A. Ödön, gépészmérnök, ny. vezérigazgatóh.
Kertész Imre, c. egy. tanár, munkatárs (Legfőbb Ügyészség)
Kölcsei Tamás, szakfőtanácsos (Környezetvéd. Minisztérium)
Ladányi Mária, a nyelvtud. kand., egy. doc. (ELTE)
Ligetiné Nechay Erzsébet, szakmai tanácsadó (Környezetvéd. Minisztérium)
Nagy Károly, az MTA r. tagja, prof. emeritus (ELTE)
Nagy Zoltán András, PhD, egy. adj. (Pécsi Tudományegyetem)
Perecz László, a filozófiai tud. kand., egy. docens (BME)
Poszler György, az MTA r. tagja, egy. tanár (ELTE)
Romsics Ignác, az MTA lev. tagja, egy. tanár (ELTE)
Rosta Miklós, egyetemi hallgató
Solymos Rezső, az MTA lev. tagja
Szabó Dénes, az MTA külső tagja, Montreal
Szabó Péter Gábor, PhD hallgató, matematikus (Cygron Kft.)
Szikinger István, a jogtud. kand., ügyvéd (Schiffer és társai Ügyvédi Iroda)
Vágás István a műszaki tud. doktora

Ára: 336 Ft

TARTALOMJEGYZÉK

Bűnözés Magyarországon

Bevezető (Szabó Dénes)	897
Finszter Géza: A büntetőjog alkalmazásának csapdái	899
Kertész Imre: A szervezett bűnözés terjedelme	909
Szikinger István: A rendőrség és a bűnözés	921
Kerecsi Klára: Közösség és bűnmegelőzés: közösségi bűnmegelőzés	929
Nagy Zoltán András: Informatikai bűncselekmények	946

Kutatás és környezet

Vágás István: Az ezredforduló árhullámai a Tiszán	958
Solymos Rezső: Magyarország erdőstratégiája	966
Kölcsei Tamás – Ligetiné Nechay Erzsébet: Környezet- és természetvédelmi kutatások koordinációja	973

Viták–vélemények

Megjegyzések a természettudományi tanároképzésének aggasztó problémáiról (Nagy Károly)	979
A „vízerőmű” és a „vízi erőmű” (Kerényi A. Ödön)	983
Kiegészítés Filep László tanulmányához (Szabó Péter Gábor–Csendes Tibor)	984

A tudományos műhely problémái

Berényi Dénes: Új irányzatok a felsőoktatásban és a kutatásban)	986
---	-----

A tudomány történetéből

Rosta Miklós: Küzdelem egy önálló közgazdasági egyetemért	997
---	-----

Könyvszemle

Borszák István: Digma IV. (Poszler György)	1007
Ormos Mária: Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós (Romsics Ignác)	1010
Weiss János: Tizenkét előadás a Frankfurti Iskoláról és a diákmozgalmakról (Perecz László)	1012
Nyelvi kontaktus Kelet-Közép-Európában (Ladányi Mária)	1014
Kovács László: Békésy György, az orvosi Nobel-díjas kísérleti fizikus (Füstöss László)	1018
Látnivalók Magyarországon (Sz.Zs.)	1019

Contents	1020
----------	------